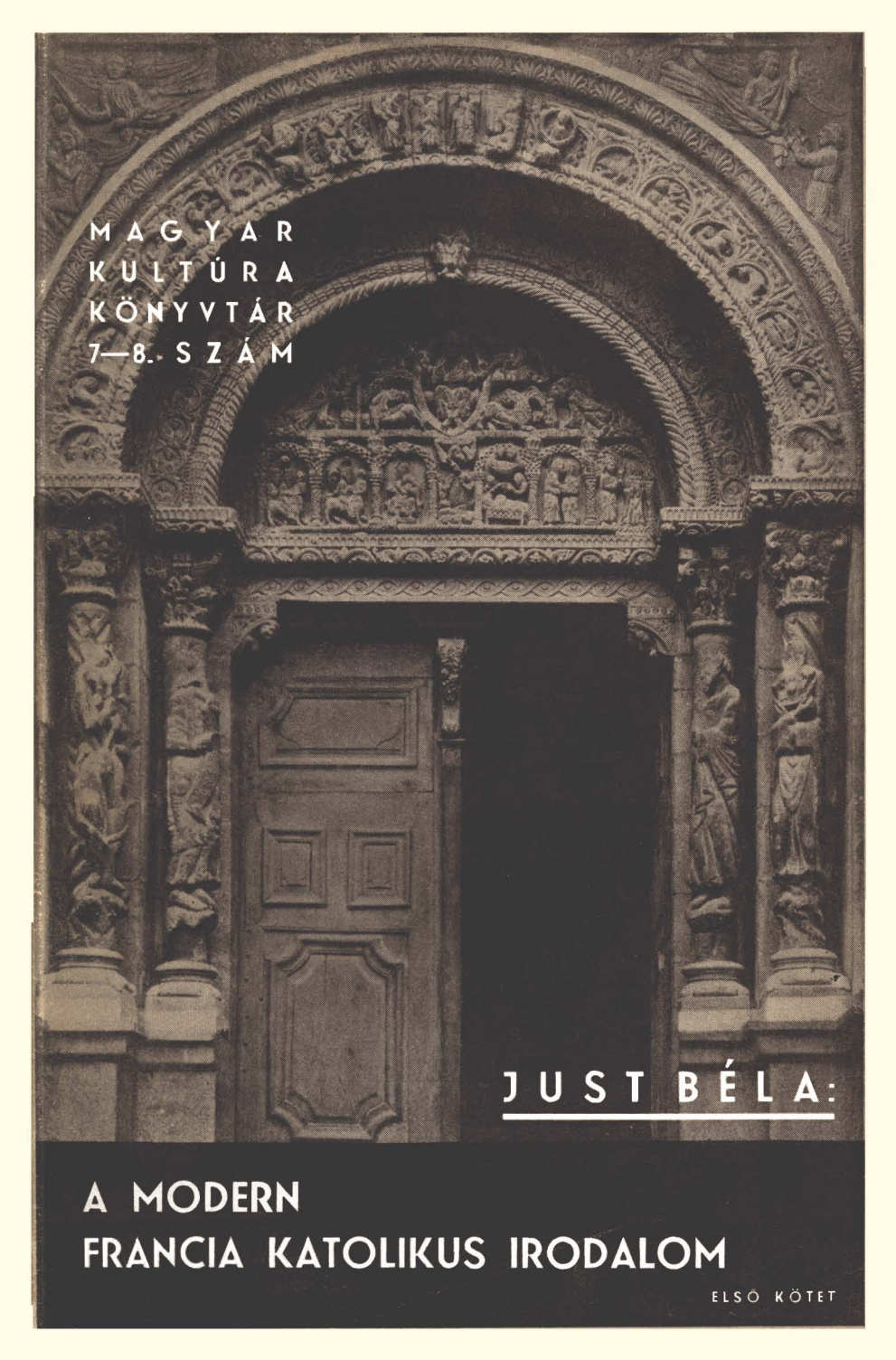

MAGYAR
KULTÚRA
KÖNYVTÁR
7—8. SZÁM

JUST BÉLA:

A MODERN
FRANCIA KATOLIKUS IRODALOM

ELSŐ KÖTET

MAGYAR KULTÚRA KÖNYVTÁR 7—8. SZÁM

JUST BÉLA:

**A MODERN FRANCIA
KATOLIKUS IRODALOM**

MAGYAR KULTÚRA KÖNYVTÁR
7—8. SZÁM

B U D A P E S T, 1935.
PÁZMÁNY PÉTER IROD. TÁRS. KIAD.
KIADÁSÉRT FELELŐS:
DR. NYISZTOR ZOLTÁN

JUST BÉLA

**A MODERN FRANCIA
KATOLIKUS IRODALOM**

I. KÖTET

**B U D A P E S T, 1935.
PÁZMÁNY PÉTER IROD. TÁRS. KIAD.**

NYOMATOTT: KOREA R. T. NYOMDÁJÁBAN,
BUDAPEST, VIII., MÁRIA-UTCA 42. SZÁM

BEVEZETÉS

A francia katolikus megújulás eszmei gyökereit keresve Chateaubriand-ig lehet visszamenni, aki 1802-ben kiadja a *Génie du Christianisme*-et, mely a tizen-nyolcadik században kialakult pozitívista szellemmel szemben a katolicizmus természetfeletti jellegét és művészi termékenységet akarja bebizonyítani kortársainak. Mai szemmel nézve, a könyv apologetikai értéke nagyon csekély, s hogy mégis óriási sikere volt, az a kor lelkiületével és a politikai viszonyokkal magyarázható: a Forradalom után mindenki nyugodt és szilárd talajt keres s az Egyház, mely a középkorban teljesen egybeforrt Franciaországgal, lényegénél fogva képes azt nyújtani, ami után ekkor vágyódnak. Maga az állam is közeledik az Egyházhoz s nem véletlen, hogy a *Génie du Christianisme* megjelenésével egyidőben aláírják a konkordátumot s az első konzul húsvét napján elmegy a Notre-Dame-ba, hogy szimbolikusan is jelezze a két hatalom között megkötött békét.

A katolicizmus a kor filozófusai közül is híveket szerez eszméi terjesztésére; Chateaubriand elsősorban a katolikus vallás etikai és művészi szépségeit hangsúlyozza, De Bonald és Joseph de Maistre, minden szentimentalizmus nélkül, szembeszállnak a XVIII. század eszmevilágával s azt igyekeznek bebizonyítani, hogy a Forradalom, mely csak látható következménye a felvilágosodott filozófusok eszméinek, a teljes szétbomlás felé vitte Franciaországot. Egyetlen segítség van: visszatérni Istenhez, aki a monarchia és a katolikus Egyház útján ismét egységgé teszi az országot. De Bonald hatása még a tizenkilencedik század végén is érezhető:

Bourget például teljesen a *Théorie du Pouvoir* eszmekörében áll s önmaga is beismeri, hogy idoológiájának eredete De Bonald-nál keresendő:

J'appartiens à une école, celle de M. De Bonald, dont l'idée maîtresse fut toujours de montrer que les lois de la vie humaine, dégagées par l'observation purement réaliste des faits, sont identiques aux lois promulguées par la Révélation. Bonald ne se lassait pas de revenir sur cette thèse, que l'enseignement de l'Eglise enveloppait par avance en lui toutes les vérités que l'expérience découvre aux philosophes, si bien que la science sociale se trouve n'être que la vérification de la foi religieuse.¹

Egy iskolához, a De Bonaldéhoz tartozom, melynek mindig az volt a vezéreszméje, hogy megmutassa, hogy az emberi élet törvényei, melyeket a tények megfigyelése eredményeztek, teljesen egyezők a kinyilatkoztatás által kijelentett törvényekkel. Bonald minduntalan visszatért arra a tételre, hogy az Egyház tanítása már előre magában foglalja mindazon igazságokat, melyeket a gyakorlat fed fel a filozófusok előtt, olyannyira, hogy a társadalmi tudomány voltaképpen csak a vallásos hit igazolása.

Joseph de Maistre szintén az előző század gondolkodóit támadja meg, elsősorban Rousseau-t, aki azzal, hogy az ember eredeti romlatlanságát hirdeti s így a *természetes* életet magasztalja, mérhetetlen károkat okozott a keresztény gondolatnak. Szerinte az ember, az eredendő bűn következtében teljesen romlott; a megváltás meggyógyította ugyan, de önmagában, a szenvedések és megpróbáltatások következtében, tovább kell tisztulnia. A Gondviselés állandó áldozatot és szenvedést követel az emberiségtől, s a rossz így az emberek javára szolgál. Még a francia forradalom is, mely nyilvánvalóan a Sátán műve, Isten akaratából történt s az ártatlanok vére megmenti az utánajövő nemzedékek lelkét és Franciaország jövőjét.

Joseph de Maistre tanának első része, mely az emberi természet veleszületett romlottságával foglalkozik, Baudelaire költészetének központi problémája lett; az áldozat eszméje pedig, mely a *reversibilitás* tanával egyenlő és a szentek közösségének dogmájára vezethető vissza, a katolikus regényírók egész sorát ihlette meg

Huysmans-tól (*En Route*) és Bourget-tól kezdve (*Le Démon de Midi*) Bernanos-ig (*Imposture, Joie*) és Mauriac-ig (*Fleuve du feu, Mystère Frontenac*).

Szándékosan kihagyom a történeti fejlődésből a romantikus lírikusok szerepét, mert e bevezetés kerekei nem engedik meg, hogy részletesen tárgyaljam katolicizmusukat (melyben az individuális vonások és valami ködös, tisztán érzelmileg megalapozott vallásosság csaknem teljesen elnyomják a teológiai vallást) és egy-két mai katolikus lírikusra gyakorolt hatásukat (Lamartine például kétségtelenül megtalálható Verlaine katolikus verseiben és Marie Noël lírájában; Vigny Louis Mercier fiatalkori kísérleteiben).

Az 1850-es évektől kezdve egy folyton erősödő intellektuális áramlat akasztja meg a katolikus gondolat térhódítását a francia szellemi és irodalmi életben. Mint a felvilágosultság századában, most is megvádolják az Egyházat, hogy működésével elpusztította a pogány szellemet, mely a szépség kultuszában állott, szembehelyezik a vallással a tudományt, mely minden rejtélyt megold s néhány év alatt teljesen megsemmisíti a katolicizmust. A támadás Michelet és Quinet tanításával kezdődik, Gautier, majd Leconte de Lisle verseiben folytatódik s Renan és Taine fellépésekor éri el tetőpontját.

A Második Császárság vége felé az ifjúság már az iskola padjaiban közömbössé válik a vallással szemben: a holnap embereinek azt tanítják, hogy Franciaország multja szörnyű tévedés, sűrű éjszaka, melybe a 89-es forradalom vetített felszabadító sugarakat. A vallás csak káros maradéka rég letűnt koroknak, tagadása az észnek, Pascal egy örült, aki bizonyítani akarja azt, ami nem létezik. A keresztény gondolattal és rendszerrel szemben új bálványok diadalmaskodnak; a legkülönbözőbb eszmék és irányok kerülnek felszínre, összekeverednek egymással és a tanítványok gondolkodásmódja így lassankint egységes formát nyer: nincs metafizikai bizonyosság, a tudomány mindent megmagyaráz, csak a tények számítanak. A világegyetem merev deter-

minizmus törvényei alatt áll, mely egyformán uralja a morális és a fizikai jelenségeket. Az ember ne is próbálkozzék meg kibújni e vak és süket mechanizmus öleléséből; de nincs is oka panaszra, mert hiszen a hatalmas gépezet rendszere termeli ki részére a végtelen haladást. A leghelyesebb, ha az ember engedi magát vezetni s ha éppen kedve van hozzá, megfigyelheti a felette uralkodó törvények bámulatos rendszerét.

Az öreg Renan még egyszer megjelenik a láthatáron s a scientizmus zenekarába, az ismert hangok ismétlése mellett új szint hoz: a dilettantizmust. Van egyáltalán igazság, tudományos vagy bármilyen más? Talán. De végeredményben nem itt van a probléma, egy dolog a lényeges: megjátszani minden attitűdöt, megízlelni minden gyümölcsöt, minél jobban kiélvezni (szellemi értelemben) az életet. Amíg a gépezet ismeretlen célok felé visz bennünket, élvezzük a táj változó szépségeit, szórakozzunk a pillanatnyi állomásokon, de semmit sem vegyünk túlságosan komolyan. A nyolcvanas évek nemzedéke így siklik át észrevétlenül a végleges szubjektívizmusból a mély meggyőződéssel hirdetett scientizmusba, majd innen a dilettantizmus* ernyesztő gondolatvilágába. Itt jelentkezik a sajnálatos eredmény, mely lelkét kezdi roncsolni: a rettegés minden bizonyosságtól és a tettől való beteges félelem.

A később megtért katolikus írók nagyrésze ezen a lejtőn kezdett el siklani, de különböző szinteken még sikerült megállnia. Claudel hitét például egy „tudományos” előítélet semmisíti meg: lehetetlennek tartja összeegyeztetni a hitet több világ létezésével. Tizenhétéves korában elfogadja a mechanisztikus elméletet s azt tartja, hogy a világegyetem „okok és okozatok szigorú láncolata, melyeket a tudomány holnap teljesen tisztázni fog”.²

Egy másik konvertita író, Louis Bertrand így emlékezik meg erről a korról:

* Nem tévesztendő össze magyar jelentésével: *dilettantisme* állandóan változó szellemi érdeklődést jelent.

Depuis plus de ving-cinq ans, je vivais dans und grand désordre intellectuel, et je m'y complaisais. Les jeunes gens de ma génération considéraient même cette anarchie comme le comble de l'élégance. Nous avions fait table rase de toutes les idées et de tous les sentiments par quoi une nation ou une société est viable. Ni certitude morale, ni certitude rationnelle. Notre nihilisme n'admettait que des apparences, dont on pouvait jouir, mais auxquelles il eût été souverainement inélegant de croire. C'était imbécile et c'était fou.³

Több mint huszonöt év óta, egy nagy intellektuális rendtelenségben éltem és még tetszelegtem is ebben. Nemzedékem fiataljai úgy tekintették ezt az anarchiát, mint az elegancia tetejét. Elvetettünk minden eszmét és érzelmet, mely életet ad egy társadalomnak vagy nemzetnek. Sem morális, sem észszerű bizonyosság. Nihilizmusunk csak a valószínűségeket fogadta el, melyek elszórakoztattak bennünket, de az, hogy higgyünk bennük, távolról sem lett volna elegáns. Ez a helyzet ostoba és örült volt.

Annyira ostoba és örült dolog volt, hogy az ember önkénytelenül is arra gondol: hogyan sikerült ezeknek a mélyen megmérgezett lelkeknek megszabadulniok morbid álmaiktól s milyen misztikus erők játszhattak közre, hogy otthagynak gögös tornyaikat, elvegyülhetnek a lenézett tömeggel, mely a vérző Krisztus útján haladt.

Később rámutatok néhány külső, kézzelfogható okra, mely részben megmagyarázza a lelkükben végbe ment változást. Menjünk tovább néhány évvel: egy másik generáció kel életre, mely meglehetősen különbözik a scientista nemzedéktől, ami nem azt jelenti, hogy teljesen megszakít vele minden kapcsolatot. X. Pius tisztán látott, amikor a kantizmusból létrejött német liberalizmusban az újkori eretnecség nyomait vette észre s ítélte el. Ez a Németországból áthozott liberális protestantizmus, mely az említett nemzedék állásfoglalását meghatározza, lényegében ugyanabba a síkba tartozik, mint a renani dilettantizmus. Két német főképviselője, Schleiermacher és Ritschl, az ortodox protestantizmust átlépve, egy új vallási gyakorlatnak veti meg alapját: nincs hatalom, melynek joga lenne kívülről rákényszeríteni az emberre bármilyen vallási igazságot is. Csak független egyéniségek léteznek, akik

elszigeteltségükben vallási érzelmességük fokától függő többé-kevésbbé gazdag spirituális kísérleteket valósítanak meg. Amit általában dogmának neveznek, voltaképpen történeti kikristályosodása az ilyen kísérletnek; de minthogy ez lényegénél fogva egyéni, nincs s nem is lehet törvényes ereje. Legjobb esetben normaként szabad elfogadni, vagy inkább üres keretként, melyet mindenki megtölthet egyéni hitének adottságaival, vagy ha lelkialkatának nem felel meg, el is vethet.

Ez a liberális protestantizmus átkerül Franciaországba is, ahol a protestánsok között hűséges magyarázókra talál: ezek közül Auguste Sabatier a leghíresebb és legnagyobb hatású egyéniség. Két főműve: *Les Religions d'Autorité et la Religion de l'Esprit* és *Esquisse d'une philosophie de la Religion* a Németországban kidolgozott eszmék tetszetős formában való bemutatása és továbbfejlesztése. Azok közül, akiket a scientizmus csalfa ígéretei kiábrándítottak, akiket a dilettantizmus nem elégített ki, és akik az Egyházon kívül állva egy őszinte és erős vallási élet után vágyódnak, sokan lelkesedéssel fogadják az új tanítást. Lelkiismeretükön kívül nem ismernek el semmiféle fensőbbiséget, és a kinyilatkoztatást elvetve, csak egyéni vallási tapasztalatukat fogadják el igaznak. Elvetik a dogmákat: a Szentírás isteni eredetét, az eredendő bűnt, Jézus istenségét. Krisztus egyedülálló egyéniség a történelemben, de természetfeletti jellege nincs. A vallási életet elnyomják a dogmák; ha az ember a szellem hatása alá akar kerülni, tetszés szerint tágítható eszmékre van szüksége. És éppen ezeknek a tág eszméknek a varázsa helyezi szembe e tan hívőit a katolikus Egyházzal. Nagy vonalakban vázolva ez az arculata a jövőndő konvertiták második csoportjának. A kérdés megint az, hogy milyen jelenségek hathattak közre, hogy ezek a vad függetlenek, akik útálattal fordulnak el minden külső fensőbbiségtől, akik Róma cézarizmusát megbélyegzik, mert megakadályozza a modern ember vágyódását a szellemi önállóság felé, mégis eljutottak az úttált katolicizmus teljes crédójáig. Azt

hiszem nem lesz érdektelen megvizsgálni ezt az emberi és egyben természetfeletti pszhológiai rejtélyt.

A pozitivizmushoz, scientizmushoz, dilettantizmushoz vagy a Németországból jövő szabad protestantizmushoz vonzódo intellektuális beállítású fiatalok, akár az 1880-as, akár az 1900-as nemzedékhez tartoznak, a katolikus Egyházzal szemben egyforma előítéletekkel harcolnak. Megvetik és távoltartják maguktól, mert úgy áll előttük, mint kívülről kényszerített Szabály, melynek erkölcsi és doktrinális tekintélye nem engedi meg a vitatkozást, s ennek következtében súlyával elnyomja az egyéni szabadságot: a gondolat vagy az élet szabadságát. S ez érthető az ő szempontjukból: teljesen át vannak itatva a szubjektivizmus gondolkodásmódjával; az egyetlen számító valóság, az *én* eszméivel, akaratával, vágyaival, szeszélyeivel.

Lélektanilag a dolog a következő: ezek az emberek azon a napon térnek meg, amikor felismerik az Egyházban, egy kétségtelenül külső dogma letéteményesét, de amely dogma kifejezése egy igazságnak, mely magasabb rendűbb bármilyen elméletnél; — ha felismerik az Egyházban a fensőséget, mely külső ugyan, de tiszteletet érdemel, mert kétségbevonhatatlan tételeken épült fel; ha megérik benne a Szabályt, mely szintén külső, de életet és erőt sugároz ki magából azokra, akik elfogadják. Eszmeileg érzékeltetve a küzdelmet, mely a jövődő konvertiták gondolatvilágában és lelkiismeretében lejátszódik, egy paradoxonszerű tételt lehet felállítani: ez a küzdelem, melyben a hit a tét, végeredményben az emberi szellem visszahatása, mely rádöbbenve arra a megalázó helyzetre, melybe a relativista filozófia sodorta, áttöri börtönének falát és szenvedélyesen dobja magát annak Karjaiba, aki az Út, az Igazság és az Élet.

Természetesen naivság lenne azt hinni, hogy a konvertiták mind filozófusok voltak, akik egy szigorú vizsgálat rostáján döbbsentek rá a divatos rendszerek

tévedéseire. A gondolkodásra képes emberek hatalmas többsége csak akkor kezd óvakodni a téves tanoktól, ha már vérében érzi a káros következményeket. S ez elsősorban a megtért írókra vonatkozik, akik közül még a legintellektuálisabbaknak is a szenvedés nehéz csapásaira van szükségük, hogy konverziójuk útjára lépjenek. Valami természetfeletti ösztön indítja el őket, rájuk bízva a cél elérését; és ezek a nyugtalan lelkek megállnak, visszakoznak, újból elindulnak, terméketlen kísérleteket végeznek s végül, hosszas küzdelem után beismerik, hogy jobbik énjük vagy a titokzatos erő, amely örökké nyugtalanította lelküket, győzedelmeskedett. Ebben a fejlődésben, mely olyan összetett mint maga az élet, a gondolat munkája annyira összefonódik az érzékenységi elemekkel: érzelmi meghatódás, lelkiismeret szava, mások példája, véletlen találkozások, gyermekkori hit roncsai, örökölt vallásos lelkület, — hogy a lélektani valóság meghamisítása lenne, ha egy megtérést tisztán raconális kutatás eredményeként magyaráznánk meg.

A nyolcvanas évek nemzedékének emberei azért tértek vissza hitükhöz, mert önmagukon érezték a dilettantizmus eredményeként jelentkező lelki felbomlást. Ebből a tekintetből Louis Bertrand idézett vallomása nagyon jellemző. Kábulatukból akkor tértek magukhoz, amikor saját szemükkel láthatták a társadalmi felbomlást, melynek feneketlen mélységét éppen a Dreyfuss ügy körüli harcok tárták fel. Mindnyájan érezték, hogy a francia szellem átszervezésére van szükség. Először azt gondolták, hogy a szocializmus alkalmas eszköz lesz ennek a restaurálásnak véghezvitelére: de a szocialista körökkel való érintkezésnek csak az volt az eredménye, hogy még erősebben érezték a betegség meggyógyításának szükségességét. Ezekben az években egy termékeny gondolat kezd csírázni a lelkekben: a hagyomány eszméje. Kétségtelen, hogy helyes volt, mert két annyira különböző lekialkatú és gondolkodású egyéniség, mint Péguy és Maurras egyszerre találhatnak rá. De a hagyomány a multtal egyenlő;

és a mult nemcsak a gondolkodó, munkás, igazságos Franciaország, nemcsak a „Halhatatlan Ember“, aki pártok felett áll s mindenkinél jobban ügyel örökségének felvirágoztatására; a mult elsősorban a katolikus Franciaország, az Egyház legidősebb leánya! Igaz lenne tehát, hogy a katolikus Egyház viszi előre az ország boldogulását?

Eljutva erre a pontra, kettős megoldás kínálkozott az írók számára: katolikusok lesznek a hagyomány kedvéért, vagy magáért a vallásért, mely egyedül igaz. Mennyiben tartható és logikus az első megoldás? A hagyomány csak a vallásban talál támaszra; lehetséges, hogy ez a támasz tévedés s ez a tévedés eredményezett tizennégy évszázadon keresztül összhangot, rendet, morális szépséget? S most kezdődik el a végső küzdelem. Voltaképen mennyit érnek azok a tanok, melyek nevében kimondották az Egyház közeli megsemmisülését; nem *a priori* tévedésen alapulnak-e a fénomenizmus, scientizmus, évolucionizmus tételei? Louis Bertrand vallomása jellemző képet ad a tanácstalanul álló fiatalság lelkiállapotáról:

Je me disais: toutes ces philosophies dont on a plein la bouche, qui les a lues, qui les connaît? La plupart des gens sont dans mon cas. Ils regardent comme démontrés de simples préjugés d'école. Pour faire honnêtement figure d'évolutionniste, ou même simplement de scientifique, il me faudrait passer des années dans un laboratoire, essayer ensuite d'accorder mes expériences avec celles de mes devanciers et, après cela, proposer témérairement une conclusion, alors que ma méthode m'interdit de conclure . . . Plus je réfléchissais, plus je m'apercevais que ces doctrines, acceptées à la légère et que j'étais incapable de vérifier, se trouvaient en contradiction paradoxale avec toutes mes tendances d'esprit comme avec toute mon hérédité. Par quel sadisme intellectuel m'étais-je appliqué cet espèce de cilice idéologique, qui meurtrissait et qui étouffait ce qu'il y avait en moi d'original? Si encore ces théories s'étaient imposées à ma raison avec une évidence irrésistible! Mais, encore une fois, ce n'étaient que des préjugés, des présomptions pour moi invérifiables.⁴

Igy szóltam magamhoz: ki ismeri ezeket a gondolatrendszereket, melyekről mindenki szónokol? Az emberek legtöbbje

ugyanígy van mint én. Bebizonyított tételeknek tekintenek egyszerű iskolai előítéleteket. Ahhoz, hogy becsületesen képviseljem az evolucionizmust vagy csak egyszerűen a scientizmust, éveket kellene töltenem egy laboratóriumban, majd össze kellene egyeztetnem kísérleti eredményeimet az előttem haladók eredményeivel és csak ezután szabadna vakmerően levonni egy következtetést, akkor, amikor módszerem eltűnt attól, hogy konkludáljak . . . Minél többet gondolkoztam, annál világosabban láttam, hogy ezek a tanok, melyeket könnyedén fogadtam el s melyeket képtelen voltam ellenőrizni, paradoxális ellentétben állnak egész szellemi beállítottságommal és egész örökségemmel. Milyen gondolati szadizmussal csavartam magam köré ezt az eszmei vezeklőövet, mely megsebezte és elfojtotta bennem mindazt, ami eredeti volt. Még ha ezek az elméletek ellenállhatatlan bizonyossággal jelentek volna meg előttem! De még egyszer mondom, ezek csak ellenőrizhetetlen előítéletek és vélemények voltak számomra.

Igy kerül sor lassankint a scientizmus végleges felszámolására. Említettük, hogy scientisme-nek nevezték el azt a felfogást, mely a tudományos megismerésben látva a megismerés egyetlen hiteles módját, felteteleiből és elméleteiből teljes bizonyosságokat kovácsolt s téves következtetésekkel eljutott arra a pontra, hogy mindazt, ami eszközeivel nem volt ellenőrizhető: minőséget, szabadságot, erkölcsöt és természetesen a természetfeletti valóságokat, mint nem létező dolgot, letagadott. Renan, Taine és Berthelot diadala után, a századforduló körül elhomályosodik csillaga, de nem egy vallásos *a priori* nevében, hanem éppen egy igazi tudomány vizsgálódásának következtében. A scientizmust így maga a tudományos gondolkodás és kutatás döntötte sírba: egymástól független s nem mindig katolikus tudósok, akik között filozófusokat (Boutroux, Bergson), matematikusokat és fizikusokat (Poincaré, Milhaud, Le Roy) találunk, egyöntetűleg állítják, hogy a tudomány minden téren irracionális jelenségeket érint, melyekbe képtelen behatolni, mert eszközei, a következtető és meghatározó értelem, véges voltuknál és lényegüknél fogva elégtelenek bizonyos transcendentális jelenségek tisztázására. Sőt továbbmennek egy jelentős lépéssel és majdnem egyhangulag hirdetik, hogy bármilyen is a vallás és a tudomány eredmé-

nyeiének végső összehajlása, mindkettő teljesen különböz, de egyformán jogos módszerrel jut eredményeihez. Ez volt az *Académie des Sciences* tagjainak válasza nemrégiben (1927) a *Figaro* kérdésére. Egyetlen egy tudós sem állította, hogy összeférhetetlenséget lát a tudományos haladás és a vallásos érzelem, helyesebben: a mai tudományos következtetések és eredmények és a katolikus vallás tételei között.

De mielőtt még a tudomány a scientizmus felett diadalmaskodott volna, az intellektuális tömegben érlelődni kezd a vonzódás az Egyház felé. Sokaknál ez nem lépi túl a külső együttműködést a francia szellem és nemzet védelmére (Maurras és hívei), másoknál a teljes megtérésig vezet. A számtalan konverzió jelzi, hogy az idők megváltoztak. Az *Événement* című lap egyik számában⁶ írja valaki 1912-ben: Emberek, akik tizenöt évvel ezelőtt még azt hirdették magukról, hogy szocialisták, anarchisták, szabadgondolkozók és akik a haladás élcsapatában küzdöttek — akik közül néhány fényes nevet visel az irodalomban vagy a művészetekben — most templomba járnak, visszatérnek régi hitükhöz és a dogmákhoz." Egy másik folyóiratban Nicolas Ségur így ír: „Nem lehet megszámlálni az utóbbi időkben végbement megtéréseket, s főleg azokat a költőket lehetetlen felsorolni, akik a templomban vagy a szerzetesi cellában, a kolostor árnyékában vagy a Megfeszített lábainál, az elragadtatásban vagy a kontemplációban keresik belső nyugalmaikat és ihletüket. Közéjük tartozik Francis Jammes, Adolphe Retté; tegnap az elragadó Charles Guérin, azután Jean Lionnet, Valléry-Radot, André Lafon tért meg s annyi más, akiknek a nevei sorokat töltötenek meg s akik valóságos katolikus és misztikus légiót alkotnak.”⁶

Claudel 1886 karácsonykor tér meg csodás módon. Később 1913-ban a *Revue de la Jeunesse*-ben írja le a lelkében lejátszódó misztikus eseményt:

... Tel était le malheureux enfant qui, le 25 décembre 1886, se rendit à Notre-Dame pour y suivre les offices de Noël. Je commençais alors à écrire, et il me semblait que dans les

cérémonies catholiques, considérées avec un dilettantisme supérieur, je trouverais un excitant approprié à la matière de quelques exercices décadents. C'est dans ces dispositions, que, coudoyé et bousculé par la foule, j'assistai, avec un plaisir médiocre, à la grand' messe. Puis n'ayant rien de mieux à faire, je revins aux Vêpres. Les enfants de la maîtrise en robes blanches, et les élèves du Petit-Séminaire de Saint-Nicolas de Chardonnet qui les assistaient, étaient en train de chanter ce que je sus plus tard être le *Magnificat*. J'étais moi-même debout dans la foule près du second pilier à l'entrée du chœur, à droite, du côté de la sacristie. — Et c'est alors que se produisit l'événement qui domine toute ma vie. En un instant mon cœur fut touché et je crus . . . Les larmes et les sanglots étaient venus, et le chant si tendre de l'*Adeste* ajoutait encore à mon émotion.

Ilyen volt az a szerencsétlen gyermek, aki 1886 december 25-én elment a Notre-Dame-ba, hogy a karácsonyi szertartásokat szemlélhesse. Abban az időben kezdtem el irogatni, s azt hittem, hogy a katolikus ceremóniákban, melyeket főlényes dilettantizmus-sal szemléltem, valami izgatót találok, mely felhasználható néhány dekadens kísérlet anyagához. Ebben a lelkiállapotban voltam jelen a nagymisén, közepes élvezettel, miközben a tömeg állandóan taszigált és lökdösött. Majd, nem lévén jobb dolgom, visszatértem a litániára. Az énekkar fehérruhás gyerekei és a Saint-Nicolas de Chardonnet növendékei éppen azt énekelték, melyről csak később tudtam meg, hogy a Magnificat. Ott álltam a tömegben, a kórus bejáratánál lévő második oszlop mellett, jobbra, a sekrestye felől. És ekkor jött létre az az esemény, mely egész életem felett uralkodik. Egy pillanat alatt szívemhez hozzáért valami és én hittem . . . Könnyek és zokogások jöttek, és az Adeste lágy éneke még fokozta megindultságomat.

1905-ben Jammes Claudel által ösztönözve „az Egyház igájába hajtja homlokát.” Később, ugyancsak a *Revue de la Jeunesse*-ben, majd emlékirataiban, meghatott és alázatos hangon emlékezik meg erről a sorsdöntő eseményről:

La plus piètre, la plus obscure des conversions, c'est la mienne. Je n'ai point marché vers le Seigneur, avec, dans les mains, des fleurs de joie et, sur les lèvres, des chants de miel. J'étais le sombre enfant pris de vertige qui a perdu pied et qui soudain aperçoit contre la rive le rameau qu'il saisit; le rameau que tendit la Vierge à cette petite fille qui se noyait dans le Gave de Bétharram . . . Je me revois, une matinée, étendu sur le lit, l'âme et le corps en détresse, humilié, neu-

rasthénique. Quand je sortis de cette prostration qui dura vingt minutes, je prononçai avec des larmes dans la voix: „Il faut que cela soit, ou il n'y a rien! Cela, quoi? L'Eglise catholique, apostolique et romaine qu'avait recommencé de m'enseigner, malgré la séparation des mers, mon deuxième ange gardien, Paul Claudel.⁷

Je me relevai pour aller, ce Dimanche-là, pleurer à la messe de la Cathédrale de Bordeaux. Dans le tréfonds de mon être, une joie commençait de se faire jour. Serait-ce possible que l'homme pût être en possession d'une telle allégresse? Pour la première fois le païen que j'étais ressentait, comment dirai-je? le mouvement que crée Dieu dans l'éloignement de mon abîme. C'est vous, d'abord, que j'ai reconnu, mon Père!

A legnyomorúságosabb és leghomályosabb megtérés az enyém volt. Nem mentem az Úr felé, kezeimben örömk virágával s ajkaimon mézes énekekkel. Az a szomorú gyermek voltam, aki elszédült s elvesztette lába alól a talajt és aki hirtelen megpillantja a partszéli faágat s megragadja azt; a faágat, melyet a Szűz nyújtott annak a kislánynak, aki csaknem elmerült a Bétharram-i hegyipatakban . . . Viszontlátom magam, egy délelőtt, amint az ágyon fekszem, szorongó testtel és lélekkel, megalázva, idegesen. Amikor ez a húsz percig tartó gyötrődés megszűnt, így szóltam, könnyekkel a hangomban: „Kell, hogy ez létezzon, vagy különben nincs semmi!” Ez, mi? A katolikus apostoli és római Egyház, melyet a tengereken túlról hirdetett nekem második őrzőangyalom, Paul Claudel.

Felkeltem ágyamról s ezen a vasárnapon elmentem a Bordeaux-i katedrálisba, hogy kisírtam magam a mise alatt. Lényem legmélyén valami öröm kezdett ébredezni. Lehetséges, hogy az ember ilyen újjongást rejt magában? Az a pogány, aki voltam, először érezte azt a megmozdulást (így nevezhetem), melyet Isten hoz létre örvényem messzeségében. Te voltál az, akit kezdetben felismertem, Atyám!

1908-ban a szocialista és Dreyfuss-párti Péguy könnyezve vallja be barátjának, Lotte-nak, hogy rátalált gyermekkori hitére. Két évvel később Péguy *Mystère de Jeanne d'Arc*-ja megtéríti Lotte-ot. 1913-ban Ernest Psichari, Renan unokája következők: felajánlja magát nagyapjának vétkeiért és Isten meghallgatja kérését: a világháború első hónapjaiban hősi halált hal. Barátja, Henri Massis, aki ma a legkérlelhetetlenebb katolikus kritikus, követi megtérésében.

Az írókkal párhuzamosan nagynevű művészek, mint Forain, Verkade, Vincent d'Indy, szintén hívő és gyakorló katolikusok lesznek. Ezekkel a megtérésekkel kapcsolatban írja Claudel egy levélben Charles Morice-hoz, a szimbolista költők kritikájához, aki szintén visszatért az Egyházba:

Quand je me suis converti, il y a vingt-cinq ans, j'étais à peu près le seul poète chrétien de ma génération. Aujourd'hui je vois de tous les côtés la lumière du Christ reparaitre dans les âmes nobles. Partout, comme aux jours les plus sombres de la barbarie, la religion apparaît comme le seul refuge assuré de ceux qui vivent autrement que pour le ventre.⁸

Amikor húsz évvel ezelőtt megtértem, körülbelül egyetlen keresztény költője voltam nemzedékemnek. Ma látom, hogy Krisztus világossága minden oldalon feltűnik a nemes lelkekben. Mint a barbárság legsötétebb napjaiban, a vallás mindenütt úgy jelenik meg, mint az egyetlen biztos menedék azok számára, akik nem a hasuknak élnek.

A konvertitákat bizonyos oldalról természetesen támadják s hogy azt a helyzeti energiát ellensúlyozzák, melyet a megtérések a katolicizmusnak adnak, minden áron azt igyekeznek kimutatni, hogy mihelyt valakiből katolikus író lesz, ereje kiapad, alkotásai jelentéktelenebbek, mint azelőtt. Erre célozva mondja Claudel Massisnak egy háromnapos lelkigyakorlat alatt:

... Une conversion est toujours un fait inquiétant ... La foi d'un catholique n'est pas une chose indifférente; elle est une menace directe et personnelle pour la sécurité de celui qui ne la partage point.⁹

Egy megtérés mindig nyugtalanító tény ... Egy katolikus hite nem közömbös dolog, hanem közvetlen és személyes fenyegetés annak a biztonságával szemben, aki nem osztja azt.

És éppen a konvertiták művei bizonyítják, hogy a katolicizmus nemcsak hogy nem gátolja az író kibontakozását, de éppen ellenkezőleg: nagyszerű távlatokat, egy közömbös művész számára elérhetetlen területeket nyit meg. Claudel egész oeuvre-je ezt

igazolja s nem véletlen, hogy Mauriac teljes megtérése után írja meg legszebb regényét, a *Noeud de vipères*-t.

Talán nem szükségtelen megjegyezni, hogy ezek az írók nyíltan megvallják katolicizmusukat magán-életükben és alkotásaikban egyaránt. Hangsúlyozom, hogy magánéletükben is, mert az ember nem egyszer hallja azt a kijelentést, hogy éppen a francia írók katolicizmusa művészi attitűd vagy rideg számítás. Ezzel szemben személyes alkalmam volt látni és érezni, hogy egy Jammes, egy Mauriac, egy Bernanos milyen bensőséges, mélyen megalapozott vallásos életet él. És alkotásuk közvetve vagy közvetlenül magán viseli katolicizmusuk jegyét. Emile Baumann előszava a *Trois Villes Saintes*-ben jellegzetes példája ennek a nyílt hitvallásnak:

La foi catholique est le sang de mes veines; si elle ne battait en moi, je ne me concevrais point existant, et je ne puis envisager les hommes que sous la clarté des deux faits auxquels se ramènent tous les autres: la chute et la rédemption. Vers celle-ci une seule voie nous porte, la Voie où le Fils de Dieu a imprimé ses pieds meurtris, celle de l'immolation dans l'amour. Pour approfondir de telles vérités, les énoncer ne suffit point; il faut les vivre.

A katolikus hit ereim vére; ha nem dobogna bennem, nem képelném magamat létezőnek, és az embereket is csak ama két tény fényében tudom szemlélni, melyekre az összes többi tény visszavezethető: az elbukás és a megváltás. Egyetlen egy út vezet a másodíkhöz, az Út, melybe Isten Fia nyomta be sebes lábainak bélyegét, a szeretetben való feláldozás útja. Hogy ezeknek az igazságoknak mélyére hatolhassunk, nem elég kijelenteni őket; az átélésre van itt szükség.

A scientizmus bukása óta mindaz, ami azelőtt távoltartotta a lelkeket és elsősorban a művészelkeket az Egyháztól: fegyelem, külső törvények, dogmák, az individualizmus túlhajtásainak elítélése, most éppen megfordítva, vonzást gyakorol rájuk. Elfáradtak a céltalan kutatásban, megundorodtak a felkínált, csak hónapokig, vagy évekig érvényes világnézetektől, és vágyódnak a fegyelem, a szabály, a rend után, melyet

csak a katolicizmus képes nyújtani nekik. Hálásak, hogy megvédi őket a legkülönbözőbb formában jelentkező individualizmussal szemben s hogy minden téren biztos alapot ad gondolatuk számára: a thomizmus szilárd épülete megvédi őket a négy égtáj felől jövő szellemi viharoktól; a misztika jelenségei érdekesebb és költőibb témákat nyújtanak, mint ha az életbe mérülnek be: a liturgia jelképei és a szentek élete lírikusokat és drámaírókat ihletnek; az eredendő bűn, a megváltás, a reversibilitás, a szentek egységének dogmája kifogyhatatlan anyagot kínál a regényírónak, aki az emberi sorsok összeütközése mögött az ég és a pokol izgalmas küzdelmét látja. A katolicizmus előnyeit az író számára megint az a Claudel mutatja meg legjobban, akit ócsárlói úgy állítanak be, mint valami féktelen, zavaros és torz egyéniséget; idézem gondolatait, mert nagyszerűen megvilágítják a katolikus vallás művészi hatóerejének kérdését s amellet fogalmat adnak esztetikájáról:

Cette religion, au point de vue de l'art, a deux avantages. Le premier est qu'en nous obligeant chaque jour à rentrer en nous-mêmes, à prier, à passer nos actions en revue, à les comparer à ce haut idéal qui nous est proposé, en décapant notre épiderme de cette crasse qu'y dépose la vie journalière, en suscitant en nous les mouvements les plus profonds de tendresse et d'affection, elle donne à notre vie intérieure, une élasticité, une délicatesse qui font tristement défaut aux oeuvres les plus vantées de ce dix-neuvième siècle qui vient de finir. Le second avantage est que, en augmentant nos ressources intérieures, elle nous empêche cependant de nous en contenter comme d'une fin et de nous complaire dans une introspection stérile. Nous savons que ce n'est pas nous qui sommes intéressants, c'est le but que nous sommes construits pour atteindre et pour manifester, chacun à notre manière.¹⁰

Ennek a vallásnak két előnye van a művészet szempontjából. Az első az, hogy amikor arra kényszerít bennünket, hogy mindennap magunkbaszálljunk, imádkozzunk, cselekedeteinket megvizsgáljuk, összehasonlítsuk őket azzal a magas eszménnyel, melyet elének állít Isten, lesikáljuk bőrünkről azt a szennyet, melyet a mindennapi élet rak rá, felkeltsük önmagunkban a szeretet és gyengédség legmélyebb érzelmeit, — belső életünknek megadja azt a rugékonyságot, és finomságot, melyek sajnos hiányzanak a most

bevégeződött tizenkilencedik század leghíresebbnek tartott műveiben is. A második előny az, hogy miközben a vallás növeli belső forrásainkat, egyúttal megakadályoz bennünket abban, hogy megelégedjünk velük mint végcélal s hogy tetszelegjünk egy természetlen önvizsgálatban. Tudjuk, hogy nem mi vagyunk érdekesekek, hanem a cél, melyet magunk elé kitűztünk, hogy elérjük és kinyilatkoztassuk, mindenki a maga módján.

A katolikus irodalmi és általában szellemi megújodást elősegítő okok közül érdekes lenne részletesen megvizsgálni azt a hatást, melyet a világháború váltott ki. Itt először negatívumokkal kell kezdeni: ez a háború megölte a katolikus irodalom egyik legnagyobb hatású harcosát, Péguy-t, aki, ha egy golyó nem oltja ki nemes életét, elképzelhetetlen lendületet jelentett volna a fejlődésben; ez a háború elpusztított sok száz katolikus fiataalt, egy jövőendő írónemzedék ismeretlen ígéreteit: ki tudja hány Mauriachoz vagy Maritain-hez hasonló egyénisége lenne ma a katolikus irodalomnak, ha épúgy megmenekülnek a haláltól, mint az a Mauriac, aki Albániában majdnem elpusztult a mocsárlázban. — De kétségtelen, hogy a francia katolikus megújodás sokat köszönhet a háborúnak: a közvetlenül utána következő évek százalmas kísérleteit leszámítva, érezhető, hogy az írók véglegesen kiábrándultak a dilettantizmus bármilyen formájából, cinikusak vagy vallásosak, forradalmárok vagy tradicionalisták lettek, de megvetéssel fordultak el attól a művészi attitűdtől, mely az irodalmat az élet fölé emelve, hermetikusan elzárt toronynak képzei el. Most, a háborút követő zürzavarban mutatta meg igazán a katolicizmus, hogy milyen morális és metafizikai alapot képes adni annak, aki segítségül hívja. 1920-tól kezdve több és főleg értékesebb alkotást hoz életre, mint a háborút megelőző négy évtizedben: elég lesz, ha Mauriac, Maritain, Ghéon, Brémond, Bernanos alkotását említem.

A thomizmus előtörése, mely összefügg a megújodással, szintén a háború utáni évekre esik. Aquinoi Szent Tamás filozófiája a teológusok zárt körén túl is

olyan divatba jön, hogy öreg sznobok, akik alig rá-
gódtak át még Proust-on, kénytelenek latinul tanulni,
hogy *à la page* maradjanak. Az Egyházon belül
Szent Tamás már régóta elfoglalta az őt megillető
helyet, bár kezdetben ez nehezebben ment, mint a hábo-
rú utáni laikus közönség meghódítása, mert a XIV. szá-
zadi filozófiai irányok: Angliában és Franciaországban
a scotizmus és occamizmus, Olaszországban az aver-
roizmus, Hollandiában és Németországban a misztikus
metafizika megakadályozta rögtöni elterjedését. „Két-
ségtelen, hogy már akkor is voltak Szent Tamáshoz
hű szellemek, írja Maritain, de elszigetelten éltek s
nem volt hatásuk korukra¹¹.” Általános elterjedése a
modernista eretnek tanok elítélése után kezdődik: az
Egyház a thomizmusban látja azt a filozófiát, mely
legjobban megfelel a modern ember szellemi igényei-
nek s így történt, hogy X. Pius három esetben is,
(*Pascendi*, 1908. *Motu proprio* 1910, 1914) felhívja a
figyelmet Szent Tamásra; majd XV. Benedek a *Fausto
appetente die* (1921) enciklikájában, melyet XI. Pius
Studiorum ducem enciklikája (1923) is megerősít, a
thomizmust az Egyház hivatalos tanául állítja. Amíg
így a thomista filozófia kötelező lett a szemináriumok-
ban és katolikus egyetemeken (Louvain, Róma, Paris,
Fribourg etc.) több folyóirat, elsősorban a *Revue des
Études philosophiques et théologiques* és a *Revue
thomiste* céltudatos munkával arra törekedtek, hogy
Szent Tamás eszméit az egyházi körökön túl is ked-
veltté tegyék. Egy évtized alatt sikerült elérniök, hogy
a *Summa theologiae* francia fordítása a latinul eléggé
nem tudó érdeklődők kezébe kerül, hogy a thomiz-
mus bejut a párizsi egyetem falai közé, mely a közép-
korban is központja volt a skolasztikus filozófiának,
s hogy a tudományos és népszerűsítő munkák garma-
dája árasztja el a könyvkereskedések kirakatait. Az,
hogy nemcsak Claudel alkotásában mutatják ki a tho-
mizmus nyomait, hanem Valéryt is Szent Tamással
hozzák kapcsolatba¹² s hogy a *Mercure de France*-

ban *Baudelaire, disciple de Saint Thomas d'Aquin*¹³ címmel tanulmány jelenik meg, jellemző tünet.

Ennek a thomista megújhodásnak nagy jelentősége van a középkorra vonatkozó életszemléletre: ma mindjobban látjuk, hogy az a kor melyet „barbár” és „sötét” jelzőkben illetnek, boldogabbá tudta tenni az embereket, mint az utána jövő századok; a hatalmas *in-folio*-kat tanulmányozva meglepetéssel vették észre, hogy ha a kifejezések és szavak mások is voltak, mint ma, ugyanazok a problémák izgatták azt a kort, mint amelyek bennünket gyötörnek. Ami halottnak látszott, most váratlanul életre kelt s a filozófia és a hit javát szolgálja.

De a kereszténység nemcsak filozófiából áll: aszkézisre és misztikára is szüksége van, s ez magyarázza meg azt az érdeklődést, mely a háború óta a katolikus misztikával kapcsolatban észlelhető. Pedig kezdetben itt is rengeteg nehézséggel kezdett megküzdeni. A „tudomány” évtizedeiben minden misztikus jelenséget egy felcsigázott vagy beteg lélek patológikus tünetének állítottak be, mely előtt legfeljebb csak sajnálkozni lehet, de csodálkozni semmiesetre sem. Azóta haladtunk valamicskét: a szentben és a misztikusban eszményt látunk, mely felé törekednünk kell, ha nem is érhetjük el teljesen. A ma emberében, ha méltó akar lenni az *ember* szóra, valamilyen formában ott él Léon Bloy nagyszerű gondolata: „Csak egy szomorúság van, az, hogy nem tartozunk a szentek közé”. Ez magyarázza meg azt az érdeklődést, mely az utóbbi három évtizedben a miszticizmus és a misztikusok iránt megnyilvánult. Henri Bremond mellett a kutatók egész sora foglalkozik ezzel a tárggyal, s az a rokonszenv, mely a teljesen profán tudósok (Delacroix, Baruzzi, Truc) vizsgálódásaiban tapasztalható a miszticizmussal szemben, szintén egy új korszak kezdetét jelzi.

*
*
*

Könyvem a modern francia katolikus irodalommal foglalkozik, de nem akarja ennek az áramlatnak

történetét adni, mert az 1920—30-as évek nagy lendületei után kiegyensúlyozott folytatás következett, melynek végpontja még nagyon messze van, — s történetet csak egy lezárt korról lehet adni. Részletesen tárgyalom a megújulás első korszakát, mely Baudelaire-től a világháborúig tart, de könyvem meghatározott kerete nem engedte meg, hogy az összes úttörővel foglalkozzam: így, választanom kellett például Barbey d'Aureville, Hello és Bloy között s ha az utolsót emeltem ki, annak főleg az az oka, hogy közvetlen kapcsolatot láttam közte és a megújulás második korszakának néhány nagy egyénisége (Bernanos, Maritain) között. Néhány író (Barrès, Rivière, Green, Gabriel Marcel stb.) teljesen mellőzők, mert alkotásuk a katolicizmus területének határvonalaira esik és semmiképpen nem állíthatók a tárgyalt írók teljesen katolikus síkjába. Egy francia katolikus kiadó, Desclée, de Brouwer megbízásából külön könyvben (*Sur les frontières de la littérature catholique contemporaine*) fogok foglalkozni velük.

JEGYZETEK

1. Paul Bourget: *Discours sur L'Oeuvre des Chappelles de secours*. 1913. Rivasso idézi L'Unité d'une pensée c. munkájában. Paris, Plon 1914. 227. oldal.

2. Paul Claudel: *Ma conversion*. Revue de la Jeunesse 1913. J'acceptais l'hypothèse moniste et mécaniste dant toute sa rigueur. Je croyais que tout était soumis aux „Lois“ et que le monde était un enchainement dur d'effets et de causes que la science allait arriver après-demain à débrouiller parfaitement.

3. Louis Bertrand: *Ma Conversion*. Revue de la Jeunesse 1913.

4. U. o.

5. 1912. június 1. Des gens qui, il y a quinze ans, se déclaraient socialistes, anarchistes, libres penseurs, et qui avaient combattu à l'avant garde du progrès — et quelques-uns d'entre eux portent des noms éclatants dans les lettres et les arts — vont maintenant à l'église, retournent aux anciennes croyances, aux dogmes.

6. Revue. 1912. augusztus 15. On ne saurait compter les conversions poétiques de ces derniers temps, on ne saurait surtout

énumérer les poètes qui cherchent dans le temple ou dans la cellule, sous l'ombre du cloître ou aux pieds du Crucifié, dans le ravissement ou la contemplation, leur quiétude intérieure et leur inspiration. C'est Francis Jammes, Adolphe Retté; c'était hier le délicieux Charles Guérin; c'est plus récemment encore Jean Lionnet, Vallery-Radot, André Lafon, tant d'autres dont j'aurais pu aligner les noms et qui forment une véritable légion catholique et mystique.

7. Revue de la Jeunesse 1913. október 25.

8. J. Laurec idézi Le renouveaz catholique dans les Lettres c. könyvében.

9. Massis: *Trois jours au Saulchoir avec Paul Claudel*. Revue des Jeunes 1924.

10. U. o.

11. Il y eut sans doute alors des esprits fidèles à saint Thomas, mais il furent isolés et sans influence sur leur temps. *Antimoderne*, 139. oldal.

12. Gillet, Paul Valéry et la métaphysique. 1928.

13. 1929. 213. kötet, 358—66. oldal.

I.

AZ ÚTTÖRŐK

CHARLES BAUDELAIRE

A francia irodalom katolikus megújulásáról írt munkájának bevezetésében Calvet megállapítja, hogy a vallásos szellem első megnyilvánulásait keresve a tizenkilencedik század második felében, a kutató nem haladhat el az „átkozott költő” mellett, aki elsőnek ingatta meg a katolicizmus szellemének ellenségeit. De e kijelentés után, mintha megijedne szavainak horderejétől, ahelyett, hogy Baudelaire jelentőségének okait és költészetének spirituális jellegét igyekezne megállapítani, sietve visszavonul:

„Nous n'avons ni la prétention ni la naïveté de nous annexer Baudelaire pour en faire un poète catholique; il y a dans ses vers les plus rigides trop d'équivoques souplesses, et trop de fièvres et trop de poisons”.¹

Nem vagyunk annyira nagyravágyóak sem naivak, hogy Baudelaire-ből katolikus költőt csináljunk s idecsatoljuk őt; még a legszigorúbb verseiben is túlsok gyanus rugalmasság, láz és méreg van.

Tagadhatatlan, hogy a *Fleurs du Mal*-ban kevés a liliom és a romlás virágai, melyek itt gazdagon virágzanak, fertős talajt sejtetnek. De ha mélyebben vizsgáljuk a költő életét és verseit, ha figyelemmel kísérjük belső életének nagy lendületeit és alig észrevehető megmozdulásait, melyeknek külső nyomai felfedezhetők az anyjához írt levelekben és naplójában, egy eddig ismeretlen Baudelaire-arc rajzolódik ki.

Igazi jelentőségét csak akkor értjük meg, ha ismerjük a kort, melyben élt, a légkört, melyből a katolikus elem csaknem teljesen hiányzott. Lírikus

kortársai vagy ellenszenvesnek érzik a katolicizmust, vagy közömbösek vele szemben, vagy (s ez még a legjobb eset) politikailag és morális szempontból értékelik, de képtelenek lévén megérezni a katolikus szellem lényegét, még a vallási érzelemmel határos metafizikai nyugtalanságig sem jutnak el.² Baudelaire az első lírikus Villon óta, akiben a *sensus christianus* állandóan megnyilvánul akár a büntudat, akár a tisztább, magasabb élet utáni vágyódás formában. Egy mai katolikus kritikus, Stanislas Fumet írja róla:

Dans le fait de son extrême sévérité pour le monde où tout est péché :

La sottise, l'erreur, le péché, la lésine

Occupent nos esprits et travaillent nos corps,
il ne faut voir que l'expression d'une conscience plus sainte que celle à laquelle nous avaiet habitués les poètes.³

Abban a tényben, hogy rendkívül szigorú a világgal szemben, ahol minden bűn:

A butaság, a bűn, a vakság, a fukarság

*Testünket marja és uralkodik agyunkban,
csak egy olyan lelkiismeret kifejezését kell látni, mely szentebb mint az, amelyekhez a költők hozzászoktattak bennünket.*

De nem lehet Baudelaire-t elmellőzni azért sem, mert a későbbi nagy katolikus lírikusok, az egy Claudel-t kivéve, aki szintén katolikus költőnek tartja, tovább fejlesztik Baudelaire lírájának valamilyen sajátosságát, illetve akár tudatosan, akár hasonló lelki-alkatuk következtében, hatása alatt állnak. Verlaine tisztaság-vágya és melankóliája, Jammes exotizmusa és első periódusának finom szenzualizmusa, Le Cardonnel belső tépelődései és intermittens pesszimizmusa, Marie Noël halál-témái, mind megtalálják eredetüket Baudelaire lírájában. Egy költő, aki korával ellentétben, nemcsak lírai témának használja fel az embert kínzó kettőséget, aki Sátánnak nevezi a Sátánt és bűnnek a bűnt, s aki többé-kevésbé elindítója a mai katolikus líra nagy egyéniségeinek, nem hiányozhat egy könyvből, mely a modern katolikus irodalomról szól.

Charles Baudelaire szomorú, nagy események nélkül lezajlott *külső* élete némileg megérteti velünk a költő különös egyéniségét, mély élményekben gazdag *belső* életét és — mint minden lírikusnál — rávilágít verseinek genezisére. Párizsban született 1821-ben; a szülei közt lévő korkülönbség (mikor megszületik, atyja hatvankét, anyja huszonnyolc éves) bizonyos fokig megmagyarázza a költő ideges egyensúlyozatlanságát. Hatéves korában meghal az apa és mostohaapja, Aupick tábornok, aki katonás fegyelemben akarja nevelni Charles-t, akaratlanul is okozója lesz egy szerencsétlen életelindulásnak. Baudelaire félreérti mostohaapja szigorúságát, összevész anyjával is és beleveti magát a párizsi irodalmi életbe. Megismerkedik Balzac-kal, Gérard de Nerval-lal, Leconte de Lisle-lal, nagyúrként él a Hotel Pimodan-ban, de öröksége hamar elfolyik s az anyagi gondok élete végéig kísérik. Egy mulattnő, Jeanne Duval iránti szerencsétlen szerelme, melyben a megszokás és részvét erősebb, mint az érzelem; az állandó anyagi gondok; fiatalkorában szerzett vérbaja, mely átokként nehezedik rá s negyvenhat éves korában egy idegszanatóriumban megöli, megértetik Baudelaire életének szomorúságát, különcködésre hajlamos lelkületét és kiindulóponttúl szolgálhatnak *belső* életének eseményeihez és a *Fleurs du Mal* igazi értelmezéséhez.

Ez a tragikumában is banális élet, mint köznapi tárgyak félelmetesen megnyúlt árnyai, óriási méreteket ölt, ha nem kívülről nézzük, hanem belülről, a költő szemével. Egy élet eseményei mindig kettős értékűek, aszerint, hogy objektív vagy szubjektív szempontból mérlegeljük őket, s egy lírikus esetében természetes, hogy a szubjektív szempont érvényesül. Itt az érzékenység mindent megnagyít, megváltoztat s a legkisebb élmény is jelentőséget nyer a képzelet átváltoztató működésének következtében. Ezért nem szabad a

költőt csak külső élete alapján megítélni, hanem nyomon kell követni a külső élettel mindig párhuzamos, de jelentőségében és méreteiben hatványozottan nagyobb belső életét, melyet naplók, magánlevelezések s elsősorban a versek alapján lehet rekonstruálni. Akik Baudelaire-t fenntartás nélkül elítélték s démonikus jelenségnek tartották, nem ismerték a *Journaux intimes*-et, anyjához írt leveleit s nem tudtak vagy nem akartak verseinek lényegébe hatolni.

Baudelaire életének utolsó évei tragikusak voltak a költőre nézve, s gyakran eszébe juthattak azok a szavak, melyeket Barbey d'Aureville mondott neki a *Fleurs du Mal* megjelenése után:

„Après les *Fleurs du Mal*, il n'y a plus que deux partis à prendre pour le poète qui les fit éclore: ou se brûler la cervelle . . . ou se faire chrétien!”⁴

A *Fleurs du Mal* után csak két megoldás marad hátra annak a költőnek a részére, aki ezeket a virágokat életre hozta: golyót replíteni az agyába . . . vagy kereszténnyé lenni.

S valóban, a költő számára nem volt más választás, mint a halálnál is súlyosabb teljes lelki megsemmisülés, vagy a hit: semmi kétség, hogy Baudelaire az utóbbit választotta, nem művészi dilettantizmusból vagy számításból, hanem egy elhibázott élet legutolsó és egyetlen megoldásaként. S nem véletlen, hogy Baudelaire a dogmatikus katolicizmust érzi teljes megoldásnak: a romantikusok, egy Lamartine vagy Hugó szintén érzik a hit és vallás szükségét, de megelégszenek egy távoli, ködös, antropocentrikus lelkiséggel, mely közelebb áll a keleti vallásokhoz, mint a katolicizmushoz; a sokat szenvedett ember, akiben nincs elég pogány erő, hogy a sztoicizmusban és a mindenbe való beletörődésben keressen menedéket, egy pozitív vallás után vágyódik, mely megmagyarázza neki az ember szomorú dualizmusát s amely vigasztalást képes nyújtani az élet minden szenvedéséért. Ez a vallás csak a katolicizmus lehet s ezért tartozik ide Baudelaire nyomorult élete is.

Katolikusnak született, anyja vallásos nő volt, aki beoltotta lelkébe a hitet, katolikusként halt meg, az Egyház szentségeinek felvétele után: a kezdet és a vég tehát katolikus, de életében megjárta minden utat s megízlelt minden gyümölcsöt is. Nem volt gyakorló katolikus s anyjához írt leveleiben érezhető a kétely; néhány verse közel jár az istenkáromláshoz s nem meglepő, hogy azok, akik elsősorban a *Litanies de Satan*, *Reniement de saint Pierre*, *Ex-voto* alapján ítélik meg, minden vallásos érzést megtagadnak ugyanattól a költőtől, aki a *Bénédiction*, *Le Rebelle*, *L'Horloge* című mélyen katolikus verseket írta.

A *Fleurs du Mal*-t bíróság ítéli el, mint erkölcstelen verseket tartalmazó kötetet s ugyanakkor Baudelaire azt írja anyjának (tehát nem a bírának védekezés-képen), hogy a könyv katolikus eszméből indul ki.⁵ Nem meglepő, ha katolikus kortársai és a mai katolikus írók par excellence katolikus szelleműnek tartják verseit,⁶ sőt egy jezsuita, P. Théolier a *Fleurs du Mal* tanulmányozását ajánlja a gyóntatóknak és szónokoknak:

„Dans des pièces, telles que l'Irrémédiable, ils trouveront une psychologie de la damnation autrement saisissante que l'imagerie courante, gonflée de rhétorique, mais souvent dépourvue de substance humaine.”⁷

Egyes darabokban, mint például a Helyrehozhatatlanságban megtalálják az elkárhozás pszichológiáját, mely megkapóbb mint a szokványos kép, mely csak úgy dagad a retorikától, de híján van az emberi lényeknek.

A *Romlás virágainak* gyökerei a költőnek az életről és az emberről alkotott felfogásában találhatók meg. Baudelaire — kora költőivel szemben — állandóan hangsúlyozza az eredendő bűn valóságát és következményeit az ember életében. Az igazi civilizációról elmélkedve ellenmondást nem tűrő hangon állapítja meg:

Elle n'est pas dans le gaz, ni dans la vapeur, ni dans les tables tournantes. Elle est dans la diminution des traces du péché originel.⁸

*Nem a gázban, sem a gőzben vagy a táncoló asztalokban
lelhető fel. A civilizáció az eredeti bűn nyomainak csökkenésében
jelentkezik.*

A tizenkilencedik század egyik legeredetibb gondolkozójának, Joseph de Maistre-nek felfogását tükrözteti vissza ez a gondolat. Ugyancsak nála találhatta meg a Rossz földi uralmának pesszimiztikus gondolatát; Baudelaire, belső meggyőződésből továbbfejleszti ezt a tant, mely verseinek egyik állandóan visszatérő motívuma lesz. „Minden emberben minden percben két párhuzamos törekvés van, egy az Isten s egy másik a Sátán felé,” írja naplójában.⁹ A Sátán nem valami homályos erő, mely a lelkek világában mozog villanyáramként, hanem valóságos, élő lény, akit Isten eltaszított magától, hogy vétkéért megbüntesse; tisztátalan lélek, aki mindnyájunk mellett áll, hogy megkísértsen:

Sans cesse à mes côtés s'agit le Démon,
Il nage autour de moi comme un air impalpable.¹⁰

*És nincs egy perc szünet: mindig kísért a démon,
Ő — úgy takar körül, akár a lég palástja . . .*

és nagyon gyakran győz, mert minden varázslathoz ért:

C'est le Diable qui tient les fils qui nous remuent:¹¹

A sátán az, ki erre-arra rángat:

Baudelaire-t állandóan gyötri ez a gondolat, mely nála nem elmélet, hanem átélt meggyőződés. Amikor az „Ideál”-ból a kegyelem hiánya miatt lezuhan a „Spleenbe”, vitatkozni kezd az ördöggel. Nem kételkedik valóságos jelenlétében:

Le Démon dans ma chambre haute,
Ce matin est venu me voir . . .¹²

*Ma reggel im: magas szobámba
Meglátogatni jött a Démon.*

Megátkozza és ellöki magától:

Ah! Seigneur, donnez-moi la force et le courage
De contempler mon coeur et mon corps sans dégoût.¹³

*Oh, adj Uram nekem bátorságot s erőt, hogy
Mély undor nélkül nézhessem magam!*

De megtörténik, hogy kínlódásában felidézi:

Oh! Satan, prends pitié de ma longue misère.¹⁴

Ó, Sátán, könyörülj végetlen nyomorunkon.

Démon, a rossz Lény, a Romlás állandóan körülötte ólálkodik. A *Fleurs du Mal* nem egy verse előtt idézni lehetne Szent Péter első levelének verssorát:

„Adversarius vester diabolus circuit quaerens quem devoret . . .”¹⁵

Egy másik mélyen katolikus gondolat, mely állandóan foglalkoztatja, az eredendő bűn következtében megromlott emberi természet megújhódását célozza. Minden ami *természetes* Baudelaire szemében förtelmes és undok, mert az eredendő bűn mindent megrontott. Aki a természetet és a természetest követi, öntudatlanul a rossz felé törekszik; a természetessel szembeszállni s a *mesterséges* segítségével legyőzni annyi, mint erényes cselekedetet véghezvinni. A mesterséges fogalma alatt azokat a morális eszközöket érti, amelyek segítségével az eredendő bűn nyomait eltüntethetjük.

Szomorú életében elérkezett addig a pontig, ahol az emberi nagyság nem elégíti ki, mert érzi, hogy egyedül a szentségi állapot adja meg az ember valódi értékét:

Avant tout, être un grand homme et un saint pour soi-même, voilà l'unique chose importante.¹⁶

Az egyetlen lényeges dolog abban áll, hogy az ember nagy és szent legyen önmaga számára.

Mint egykor Pascal, akihez sokban hasonlít,

Baudelaire is az ember örök dilemmájával áll szemközt: mi magyarázza meg, hogy természetünk a rossz felé hajt, s ugyanakkor lelkünk a tökéletesség felé törekszik? — s Baudelaire ugyanúgy válaszol: az eredendő bűn és a Megváltás. Ismerjük Pascal híres valószínűség elméletét, melynek segítségével bebizonyítja a hitetlennek Isten létét, illetve a kereszteny vallás értékét; Baudelaire-nél hasonló gondolatot találunk: „Még ha Isten nem is létezne, a vallás akkor is szent és isteni lenne”¹⁷ (eredményeit tekintve tudniillik). S mint Pascal, a *Fleurs du mal* „démoni” költője is Istennel oldja meg életének relytélyét:

Rien n'existe sans but. Donc mon existence a un but. Quel but? Je l'ignore. Ce n'est donc pas moi qui l'ai marqué. C'est donc quelqu'un de plus savant que moi. Il faut donc prier ce quelqu'un de m'éclairer. C'est le parti le plus sage.¹⁸

Semmi sincs cél nélkül. Tehát létezem is van célja. Milyen célja? Nem tudom. Tehát nem én jelöltem meg. Valaki, aki bölcsőbb nálam. Kérnem kell tehát azt a valakit, hogy világosítson fel. Ez a legokosabb dolog, amit tehetek.

Hogy állhatatosan megmaradjon az Isten-szereteten, két eszköz áll rendelkezésre: az imádság és a szentségek. Baudelaire úgy ír ezekről, mint a valódi misztikusok:

Dynamique morale de Jésus . . . Les sacrements sont des moyens de cette dynamique . . . De la vertu des sacrements . . . Il y a dans la prière une opération magique. La prière est une des grandes forces de la dynamique intellectuelle. Il y a là comme une récurrence électrique. — Le chapelet est un médium, un véhicule; c'est la prière mise à la portée de tous.¹⁹

Jézus erkölcsi ereje . . . A szentségek eszközei ennek az erőnek . . . A szentségek hatékonyságáról . . . Az imádságban van egy bűvös hatás. Az ima egyike a nagy intellektuális hatóerőknek. Mintha egy villamos áram lenne benne. — A szentolvasó: közvetítő, segédeszköz; a mindenki kezéigyebe eső ima.

Baudelaire tehát imádkozik, a bűnös alázatos-ságával, a hívő lélek hitével és a tisztább élet után vágyódó reményével:

Le goût du plaisir nous attache au présent. Le soin de notre salut nous suspend à l'avenir . . . Connais donc les jouissances d'une vie âpre, et prie, prie sans cesse. La prière est un réservoir de force.²⁰

Az élvezetvágy a jelenhez kapcsol bennünket. Üdvünk gondja a jövőhöz köt . . . Ismerd meg hát egy rögzös élet örömeit, és imádkozz, imádkozz szüntelenül. Az ima az erő forrása.

Ezek a gondolatok nem olvasók számára íródtak s csak jóval a halála után kerültek napvilágra, nem lehet tehát őszinteségükben kételkedni. Baudelaire imája átlátszóan egyszerű, semmi dísz, semmi fölösleges cafrang:

Donnez-moi la force de faire immédiatement mon devoir tous les jours, et de devenir ainsi un héros et un saint.²¹

Adj erőt, hogy rögtön megtegyem kötelességemet, minden nap s így hős és szent legyek.

Élete vége felé naplójának morális és vallásos jegyzetei teljesen elnyomják a mástárgyú gondolatokat. A legutolsót idézem:

Hygiène, Conduite, Méthode. — Je me jure à moi-même de prendre désormais les règles suivantes pour règles éternelles de ma vie:

Faire tous les matins une prière à Dieu, réservoir de toute force et de toute justice . . . ; travailler toute la journée, ou du moins tant que mes forces me le permettront; me fier à Dieu, c'est-à-dire à la Justice même, pour la réussite de mes projets; faire, tous les soirs, une nouvelle prière, pour demander à Dieu la vie et la force pour ma mère et pour moi . . .²²

Egészségügy, Viselkedés, Módszer. — Megesküszöm önmagamnak, hogy a jövőben az alábbi szabályokat életem örök törvényeként tartom meg. Minden reggel imádkozni Istenhez, aki minden erő és igazságosság kútja . . . ; egész nap dolgozni, vagy legalább annyit, amennyi erőmtől telik; rábízni magam Istenre, azaz az Igazságra, hogy terveim sikerüljenek; minden este imádkozni, életet és erőt kérve Istentől anyám és önmagam számára.

Baudelaire nem volt szent, mégcsak jó katolikus sem; bűnös ember volt, aki elbukik, küzd, felemel-

kedik s ismét elesik; keresztény lélek volt, aki remél, szenved, imádkozik:

L'homme qui fait sa prière le soir, est un capitaine qui pose des sentinelles. Il peut dormir.²³

Az ember aki este elvégzi imáját: kapitány, aki őrszemeket állít. Aludhat.

Amit az *ember* nem tudott teljesen megtalálni: a keresztény élet értelmét, a baj és a szenvedés okát, a *költő* megsejtette egy ihletett percben, amikor fel-emelkedett az Isten közelébe:

Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance
Comme un divin remède à nos impuretés
Et comme la meilleure et la plus pure essence
Qui prépare les forts aux saintes voluptés!

Je sais que vous gardez une place au Poète
Dans les rangs bien heureux des saintes Légions,
Et que vous l'invitez à l'éternelle fête
Des Trônes, des Vertus, des Dominations.²⁴

*Áldott légy Uram, ki ronda rongyainkra
úgy öntesz szenvedést, mint tisztító vizet, —
úgy éri genyeinket, mint tiszta, égi mirha,
mitől gyönyörre gyúlnak a még meg nem holt szívek.*

*Tudom jól, őrizel — és légy érette áldott —
a Boldogok sorában a költődnek is helyet
s az égi Trónusok, Erények, Uraságok
Nagy ünnepélyére meghívta engemet.*

2.

Nem véletlen, hogy Baudelaire egyetlen verskötetét a *Fleurs du Mal*-t megjelenése, illetve bírósági megbélyegzése után a kortársak Dante művével állítják párhuzamba s szinte egyhangúan azt állítják, hogy Baudelaire a modern kor *Divina Commedia*-ját írta meg. Egy katolikus írónak, Barbey d'Aurevilly-nek egykorú cikkéből idézek:

„Il y a du Dante, en effet, dans l'auteur des *Fleurs du Mal*, mais c'est du Dante d'une époque déchue, c'est du Dante d'une époque athée et moderne qui n'aura point de Saint Thomas . . .”²⁵

Tényleg van valami Dantéből a Fleurs du Mal költőjében, de ez egy hanyatló kor Dantéje, egy ateista és modern koré, melynek nincs Szent Tamása.

De ugyanez a felfogás található meg a mai Baudelaire tanulmányokban. A már említett Stanislas Fumet, aki a legszorosabb értelemben vett katolikus kritikusok egyike, Dante Vergiliuszának nevezi²⁶ s jellegzetesen katolikus költőnek tartja Baudelaire-t: Gonzague de Reynold, a Bern-i egyetem francia professzora továbbmegy és a *Fleurs du Mal* rejtett architektúráját felépítve, szellemes és meggyőző módon mutatja ki, hogy Baudelaire alkotása még apró részleteiben is párhuzamos Dante *Színjátékával*.²⁷ Ez az elmélet olyan érdekes, hogy érdemes részletesen megismertetni.

Mint Dante, Baudelaire is vizionárius lelkialkatú, de látomása teljesen egyéni: nem a teológia és a vallási szenvedély idézi elő, hanem romantikus élet-szemlélete, szenvedésekkel telt élete és metafizikai nyugtalansága. Az élet börtönébe zárt rabnak álmái, káprázatai és rémképei ezek a látomások.

A Pokol első énekében Dante egy homályos erdő mélyén szembetalálja magát a gőg oroszlánjával és a paráznaság párducával, de Vergiliusz árnyával is találkozik, aki leszáll vele a pokol legmélyéig. Baudelaire-nél szintén megtaláljuk a pokol előtornácát: Párizst. Egy téli hajnalon a költő elfáradva az éjszakai munkától, kilép az utcára s a külvárosok felé indul, magányt és ihletet keresve:

Je vais m'exercer seul à ma fantasque escrime,
Flairant dans tous les coins les hasards de la rime,
Trébuchant sur les mots comme sur les pavés,
Heurtant parfois des vers depuis longtemps rêvés.²⁸

S majd egyedül vívok — fantasztikus e párbaj!
a véletlen rímek hazard utcaín át.
Lábam titkos szavak kövén botolva járdal
s köröttem versek, mint megálmódott imák.

De ez a külvárosi táj szomorú látvány: a köd

és füst ráfekszik a városra, melyből a gyárkémények és tornyok árbócként merednek a magasba; a műhelyek és gyárak fojtott zaja egy szörnyeteg lélekzéséhez hasonló. A költő didereg a hidegben és spleen fogja el. Bárhol van, máshol szeretne lenni: távoli városokról ábrándozik. Indiát idézi fel, majd a következő pillanatban az északi sarkot. Hogy minél biztosabban megtalálja a magányt, a tömeg közé vegyül: megfigyeli az embereket, az öreg nénikét, aki egy kert sarkából hallgatja a katonazenét, a gyászruhás nőt, aki alvajjáróként halad át a tömegen, fiacskájához sietve, a szomorú öregasszonyt, akitől még a gyermekek is megijednek; a költő képzeletében mindnyájan fantomszerű lényekké válnak, akik az omnibuszok robogásától reszketve mászkálnak. Lassankint a valóság teljesen beleolvad a rémképbe; vakokkal találkozik, akik az ég felé emelik üres tekintetüket s ő szívszorongva kérdi:

Que cherchent-ils au Ciel, tous ces aveugles?²⁹

Ó, mit keresnek e vakok az Égen?

Tovább megy, maga sem tudja, hogy merre, s hirtelen megpillant egy aggastyánt: rongyai olyan sárgák, mint a köd, szemei kegyetlenek, úgy jár, mintha rongyos cipője holtakat taposna. Párja követi. És a költő, nem tudván, hogy álmodik-e vagy sem, hétszeresen látja ezt a szörnyű öregét. Megrettenve fut el.

Malade et morfondu, l'esprit fiévreux et trouble,
Blessé par le mystère et par l'absurdité!³⁰

*Lázasan, betegen, ködös, zavart szívemmel,
Amelybe a Titok s az Abszurd tőre tört.*

Ez a fantasztikus költemény, épúgy, mint az oroszlán, a farkas és a párdúc megjelenése Dantenál, a Pokol prologusa.* Lassankint délután, majd este

* Reynold nem veszi észre, hogy ez a hét elrettető aggastyán valószínűleg a hét főbűnt szimbolizálja, amint Dantenál a párdúc, az oroszlán és a farkas a hármasság érzékét jelenti.

lesz: a színházak homlokzata kigyúl, a bulvárok nagy vendéglői benépesülnek, megszólalnak a zenekarok, örömlányokkal telnek meg a mellékutcák és a tolvajok elkezdik csendes munkájukat. A költő is elindul a lebujok felé: a pokol kezdetén vagyunk. Játékszínpad megy, ahol öreg nők ülnek az asztalok körül, látja az eltorzult arcokat, vértelen ajkakat, az üres pénztárcában görcsösen kotorászó ujjakat. Játsszani kezd és veszít.⁸¹ Már minden mindegy: követi társait egy hatalmas, meleg terembe, ahol egy zenekar dübörgő kísérete mellett táncol, üvölt és sikong a tömeg. Egy nő, a bálkirálynő vezeti a táncot: a Halál, és a párok megérinthetik a selymes ruha és az élő test mögött a csontvázat, a kábitó parfümökön keresztül érezhetik a hulla szörnyű bűzét, mely betölti az egész termet. A költő borzadva látja, hogy a körülötte keringő párok hullák, akiket a Halál ismeretlen vidékek felé visz.⁸² Megrémülve fut ki, egy korcsmába megy, hogy a bor elkábítsa. Jó lenne, ha a mámor kilendítené a valóságból s szabadon szállhatna téren és időn kívül. Először boldognak érzi magát, mint a rongyszedő, aki részegen térve haza nekiütközik a falnak és diadalmas sereg élén hazatérő császárnak képzeletben magát, diadalív alatt.⁸³ De lassankint elfogja a szomorúság, a költő támolyogva kel fel s mint hajnalban, kóborogni kezd a külvárosban. Mámora lassan elszáll az éjszakai hidegben. Most visszatér szobájába, mindennel és önmagával elégedetlenül. Sietve oltja el gyertyáját, de álmában egy utolsó látomás bontakozik ki szemei előtt: Párizsból Babel lett, a Szajna Nilussá változott, sehol semmi növényzet vagy élőlény: mindenütt csak fém, márvány és víz:

Des nappes d'eau s'épanchaient, bleues,
Entre des quais roses et verts,
Pendant des millions de lieues,
Vers les confins de l'univers . . .

Et des cataractes pesantes,
Comme des rideaux de cristal,
Se suspendaient éblouissantes,
A des murailles de métal.⁸⁴

*Smaragd és rózsá partjait
Locsolja kéken ott az ár
S ezernyi mérföldekre int
A végtelenbe veszve már.*

*És mint a kristály függönyök:
Száz súlyos zuhatag szakad,
Omló káprázatuk mögött
Símán tündöklő fémfalak.*

E fantasztikus város felett nincs sem ég, sem nap, sem csillag. A kapu előtt a költő bizonytalanul megáll: a félelem s a vágy küzd benne, tudja, hogy ha belép ebbe a mesterséges birodalomba, mely a természetben és életben túl van, minden reményt kint kell hagynia:

O voi ch'intrate, lasciate ogni speranza!

Belép s az Isteni Színjáték *Pokla* megkezdődik.

Mint a dantei pokolnak, Baudelaire Poklának is megvannak a körei és kínjai. Az első kör az unalom, mely szétbontja és lassankint megsemmisíti az akaratot; gyávaságot és önzést kelt a lélekben:

*Mais parmi les chacals, les panthères, les lices,
Les singes, les scorpions, les vautours, les serpents,
Les monstres glapissants, hurlants, grognants, rampants,
Dans la ménagerie infâme de nos vices,*

*Il en est un plus laid, plus méchant, plus immonde!
Quoi qu'il ne pousse ni grands gestes ni grands cris,
Il ferait volontiers de la terre un débris
Et dans un bâillement avalerait le monde.³⁵*

*Sakálok, párducok, szukák közt van-e nála
rettentőbb, undokabb és tisztátalanabb —
Keserves bűneink halálos cirkuszában
a skorpiók, kígyók s hollók között akad*

*üvöltve, csúszva, sírva ilyen állat?
Ó, milyen szörnyű ő, néma, mozdulatlan,*

*de oda tudna adni a legcsúfabb haldíknak
a világot — felfalni egyetlen mozdulatban!*

Mikor már teljesen megbénította az akaratot és szeretetet, megszületik a spleen, vagyis a kiábrándultságnak és ürességnek érzete: ez az első körnek megfelelő kínlódás. Mintha az idő megállott volna s agyában évszázadok tudása és története csak azért halmozódott volna fel, hogy szellemét kínozza:

O douleur! ô douleur! Le Temps mange la vie,
Et l'obscur Ennemi qui nous ronge le coeur,
Du sang que nous perdons croit et se fortifie!³⁶

*Jaj: éveink felfalják életünket
s a Rossz, mely szívja vérező szívünk,
E vérből nőve rajtunk sohse szűnhet.*

Egy végső vágy fogja el: akár a halál árán is, de kikerülni ebből az elvarázsolt körből:

Plonger au fond du gouffre, Enfer ou Ciel, qu'importe?
Au fond de l'Inconnu pour trouver du nouveau!³⁷

*Ó mindegy, hogy hová: az égbe, vagy pokolba:
az Ismeretlen kell, az Örvény és az Uj!*

Magányának börtönében a költő segítségért kiált: egy nő jelenik meg előtte, a fekete Vénusz. Hajának illata Afrika forróságát és Ázsia bágyadságát idézi fel, szerelme feledést és álmot hoz, tánca olyan mint a kígyóé, fémszerű és ágatos szemei a macskáéra emlékeztetnek. És a költő felkiált:

Viens-tu du ciel profond ou sors-tu de l'abîme,
O Beauté? Ton regard, infernal et divin,
Verse confusément le bienfait et le crime,
Et l'on peut pour cela te comparer au vin.

Tu contiens dans ton oeil le couchant et l'aurore;
Tu répands des parfums comme un soir orageux;
Tes baisers sont un philtre et ta bouche est une amphore
Qui font le héros lâche et l'enfant courageux . . .

De Satan ou de Dieu, qu'importe? Ange ou Sirène,
Qu'importe, si tu rends, — fée aux yeux de velours,
Rythme, parfum, lueur, ô mon unique reine! —
L'univers moins hideux et les instans moins lourds?³⁸

*Az Égből szállsz alá, vagy Mélyből jössz-e Szépség?
Tekinteted tündöklő és komor,
Erős erényt sugárzó és mindnyájunknak vétket —
Ezért vagy, ó, olyan, akár a régi bor.*

*Egyik szemedben virrad, másik szemedben alkony,
S az ajkad édes, csókos amfora, —
Az illatod az esté, mely zúg, viharra hajlón
S a hőst gyermekké váltja csókjaidnak bora.*

*Sátán küldött, vagy Isten? S hogy élet vagy halál jő
kezedből, mindegy ez — szemed bársony virág.
Ritmus vagy, zengés vagy, fény vagy ó Egyetlen Királynő,
Miattad nem hideg e céltalan világ.*

A költő érzi, hogy ez a nő a Pokol démona, és mégis kinyújtja érte karját és lezuhan a második körbe: a *Bűnös Szerelem* körébe. Büntetése: a jég. Hiába sokszorozza meg szerelme hevét, hiába omlik föléje düh-hel, a fekete Vénusz, Jeanne Duval hideg és érzéketlen marad, semmi sem elégíti ki. És a költő leírhatatlan borzadályal látja, hogy hirtelen vámpírrá változik.³⁹ Menekül és eközben behatol a harmadik körbe: *Paráznaság*. Egy hatalmas palota ez az óceán mélyén; a költő feledni szeretne itt is és belemerül a kéjbe. Álmában elvonul előtte lady Macbeth, egy rabszolganő, a Michel-Angelo fantáziájában született Éjszaka leánya, földi szerelmei, egyik a másik után.⁴⁰ És mégis, minden gyönyör dacára a paráznaság megszállottja örökösen éhes marad: hiába hajózik Lesbos szigetére, hiába köt ki Vénusz szigetén, Cytherában, a kéj alján kielégületlenség vár rá. A paráznaság felfalja az embert vagy hasonlóvá teszi a Cytherában látott akasztotthoz, akit a hollók tépdessenek meg. Körülötte az egykor imádott nők vészes nevetését hallja és amikor kinyitja szemeit, az illatos, élő testek helyett csak gennyel telt tömlőket és csontváz hulladékokat lát. Fel akar emelkedni, hogy

a lidércnyomás megszűnjön, de nincs vér az ereiben és velő a csontjaiban.⁴¹ Megérti, hogy a negyedik körbe zuhant le, a Halál körébe. A remény kialudt, mint az utolsó gyertyaszál, mely még égett a korcsma ablakában, és a költő közömbösen fogadja a halált: a lélek halálát, melynek a testi vég csak jelképe. Sőt mintha régóta várta volna:

Dans une terre grasse et pleine d'escargots
Je veux creuser moi-même une fosse profonde,
Où je puisse à loisir étaler mes vieux os
Et dormir dans l'oubli comme un requin dans l'onde...⁴²

*Nekem majd egyszer örök lesz a holt ház,
Mit sokcsigás és zsíros föld takar,
Ahol kinyulhat majd e régi csontváz
Es alhatom, mint hullámban a hal.*

Ez az örök nevetés a büntetése a negyedik körnek, mely síralakú. Örök feledés és teljes szétbomlás vár itt a költőre. De szelleme még él benne, mint mocsár felett a lidérccláng s talán megmenthetné, ha a gőg, ez a végső kísértés, nem ellenkezne. Örzőangyala dühödt sasként csap rá, megragadja, megrázza és fülébe ordítja a mindent megmentő szeretet törvényét:

Sache qu'il faut aimer, sans faire la grimace,
Le pauvre, le méchant, le tortu, l'hébété,
Pour que tu puisses faire à Jésus quand il passe,
Un tapis triomphal avec ta charité.⁴³

*Tudd meg, hogy fintorgás nélkül kell majd szeretned
A nyomorultakat; minden sántát s szegényt,
Hogy szereteteden úgy járjon majd feletted
Jézus, akár az ünnep királyi szőnyegén.*

De az elítélt megátalkodottan válaszolja:

„Je ne veux pas!”

Nem akarom!

S most, hogy őrzőangyala elengedi, folyton növekvő gyorsasággal zuhan a pokol közepéig, ahol a három-arcú, denevérszárnyú Lucifer rágcsálja Júdás koponyáját.

Áthalad a folyón Káron bárkájában s mint egykor Don Juant, a költőt is körülveszik hamis barátainak és kísértőinek vádló árnyai, de ő, a gőg hőse csak a bárka sodrát nézi, és félhangosan mormolja a sátán litániáit:

O Satan, prends pitié de ma longue misère!

Ó Sátán, könyörülj végtelen nyomorunkon!

Baudelaire elért a pokol legmélyébe s most hirtelen nekilendül s a csillagokig emelkedik. Üdvözülését a szenvedés, a nemes művészet iránti rajongás, a spirituális élet-szemlélet és egy tiszta szerelem segíti elő. Nem szabad elfelejteni, hogy ez a leszállás a Pokolba csak egy éjszaka víziója: a költő csak álmodja a kárhozatot, amint álmodni fogja a Paradicsomot is, — de a Tisztító tűz átélte valóság számára.

A költő felébred pokoli víziójából; az óra éppen éjfél ut és ő most lelkiismeretvizsgálást tart:

La pendule sonnait minuit,
Ironiquement nous engage
À nous rappeler quel usage
Nous fîmes du jour qui s'enfuit . . .

Nous avons blasphémé Jésus,
Des Dieux le plus incontestable! . . .
Nous avons, pour plaire à la brute,
Digne vassale des Démons,
Insulté ce que nous aimons
Et flatté ce qui nous rebute;

Salué l'énorme Bêtise,
La Bêtise au front de taureau . . .⁴⁴

*Az óránk zeng s út: éjfelet
És arra int iróniája,*

*Hogy gondoljunk könnyezve, fájva,
Napunkra, melynek vége lett.*

*Ime, hogy káromoltuk Őt,
Jézusunkat, az Igaz Istent
S hódoltunk az Állat előtt,
Kinek méltó ura a Démon.
Mebántottuk azt, kit felénk von
A szeretet s fejethajtottunk
A bikaszarvú Butaságnak.*

De utána hiába fújja el gyertyáját, a falióra kegyetlen tiktakja az idő múlására és az elpazarolt percekre emlékezteti. Szenvedésekkel telt és eltékozolt ifjúsága jut eszébe:

*Ma jeunesse ne fut qu'un ténébreux orage,
Traversée çà et là par de brillants soleils.⁴⁵*

*Az ifjúságom komorló vihar volt,
Csak itt-ott törték át a csillagok . . .*

Elérzékenyedik szomorú sorsán és felidézi gyermekkorának különös emlékét: egy nap két hangot hallott bölcsőjében; az egyik a Föld birodalmát ígérte neki de ő a másikra hallgatott, mely így csábítgatta:

*„ . . . Viens! oh! viens, voyager dans les rêves,
Au delà du possible, au delà du connu!⁴⁶*

*Ó jöjj: utazzuk át az Álmodók Tartományát,
Az Ismeretlent és a fél-Valót!*

Ez lett a végzete: most sivatagban és a tengeren lakik, nevet, ha mások gyászolnak, és sír, ha mások vigadnak; a legfanyarabb bor ízét édesnek találja, a valóságot hazugságnak látja és mert szemei mindig az eget nézik, gödörből gödörbe esik. De a legnagyobb fájdalmak közepett és a súlyos bukások után is, a vigasztaló hang mindig megszólal:

„Garde tes songes;
„Les sages n'en ont pas d'aussi beaux que les fous!“

... Őrizd meg álmaid, mert
A bölcs nem álmodik úgy, mint az esztelen.

**Az ideál szózata ez, mely diadalmaskodik minden
szenvedés és bukás fölött:**

Quand chez les débauchés l'aube blanche et vermeille
Entre en société de l'Ideál rongeur,
Par l'opération d'un mystère vengeur
Dans la brute assoupie un Ange se réveille.⁴⁷

*Fehérben s rózsaszínben jó a Hajnal,
Karján a szemrehányó Ideál —
És megtorló titokként: a züllöttekben már
Eltompolt állatokból újra felkél az Angyal.*

Ez az Ideál a költő szívének és zsenijének szimboluma. Az emberek megkínózták, ő maga sem volt képes jól vezetni életét, de most az Ideál hangjától fellelkesítve szelleme felemelkedik a magasba. Ott megérti, miért kellett annyit szenvednie s mire volt jó az a szörnyű utazás a Pokol mélyére: az Istentől kapott hivatásnak csak a szenvedés és szeretet segítségével tehet eleget. A költő-próféta szava:

C'est un cri répété par mille sentinelles,
Un ordre renvoyé par mille porte-voix;
C'est un phare allumé sur mille citadelles,
Un appel de chasseurs perdu dans les grands bois!

Car c'est vraiment, Seigneur, le meilleur témoignage
Que nous puissions donner de notre dignité
Que cet ardent sanglot qui roule d'âge en âge
Et vient mourir au bord de votre éternité!⁴⁸

... Hang
*Mely ezer űr során gyúl fel akár a villám,
S tovább ezer hangszóró torka ráz,
Fény, mely feltündököl ezernyi citadellán,
S mit erdőkben kiált száz eltévedt vadász.*

Uram, méltóságunkról ez legnagyobb bizonyosság,

*Ez égő zokogás, mely Rólad énekel,
Korról korra s századról századra zsong át
És Végtelenséged partján hal el.*

Ebben a pillanatban világosság gyúl a költő lelkében: megérti, hogy miért volt szerencsétlen, miért átkozta meg anyja s miért tagadta meg mindenki. Mindig várta a választ s hogy az nem jött, az élvezetekben, mámorban, kétségbeesésben keresett feledést; fellázadt Isten ellen, a Sátánt imádta. De most mindent megért és mély alázattal imádkozik, hálát adva szenvedéseieért az Istennek:

Soyez béni, mon Dieu, qui donnez la souffrance
Comme un divin remède à nos impuretés
Et comme la meilleure et la plus pure essence,
Qui prépare les forts aux saintes voluptés!⁴⁹

*Áldott légy ó Uram, ki ronda rongyainkra
Úgy öntesz szenvedést, mint tisztító vizet, —
Úgy ömlik sebeinkre, mint édes, égi mirha,
Gyönyörre gyúlnak tőle a még meg nem holt szívek.*

Mindenkinek megbocsát, aki szenvedést okozott neki: a szeretet nagy folyamként ömlik át a lelkén, mely teljesen megtisztult. Megjárta a tisztítóüzet s most megnyílik számára az Ég, melynek küszöbénél egy Beatrice vár rá.

Baudelaire Paradicsoma a művészetnek és a szerelemnek eszménye. A művészi ideál a túlzott romantizmus fölött győzedelmeskedő klasszicizmust jelenti, a szerelem ideálja pedig a szellem diadalát a test felett.

Amit Baudelaire klasszicizmusának lehet nevezni, voltaképpen kettős visszahatás: a romantikusok túlságba vitt én-tiszteletével szemben a személytelen objektív művészetet hangsúlyozza; saját nyomorúságát, a betegséget, mely testét-lelkét roncsolja, a dekadens környezetet, melyben él, szembeállítja egy magasabb rendű, egészséges és erős humanitás gondolatával. A romantikus egyéniség-kultusztól kiindulva, félrevezetve a gőg, a bűn és önzés szellemétől, Baudelaire észreveszi, hogy

nem lehet büntetlenül átlépni az isteni törvényt és az emberi határokat:

L'homme ivre d'une ombre qui passe
Porte toujours le châtiment
D'avoir voulu changer de place.⁵⁰

*Elcsábít egy árny tűnő rezzenése,
Megindulnak utána
És így hullunk a bűnhődés tűzébe.*

A szerelmi eszmény a szenvedés által megtisztult, misztikus, vigasztaló és megváltó szerelmet jelenti. A fekete Vénusz után Beatrix. Este van, a vihar elmúlt s mindent betölt a nyugalom harmóniája:

Voici venir les temps où vibrant sur sa tige
Chaque fleur s'évapore ainsi qu'un encensoir;
Les sons et les parfums tournent dans l'air du soir;
Valse mélancolique et langoureux vertige.⁵¹

*Az óra jó, mikor remegve szárán,
Mint tömjénfüstölő, felgyúl minden virág,
Az estét szédület s száz valcer zengi át,
Zengés és illatár az alkonyatnak árján.*

A költő elért az élet alkonyához is s most félve a visszaeséstől s a haláltól, tiszta szerelménél keres vigasztalást és bátorítást:

Amante ou soeur, soyez la douceur éphémère
D'un glorieux automne ou d'un soleil couchant.

Courte tâche! La tombe attend: elle est avide!
Ah! laissez-moi, mon front posé sur vos genoux,
Goûter, en regrettant l'été blanc et torride,
De l'arrière saison, le rayon jeune et doux.⁵²

*Nővérem vagy szerelmem: csak még ma édesítsd meg
E bíbor őszt, e lehajló napot.*

*Olyan rövid az út. A sír vár ránk falánkul,
Hadd hajtsam fejemet a térdeidre, ládd,
És búcsúzőn az élet elperzselő nyaratul
Hadd élvezzem az ősz lankodtabb sugarát.*

Szívszorongva indul el az ösvényen, mely Beatrix-hoz viszi. Fél a szerelemtől és a saját szívétől s félve szólítja meg a szeretett lényt, a jó angyalt:

Ange plein de gaîté, connaissez-vous l'angoisse,
La honte, les remords, les sanglots, les ennuis,
Et les vagues terreurs de ces affreuses nuits
Qui compriment le coeur comme un papier qu'on froisse?⁵³

Vidámság anyala, ismered-e a Szégyent,
A gyötrődést, unalmat és a kint,
Mikor a rettenet végetlen éjein
Szived gyűrt papiros gonosz vágyak kezében.

A tiszta szerelem által megtisztított költő eltávolodik régi életétől. Most egy másik világba tartozik; halhatatlannak érzi magát: szembeszállhat az elmúlással.

JEGYZETEK

1. Le Renoveau Catholique, 14. oldal.
2. V. ö. Viatte, Le catholicisme chez les romantiques.
3. Notre Baudelaire 14. oldal.
4. Les Fleurs du Mal. Édition définitive. Calmann-Lévy, 1930. Appendice. 314. oldal.
5. „Enfin, il n'a pas même compris que le livre partait d'une „idée catholique“. *Lettres inédites*. 1861. április 1.
6. Mauriac: *Petits essais de psychologie religieuse*; Stanislas Fumet: *Notre Baudelaire*.
7. Ernest Raynaud idézi a *Muse Française* 1929. december 10. számában.
8. Journeaux intimes 118. oldal.
9. Il y a dans tout homme, à toute heure, deux postulations simultanées, l'une vers Dieu, l'autre vers Satan. U. o. 105. oldal.
10. *Fleurs du Mal. La destruction*.
11. U. o. *Au lecteur*.
12. U. o. *Tout entière*.
13. U. o. *Un voyage à Cythère*.
14. U. o. *Les litanies de Satan*.
15. V. 8.
16. Journaux intimes, 115. oldal.
17. Quand même Dieu n'existerait pas, la religion serait encore sainte et divine. U. o. 75. oldal.
18. U. o. 101. oldal.

19. U. o. 127—128, 87. oldal.
20. U. o. 113. 80—81 oldal.
21. U. o. 115. oldal.
22. U. o. 134—135. oldal.
23. U. o. 134. oldal.
24. Fleurs du Mal. *Bénédiction*.
25. Fleurs du Mal Édition définitive. Appendice. 311. oldal.
26. . . . Le Virgile de Dante, non pas le Virgile du XIIIe siècle, mais le Virgile du XIXe, un Virgile ulcéré . . . Notre *Baudelaire*, 9—10 oldal.
27. Gonzague de Reynold, *Charles Baudelaire*. Crès.
28. Fleurs du Mal. *Le Soleil*.
29. U. o. *Les aveugles*.
30. U. o. *Les sept vieillards*.
31. U. o. *Le jeu*.
32. U. o. *Danse macabre*.
33. U. o. *L'âme du vin; Le vin des chiffonniers*.
34. U. o. *Rêve parisien*.
35. U. o. *Au lecteur*.
36. U. o. *L'ennemi*.
37. U. o. *Le voyage*.
38. U. o. *Hymne à la beauté*.
39. U. o. *Le Vampire*.
40. U. o. *L'idéal*.
41. U. o. *Les métamorphoses du vampire*.
42. U. o. *Le mort joyeux*.
43. U. o. *Le rebelle*.
44. U. o. *L'examen de minuit*.
45. U. o. *L'ennemi*.
46. U. o. *La voix*.
47. U. o. *L'aube spirituelle*.
48. U. o. *Les phares*.
49. U. o. *Bénédiction*.
50. U. o. *Les hiboux*.
51. U. o. *Harmonie du soir*.
52. U. o. *Chant d'automne*.
53. U. o. *Réversibilité*.

PAUL VERLAINE

Egész élete a jó és a rossz harcának szomorú színtere volt: legtisztább érzések és akarások mellett mindig ott állnak a gyenge, akaratnélküli ember elképesztő és lehangoló tettei, melyek olyan egyhangú makacssággal kísérik fiatalságától utolsó napjáig, hogy az ember alig látja egyéniségének másik felét. Teljesen megértem azt a moralistát, aki kétségbe vonja Verlaine jobb lényének létét, hiszen olyan tényekkel tudja alátámasztani nézetét, melyekkel szemben minden kimagyarázkodás már eleve lehetetlen. Lélektani szempontból azonban sok mindent megért az ember s ez a tény magyarázza meg azt, hogy nem volt komoly kritikus, aki kétségbevonta volna a költő vallásos ihletének őszinteségét. Mikor halála után nyolc évre megjelenik katolikus verseinek antológiája, Huysmans előszavával,¹ a jezsuiták által szerkesztett *Études*-ben egy erősen etikai szempontú tanulmány jelenik meg, mely kétségbevonja Verlaine költészetének értékeit, de elismeri őszinteségét: „Nem kételkedem az író őszinteségében; de tagadom, hogy a *Sagesse* megérdemli, amint azt Huysmans állítja, hogy a szemináriumok fiatalságának költői breviáriuma legyen.”² Tizenöt évvel később, ugyancsak az *Études*-ben egy másik tanulmány jelenik meg Verlaine-ről: „Ha a vallás otthonos lett a költészetben, nagy részben neki köszönhető.”³ A két cikk között eltelt idő megmutatta, hogy az „szegény Lélián” (Verlaine nevezi így magát) még Baudelaire-nél is erősebben hatott a mai katolikus lírikusokra, nem gondolatilag, hanem kifejezésmódban és költői attitűdben.

Metz-ben született 1844-ben. Atyja kapitány volt: kissé száraz, fegyelmezett és nyárspolgári tulajdonságokkal megáldott ember, anyja törekeny, erősen érzelmes és túlföntül jó asszony, aki élete végéig mindig fia szeszélyeinek engedelmeskedett. Baudelaire szomorú életét némileg megmagyarázzák a családi állapotok, de itt, legalább is a legújabb időkig, nehéz volt megérteni, hogy milyen belső erők hatása alatt lett ebből a bourgeois ivadékból részeges, garázda és parázna ember. Néhány évvel ezelőtt jelent meg egy belga bírónak, Le Febvre de Vivy-nek könyve⁴ a költő családjáról s itt derül ki, hogy atyai nagyapja, egy falusi jegyző, éppolyan részeges, féktelen temperamentumú volt, mint később unokája, sőt még az irodalom is érdekelte. Az átöröklődés tanának hívei mindenesetre érdekes bizonyítékot nyertek ebben az esetben.

A gyermek elrettentően csúnya volt. Mikor egy iskolatársát és későbbi jóbarátját meglátogatja, ennek anyja elképedve kiált fel Paul távozása után: „Barátod olyan mint egy orangután, mely az állatkertből megszökött”!⁵

Vallásos nevelést kap s még évtizedekkel később is elérzékenyülve emlékezik vissza első áldozására. Mikor a *Confessions-t* 1894-ben megírja, erkölcsileg már elérte a mélypontot, — és mégis, lelkében valami megmarad gyermekkori hitéből és tisztaságából:

Ma première communion fut „bonne.” Je ressentis alors, pour la première fois, cette chose physique que tous les pratiquants de l'Eucharistie éprouvent, de la Présence absolument réelle, dans une sincère approche du Sacrement. On est investi, Dieu est là, dans notre chair et dans notre sang. Les sceptiques disent que c'est la Foi seule qui produit cela en l'imaginant. Non. Et l'indifférence des impies, la froideur des incrédules, quand, par dérision, ils absorbent les Saintes Espèces, est l'effet même de leur péché, la punition temporelle du sacrilège . . .⁶

Első áldozásom „jó” volt. Akkor fogott el először az az érzés, melyet az áldozók ismernek, ha őszintén közelednek a Szentséghez: a valóságos Jelenlét érzése. Az ember részese valaminek, Isten van jelen testünkben és vérünkben. A kétkedők azt állítják, hogy csak a Hit okozza ezt a képzelgést. Nem. És az istentelenek közömbössége, a hitetlenek hidegsége, ha gúnyból magukhoz veszik a Szentséget, éppen bűnüknek következménye, a szentségtörés ideiglenes büntetése.

Az iskolában az irodalmon kívül alig érdekli valami: ekkor ismerkedik meg a korabeli költőkkel (Hugo, Desbordes-Valmore, Baudelaire, Banville) s ez magyarázza meg, hogy első verseiben a későbbi jellegzetes hangok mellett a romantikus és parnasszista iskola sajátosságai tükröződnek vissza. De költészetből nem lehet megélni, s bár a család vagyonos, Paul kénytelen atyja parancsára állást vállalni a párizsi városházán. Esténként állandó vendége az irodalmi kávéházaknak, ahol hajnalig elvitáznak az abszint mellett. Verlaine húsz éves s már előreveti árnyékát a jövő, melyben a kávéháznak fontos szerep jut: itt lehet a legjobban vitakozni, álmodozni és elsősorban inni. Irogatni kezd percnyi életű folyóiratokba, melyek közül a *Parnasse contemporain* irodalomtörténeti jelentőségű: itt jelennek meg Mallarmé, Hérédia, Verlaine első versei a már beérkezett nagyságokéi (Gautier, Leconte de Lisle, Banville) mellett. Két évvel később (1866) megjelenik a *Poèmes saturniens*, Verlaine első kötete, mely nemcsak akkor nem keltett különösebb érdeklődést, hanem ma is meglehetősen elhanyagolt szempont a költővel foglalkozó tanulmányokban. Kétségtelen, hogy a Parnasse esztetikája erősen érezhető, főleg a leíró versekben; de lehetetlen észre nem venni a költő egyéni kézjegyét, azt a lefojtott hangot, mely a látszólag legnyugodtabb verseken is átüt s jóval többet éreztet, mint amennyit az *impassibilité* tétele megengedi. Mindenki ismeri Ady fordításából a *Rêve familier*-t, a költő álmát arról a nőről, akit nem ismer s aki mégis ismeri őt és megérti:

Est-elle brune, blonde ou rousse? — Je l'ignore.

Son nom? Je me souviens qu'il est doux et sonore
Comme ceux des aimés que la Vie exila.

Son regard est pareil au regard des statues,
Et, pour sa voix, lointaine, et calme, et grave, elle a
L'inflexion des voix chères qui se sont tues.⁷

*Barna, szőke, vörös? Oh nem tudom én, nem.
A neve? Emlékszem: lágyan zendül, mélyen.
Mint kedveseinké ott lenn, a sirban, lenn.*

*Nézése hallgatag szobrokénak mása,
Szava messziről jön, komoly, bús, fénytelen:
Mint elnémult drága szavak suhandása.*

Ezt a hangot nem tanulhatta el senkitől és a szonett belső szerkezete is ellentétes a parnasszisták érces, váratlan fordulatokat kereső, *pointe-re* felépített szerkezetétől. Ez a huszonnégyes fiatal költő, nem törődve költői tételekkel és irányokkal, lelkének legmélyét mutatja meg, mely tele van szomorúsággal és külső okokkal meg nem magyarázható bánattal. Verlaine kettősségének gyökereit már itt megtaláljuk, s a kérdés már itt felmerül: melyik az igazabbik lény, az orángután-g kinézésű, biztos jövőjű városi hivatalnok, vagy az, akinek a szívét az ősz hegedűinek zokogása sebzi meg s aki meg, amerre a szél viszi:

Et je m'en vais
Au vent mauvais
Qui m'emporte
Deçà, delà,
Pareil à la
Feuille morte.⁸

Ó hullni már
ó múlni már
eresszél,
mint holt avart,
mit felkavart
a rossz szél.

(Tóth Árpád ford.)

Francois Porché nemrégiben megjelent könyvében (*Verlaine tel qu'il fut*) részletesen megvizsgálja, hogy Verlaine mi mindennel foglalkozik ebben az időben s vagy hét különböző területet állapít meg: versek, melyeket a költő a *Fêtes galantes*-ban gyűjt össze; szándékos vagy öntudatlan utánzatok, melyek igazolják Valéryt, aki szembeszáll azzal az általánosan

elfogadott véleménnyel, hogy Verlaine tisztán ösztönös költő,⁹ egy barátjával ötfelvonásos naturalista drámát ír, de nem jut tovább az első felvonásnál; egy másik barátjával operett-szöveget gyárt; párizsi argóban dalokat ír; egy lapba tudósításokat küld választási gyűlésekről és végül erotikus verseket ad ki Brüsszelben *Les Amies* címen. A szonetteket tartalmazó kötetkét elkobozzák a határon s kiadóját ötszáz frankra büntetik meg.

1869-ben jelenik meg második verskötetje, a *Fêtes galantes*: a tizenennyolcadik századi festők s első-sorban Watteau képeit transzponálja versbe, hallatlan tökéletességgel és bájjal. A *commedia dell' arte* ismert alakjai jelennek meg, Pierrot, Colombine, Arlequin, Scaramouche, egy pillanatig előttünk táncolnak és beszélgetnek s megint elvesznek a ködbe. Verlaine felidézi az érzelmeket is, melyek egykor ezeket az alakokat éltették: a valóság összekeveredik az álomvilággal, a csipkelődő vagy tréfás hang valami végtelen melankóliával, — s ez a kettős hangulat megmagyarázhatatlan bájt ad a versnek. Egymásután bukannak fel és tűnnek el a kiábrándult, boldog és kacérkodó szerelmesek árnyai, majd csend lesz, nem gondolunk sem a XVIII. századra, sem „gáláns ünnepekre,” csak a két misztikus árny beszélgetését figyeljük a kihalt és jeges parkban:

Dans le vieux parc solitaire et glacé
Deux spectres ont évoqué le passé.

— Te souvient-il de notre extase ancienne?
— Pourquoi voulez-vous donc qu'il m'en souviennne?¹⁰

A park: hideg, magányos, régi már
És suttog benn' két régi-régi árny:

— Emlékszel-e, hogy égtünk itt mi ketten?
— Mért szólsz olyanról, mit már elfeledtem?

1869 júniusában megismerkedik egy barátjának tizenhatéves hugával, Mauté Mathilde-dal:

En robe grise et verte avec des ruches,
Un jour de juin que j'étais soucieux.
Elle apparut souriante à mes yeux . . .¹¹

*Ó: szürke s zöld, fodros ruhába' volt.
S egy júniusi nap, mikor nem voltam boldog,
Ellibegett előttem és mosolygott!*

Ebből az ismeretségből fakad Verlaine egyetlen nagy szerelme, házassága és egyik legszebb kötete, a *Bonne chanson*. A költőt teljesen megváltoztatja a hirtelen jött érzelm: elkerüli barátait és a korcsmákat, szentimentális lesz és szerelmes verseket kezd írni. Megkéri a lány kezét és néhány hónappal később megesküsznek. A házasság kezdetben boldognak mutatkozik, de Verlaine nemsokára megint inni kezd s amikor Rimbaud megjelenik a láthatáron, bekövetkezik a szakítás. Egyelőre még a *Bonne chanson*-nál vagyunk.

A franciák nem méltányolják eléggé a kötetet, pedig kétségtelen, hogy szerelmi költészetük csúcspontjai itt találhatók meg, mert sem a klasszikusok, sem a romantikusok nem érik utól Verlaine-et az érzelm kifejezésének spontánságában. A francia erősen racionalista alkatú nép s lírikusaira is áll ez a tétel; agyuk állandó ellenőrzés alatt tartja érzelmi életüket s főleg ennek gondolati kifejezését, úgyhogy költőnk ebből a szempontból ritka kivétel. A *Bonne chanson*-t egy jegyes naplójának lehetne nevezni: a költő leírja az imádott lányt, ábrándozásait, együttlétüket az esti lámpafényben:

Le foyer, la lueur étroite de la lampe;
La rêverie avec le doigt contre la tempe.

Et les yeux se perdant parmi les yeux aimés;
L'heure du thé fumant et des livres fermés . . .¹²

*A tűzfény s lámpaláng tompán lebeg
És kezedre hajtván a fejed.*

*A könyvek csukva, száll a teagőz,
S a két szempár egymás mélyén időz.*

Sehol semmi fellengzős hang, mint a romantikusoknál, legfeljebb itt-ott érezhető valami csendes malícia önmagával szemben, de ez nem zavarja meg a hangulat tisztaságát, mely egyik-másik versben (*La lune blanche, Donc, ce sera par un clair jour d'été*) utolérhetetlenül tökéletes.

Egy napon Verlaine egy levelet kap, melyben egy ismeretlen tizenhétéves költő, Arthur Rimbaud néhány verset küld neki s pártfogását kéri. Verlaine-t meglepi a mellékelt darabok (*Les Effarés, Les poètes de sept ans* stb.) szokatlan hangja s lelkesülten válaszolt a Charleville-i ismeretlennek: „Jöjjön, drága nagy lélek, itt várják és csodálják önt” s egyúttal pénzt is küld az utazáshoz.

Arthur Rimbaud, ez a magas, kékszemű, hosszúhajú kamasz, aki húszéves korában örökre hátatfordít a költészetnek és világcsavargó lesz, a modern francia líra legkülönösebb jelensége és egyik legnagyobb egyénisége. Vannak, akik katolikus költőt látnak benne. (Caudel azt állítja, hogy versei jelentős szerepet játszanak megtérésében), de egy-két felvillanáson kívül, mellyel szemben sok ellentétes sorát lehet felhozni, költészetének kevés köze van a katolicizmushoz.

Megjelenik Párisban s végleg összerombolja Verlaine családi békéjét. A legutolsó évekig még voltak kritikusok, akik azt tartották, hogy a két költő barátsága csak érzelmi és irodalmi volt, de Marcel Coulon nemrég megjelent könyve (*Au coeur de Verlaine et de Rimbaud, 1928.*) egykorú bizonyítékokkal igazolja, hogy az állítólagos rágalmak megfelelnek a valóságnak. Felesleges itt erre bővebben kitérni, de nem akartam szótlannul elmenni e tény felett, nehogy a megszépítés vagy az elhallgatás vádjá érjen. A tizenötödik század nagy költője, Villon, aki a legszebb katolikus verseket írta korában, gyilkos és betörő volt, ami nem csökkenti költészetének értékét és vallásos verseinek szépségét. Verlaine-nel szemben is ez a he-

lyes álláspont. Aki pedig megbotráncozik azon, hogy ezt a szerencsétlen embert a tizenkilencedik század legnagyobb katolikus költőjének tartják, elmélkedjék azon a jeleneten, amikor Jézus tanítványai elképednek, hogy egy idegen, aki nem tartozik közéjük, hogyan merészel ördögüzéssel foglalkozni és a Mester így válaszol: „Nolite prohibere; qui enim non est adversum vos, pro vobis est.” (Luc. IX. 50.)

Egy szép napon Rimbaud ráveszi barátját, hogy hagyja ott Mathilde-ot s jöjjön vele kóborolni. Verlaine mindenre kapható: el sem búcsúzik feleségétől, anyjától kér pénzt s megkezdődik vándorlásuk. Belgiumba mennek, majd Londonba s ismét Brüsszelbe, ahol Rimbaud, aki megúnta barátját, szakítani akar. A hotelszobában Verlaine könnyen megsebesíti csuklóján revolverével a másikat, s ugyanaznap délután, mi közben az állomásra kíséri, állítólag megint revolvere után nyúl. Rimbaud rendőrhöz szalad és a szegény Léliant letartóztatják. A bíróság kétévi fegyházra ítéli s amikor a fellebbezés eredménytelen, Mons-ba szállítják, hogy büntetését leülje.

Az itt eltöltött másfél év volt talán a legboldogabb és legnyugodtabb korszaka a költő szerencsétlen életének. A büntetés megkezdése után néhány hónapra értesítik, hogy a párisi törvényszék hivatalosan elválasztotta Mathilde-tól. Verlaine zokogva borul ágyára, majd két óra múlva magához kéreti a fogház lelkészét s egy katekizmust kér tőle. Elmerül a *Catéchisme de persévérance* olvasásába s főleg az Eucharisziáról szóló rész ragadja meg figyelmét. Egy hajnali órában, miután egész éjjel a valóságos Jelenlétről elmélkedett, misztikus módon a Kegyelem jelenlétét érzi lelkében. A *Mes Prisons* vallomásaiban így írja le az eseményt:

Je ne sais quoi ou Qui me souleva soudain, me jeta hors de mon lit, sans que je pusse prendre le temps de m'habiller et me prosterna en larmes, en sanglots aux pieds du

Crucifix et de l'image surérogatoire, évocatrice de la plus étrange, mais, à mes yeux, de la plus sublime dévotion des temps modernes de l'Eglise catholique. L'heure seule du lever, deux heures au moins peut-être après ce véritable petit (ou grand?) miracle moral, me fit relever . . .¹³

Nem tudom, hogy mi vagy Ki hirtelen felemelt és kivetett ágyamból, s még arra sem adva időt, hogy felöltözzek, letérdepeltetett engem, aki sirtam és zokogtam, a Kereszt lábaihoz és Jézus szent Szívének képe alá, mely szimboluma a legkülönösebb és szerintem legfennköltebb áhítatnak a katolikus Egyház mai napjaiban. Csak a reggeli felkelés ideje, két órával e valóságos kis (vagy nagy?) csoda után, állított talpra . . .

Néhány nappal később meggyón s megáldozik. Ennek a belső élménynek és vallásos olvasmányainak hatása alatt kezdi írni későbbi verskötetének, a *Sagesse*-nek darabjait, többek között a gyönyörű *Colloque mystique*-et, melynek mélységét és művészi szépségét még a mai katolikus költők sem szárnyalták fölül.

Később, kiszabadulása után, ha visszagondol ezekre az időkre, s a „kastélyra”, mindig elérzékenyül:

Château, château magique où mon âme s'est faite . . .
Château, château qui Luis tout rouge et dors tout blanc,
Comme un bon fruit de qui le goût est sur mes lèvres
Et désaltère encor l'arrière-soif des fièvres,
O sois béni, château, d'où me voilà sorti,
Prêt à la vie, armé de douceur et nanti
De la Foi, pain et sel et manteau pour la route
Si déserte, si rude et si longue, sans doute.¹⁴

*Vörösben állsz s fehérek álmaid,
Varázslatod adott lelkemre irt.
Jó gyümölcs lzed bennem itt maradt
S enyhíti most is lázas ajkamat.
Szellősséggel vértized szívemet, —
Áldott légy Kastély és Isten veled.
Kenyér, só, köpeny s hit — s vár az Út,
rögös, sivár, s a végtelenbe fut.*

1875 elején megnyílik előtte a „kastély” kapuja. A megjavult Verlaine új életet kezd: Angliába megy és több kollégiumban tanít franciát s rajzot, majd a franciaországi Rethel-ben működik egy intézetben.

Négy éven át olyan mintaszerűen viselkedik, hogy jámborsága és szerénysége mindenkinek feltűnik. Szent Teréz misztikus munkáit és Aquinoi Szent Tamás *Summa*-ját olvasgatja¹⁶ s ezzel egy időben a *Sagesse* utolsó verseit írja. De 1879-ben akarata megint gyengülni kezd, szenvedélyei, melyeket vallásossága csak lefojtott, de nem irtott ki, úrrá lesznek felette s megkezdődik a lassú, javulásokkal és újabb bukásokkal váltakozó bomlás, mely haláláig tart. Elveszti anyját az egyetlen lényt, aki igazán szerette s akivel annyiszor durván bánt; nyomorog, kórházról kórházra jár, hogy beteg lábát kigyógyítsa, korcsmák állandó vendége, míg Isten meg nem könyörül elhibázott életén. Halála előtti napon meggyónik, felveszi az utolsókenetet. Atyja képe előtt találják holtan 1896 január 8-án.

2.

Verlaine nagy verskötete a *Sagesse* 1881-ben jelent meg egy katolikus kiadónál (az író költségén), de mindenütt érzéketlen fogadtatásra talált, aminek részben a költő botrányos élete volt az oka. Másrészt nem lehet szó nélkül elmenni a katolikus körök bántó közömbösségén, ha az ember arra gondol, hogy másod- és harmadrangú költők nagy sikereiből egy szemernyi sem jutott a szegény Lélian-nak, aki nyíltan megvallja hitét az előszóban:

L'auteur de ce livre n'a pas toujours pensé comme aujourd'hui. Il a longtemps erré dans la corruption contemporaine, y prenant sa part de faute et d'ignorance. Des chagrins très mérités l'ont depuis averti, et Dieu lui a fait la grâce de comprendre l'avertissement. Il s'est prosterné devant l'autel longtemps méconnu, il adore la Toute-Bonté et invoque la Toute-Puissance, fils soumis de l'Eglise, le dernier en mérites, mais plein de bonne volonté.¹⁰

E könyv írója nem mindig úgy gondolkodott, mint ma. Sokáig bolyongott a korabeli romlottságban, s bőségesen kivette belőle tudatlanságból vagy hibából eredő vétkét. Azóta a nagyon is megérdemelt szomorúságok figyelmeztetői lettek, és Isten megadta neki a kegyet, hogy megértse az intést. Leborult a hosszú

ideig félreismert ottár előtt, imádjá a Tökéletes-Jóságot és a Mindenhatót, mint az Egyház alázatos fia, aki érdemekben a legutolsó, de telve van jóakarattal.

Ez a mélyen keresztényi alázatosság hangja mely az előszóban megcsendül, végigvonul az egész kötetben, s olykor csodálatos egyszerűséggel jut kifejezésre. Verlaine birtokában van annak az erénynek, melyet Szent Bernát legjobban szeretett Jézusban, s amely, ha a keresztény lélek mélyéről tör elő, a legnagyobb kegyelem jele: az alázatra gondolok. Ennek a világánál nyomon kísérhetjük az isteni érintések után életrefakadó verseket, melyek olyan őszinték és közvetlenek, mintha a lélek természetes megnyilvánulásai:

Voix de l'Orgueil: un cri puissant, comme d'un cor.
Des étoiles de sang sur des cuirasses d'or;
On trébuche à travers des chaleurs d'incendie;
Mais en somme la voix s'en va, comme d'un cor.

Mourez parmi la VOIX que la Prière emporte
Au ciel, dont elle seule ouvre et ferme la porte
Et dont elle tiendra les sceaux au dernier jour,
Mourez parmi la voix que la Prière apporte,

Mourez parmi la voix terrible de l'Amour.¹⁷

*Gőg hangja: roppant kürtével rokon,
S véres csillag arany páncélok, —
Máglyák tüzebe hi és rajtuk átcsal,
Hogy egyszerre meghaljon zokogón.*

*Halj meg a HANGban, mit az ima zsong,
Mert az jut át az égi kapukon,
És a Titokzatos Pecséteket
Ő töri fel az Utolsó Napon,*

*Ebben halj meg: az Örök Szeretet
Rettenetes hangjában . . .*

De mint már említettem, tévedés lenne azt hinni, hogy ez a közvetlenség és tiszta egyszerűség csak az érzelemből fakad. Verlaine-t, mint vallásos költőt sokan úgy szeretnék beállítani, mint aki a katolikus *érzelemvilág* kincseit használja fel nyersanyagnak: ez bizonyos tekintetben helytálló, de ha levelezését olvassuk, meglepődve vesszük észre, hogy ez a költő a Claudel-ek

és Le Cardonnel-ek előtt rájön arra, hogy a katolikus lírikus lelki táplálékot és ihletet talál a katekizmuson kívül Szent Ágostonban, Szent Terézben és nem utolsósorban a *Summa*-ban. S ha az ember ennek a ténynek tudatában vizsgálja a Sagesse egyes verseit, minduntalan ismerős hasonlatokra, liturgiái, sőt dogmatikai kifejezésekre bukkan, melyek a költő keze alatt tiszta lírává válnak. Biblikus fordulatoktól (J'étais née avant toutes causes¹⁸) Szent Bonaventúránál megtalálható hasonlatokig:

O mon Dieu, vous m'avez blessé d'amour
Et la blessure est encore vibrante,
O mon Dieu, vous m'avez blessé d'amour.¹⁹

*Uram, szerelmed megsebezte lelkem,
S e seb hogy fáj, hogy éget és sajog,
Uram, szerelmed megsebezte lelkem.*

minden formát felfedezhetünk verseiben.

Szeretne kiszakadni a mából és egy nyugodtabb, jobb kor békéjében élni: talán a tizenhetedik század nagyszerű fényében kellene élnie, de nem:

Non, il fut gallican, ce siècle, et janséniste!
C'est vers le Moyen Age énorme et délicat
Qu'il faudrait que mon coeur en panne naviguât,
Loin de nos jours d'esprit charnel et de chair triste.²⁰

*Nem! Janzenista s gallikán e század,
De a szívem Téged eseng Középkor,
Feléd vitorláz vágya, ó, feléd hol,
Az ég ellen a test és vér se lázadt!*

Azt hiszem nem tévedek, ha azt állítom, hogy a Sagesse szelleme teljesen azonos a középkoréval. Az allegória és a megismerés gyakorlati alkalmazása, mely némileg módosult formában a szimbolista iskola művelőinél is jelentkezik, jellegzetesen középkori eljárás. A balszerencsét egy tizenharmadik századi költő épúgy Lovagnak képzelte volna el, mint Verlaine, azzal a különbséggel, hogy amíg az előbbi csak bábként lett volna képes azt mozgatni, költőnk belső életet ad a

megszemélyesítésnek. Érezzük, hogy itt az eljárás nem költői fogás, hanem szükségszerű valami:

Bon chevalier masqué qui chevauche en silence,
Le malheur a percé mon vieux coeur de sa lance.
Son doigt ganté de fer entra dans ma blessure
Tandis qu'il attestait sa loi d'une voix dure.
Et voici qu'au contact glacé du doigt de fer
Un coeur me renaissait, tout un coeur pur et fier.

*Csak jött a vas lovag — sisakja zárt
És lándzsáját szívémen szúrta át.
Vaskezttyűs ujjja seben illetett,
Kemény ajakkal törvényt hirdetett.
Kemény és jéghideg volt a vasujj,
Szívem azóta bátor, tiszta, s új.*

Verlaine megható Mária-kultusza is középkori ihletű: azt hiszem Villon óta ő az első, aki igazi verset ír a Szűzről. Mikor Angliában tanárkodik, azt írja egyik barátjának, hogy elkészítette egy kötetének vázlatát, melynek tárgya a Szűz lesz: „Valami eposz-szerű elbeszélés, egy lélekzetre, négy-öt ezer vagy még több verssorból.”²² Még a vázlat is elkallódott, de a vallomás érdekes és szépen mutatja Verlaine rajongását Mária iránt, mely több költeményben is kifejezésre jut:

Simplement, comme on verse un parfum sur une flamme
Et comme un soldat répand son sang pour la patrie,
Je voudrais pouvoir mettre mon coeur avec mon âme
Dans un beau cantique à la sainte Vierge Marie.²³

*Oly egyszerűn, mint ahogy olajat hullatsz a lángba,
Vagy ahogy honárról szól dallal a katona,
Úgy szeretnék, szívem felemelve imára
Enekkel hódolni Néked, ó Szép Szűz Mária.*

De ez az idézet már az Amour-ból, második vallásos verskötetéből való, mely néhány szép darabja dacára is alatta marad a Sagesse-nek. Katolicizmusa megihletti legmélyebb nyomorúságai közepette is, amint az 1892-ben megjelenő *Liturgies intimes* versei mutatják, melyekben az Eucharistia és a Miasszonyunk dicséretét zengi; láthatólag folytatni akarja a türelmes

és mindig megbocsájtó Megváltóval a misztikus párbeszédet, de valami összetört benne és a dal, mely egykor olyan tisztán hangzott, örökre elveszett.

JEGYZETEK

1. Poésies religieuses de Paul Verlaine. Messein 1904. Húsz évvel később a Crès kiadásban megjelenő „Livre catholique” sorozatban is megjelenik, olyan könyvek szomszédságában, mint az *Imitatio, Fioretti, Confessiones* és *Exercitia spiritualia*.

2. Je ne doute point de la sincérité de l'auteur; mais je nie absolument que *Sagesse* mérite, comme le déclare M. Huysmans, d'être le bréviaire poétique de la jeunesse des séminaires. *Études*, 1906 január.

3. Si la religion est devenue familière à la poésie, c'est pour beaucoup peut-être, à lui qu'on le doit. Louis de Mondadon, *Études*, 1922.

4. *Les Verlaine*, 1932.

5. „Ton ami m'a fait l'effet d'un orang-outang échappé du Jardin des Plantes.” Idézzve: Proché, *Verlaine tel qu'il fut*, 1933. 36. oldal.

6. Oeuvres Complètes, Messein. V. 58. oldal.

7. U. o. I. 15. oldal.

8. U. o. I. *Chanson d'automne*.

9. Quant à l'ingénuité de Verlaine et de son art, il ne fait aucun doute qu'elle n'a jamais existé. Sa poésie est bien loin d'être naïve, étant impossible à un vrai poète d'être naïf. *Passage de Verlaine*.

10. Oeuvres Complètes. I. *Colloque sentimental*.

11. U. o. *En robe grise et verte*.

12. U. o. *Le foyer, la lueur étroite*.

13. U. o. IV. 412. oldal.

14. U. o. II. 14. oldal.

15. Correspondance II. 15. J'alterne l'anglais avec Théologie et Mystiques, la *Somme* et *Sainte-Thérèse*: voilà des livres! Je vous dis, sans la moindre exagération, que je suis devenu absolument incapable de m'intéresser beaucoup à autre chose. *Lettre à Émile Blémont*.

16. Oeuvres Complètes. I. 195. oldal.

17. U. o. I. 233. *Voix de l'Orgueil* . . .

18. U. o. 201. oldal. *J'avais peiné comme Sisyphe*.

19. U. o. 246. oldal. *O mon Dieu* . . .

20. U. o. 215. oldal *Non. Il fut gallican* . . .

21. U. o. 197. oldal. *Bon chevalier* . . .

22. Correspondance II. 11. oldal. Un volume en plan, titre indéci, mais ce sera sur la Vierge. Une espèce d'épopée, de récit tout d'une balaine, quatre à cinq mille vers ou plus.

23. Oeuvres complètes. II, 16. *Un conte*.

LÉON BLOY

Egy ember tanuságot tesz lángoló, hódító és minden fenntartás nélküli katolicizmusáról; vagy harminc kötetben, melytől nem lehet megtagadni az őszinteséget, egyéniséget és művészetet, hangosan hirdeti hitét, dühödten támadja a hitetleneket hitetlenségükért és a hívőket (akik között papokat, püspököket, katolikus írókat találunk) lagymatagságuk miatt. Egész életében nyomorog, kortársai nevét is alig ismerik; de lassankint egy kis csoport alakul ki körülötte, tisztelői a tizenkilencedik század legnagyobb katolikus íróját látják benne, barátai megmentőjüként tisztelik; zsidókat, protestánsokat térít meg; halála után legapróbb írásait, ifjúkori leveleit is kiadják, külön folyóirat alakul kultuszának terjesztésére.¹ Mi magyarázza meg ezt az ellentétet, egyesek lelkesedését, mások lenézését s az olvasó tömegek teljes közömbösségét? Mi az oka annak, hogy amíg Huysmans-t mindenki olvassa, Léon Bloy-t még hazájában is alig ismeri a nagyközönség, pedig nem túlzás, ha azt állítom, hogy katolicizmusa átéltebb, művészete pedig magasabbrendű. Kétségtelen, hogy műfajilag meghatározhatatlan művei nehezebb olvasmányok az *En Route*-nál s még a *Cathédrale*-nál is, tagadhatatlan, hogy stílusának óriási lendületei és metaforáinak zuhatagszerű áradata visszariasztják az elsősorban mesét és pihenést kereső olvasót, de mindez nem magyarázza meg kortársainak s főleg az utána következő nemzedéknek sükettségét. „On me rendra cette justice que je n'ai rien négligé pour assurer l'insuccès de mes livres”,² írja Bloy kissé keserűen, arra célozva, hogy egy pillanatig sem áldozta fel írói függetlenségét és szóki-

mondását a közönség kegyéért és izléséért. Egy-két évtized és eljön egy nemzedék, mely igazságot fog szolgáltatni a méltatlanul mellőzött és félreismert írónak, aki élete végéig vádlón hirdette szellemének tisztaságát és művészetének nagyságát.

1.

Léon Bloy Périgueux-ben született 1846-ban. Atyja szabadgondolkodó, anyja mélyen keresztény lelkületű, miszticizmus felé hajló asszony volt. Egy melankólikus gyerekkor után Párizsba megy, festő akar lenni; egy építésznél dolgozik, majd Barbey d'Aureville titkára lesz. A porosz-francia háborút, mint *franc-tireur* harcolja végig; később a *Sueur de sang* kesernyés elbeszéléseiben részletesen leírja ennek a háborúnak szörnyűségeit, a franciák tehetetlenségét, hangsúlyozva, hogy Isten büntetésének tartja a vereséget. Majd visszatér Párizsba, egy pillanatig arra gondol, hogy kolostorba lép, de visszariad a trappisták szigorúságától és egy különös szerelem is eltéríti szándékától. A Chat Noir írói társaságába kerül, ahol többek között Clemenceau-val is megismerkedik; itt főleg a pamfletírórt értékelik benne, aki bámulatos erővel és lendülettel ront ellenfeleire s kímélet nélkül szétkaszabol mindenkit, akiben megalkuvást, számítást, vagy csalárdságot lát. Ez a montmartre-i hatás még későbbi alkotásaiban is megtalálható s a nyárspolgári szellem elleni gyűlölete szintén erre a környezetre vezethető vissza. Ebben az időben alapít egy folyóiratot, a *Pal-t*, melynek ő a szerkesztője és egyetlen munkatársa s amelyben kortársait akarja kipellengérezni; de a kísérlet nem sikerül s a lapból csak négy szám lát napvilágot. Negyvenéves korában jelenik meg első nagyszabású munkája a *Désespéré*, egy meghatározhatatlan műfajú könyv, melyben a regényes elem, Bloy életének tragikus epizódjai, a legkegyetlenebb szatira keveredik romantikus érzelmességgel és tiszta lírával. Minden gátlást, óvatosságot és írói fegyelmet elvet magától és hallatlan merészséggel

támadja meg korának népszerű íróit (Bourget, Veuillot, Daudet stb.), félelem nélkül köpi szembe a közélet nagy alakjait s hite igazságának tudatában, lenézve az Arany és a Siker bálványait, a Keresztnek, az egyetlen Szépségnek apoteózisát hirdeti. Néhány barátján kívül mindenki hallgat a könyvről, s a gyilkos csend, mely élete végéig elkíséri az író, évtizedekig ráterpeszkedik a regényre, melyről Bremond abbé azt állítja, hogy százszor többet ér Huysmans *En Route*-jánál.³

1891-ben feleségül veszi Christian Molbach dán költő lányát s a nyomor, mely eddig sem kímélte, még jobban hatalmába keríti. „Hálátlan koldusnak”⁴ nevezi magát; ellenségei adták neki ezt a nevet és Bloy elfogadja még ezt az ajándékot is.

A legnagyobb nélkülözések közepette is dolgozik s kötetei egymásután jelennek meg (*Un brelan d'excommuniés, Christophe Colomb devant les Taureaux, le Salut par les Juifs.*) Ez utóbbi melyet Izrael dicsőségének és egyben a katolikusok Istenének magasztalására írt, nagy vihart okozott a Szentlélek eljövételét hirdető johannita eretnek-tétel miatt s ma is bizonyíték Bloy katolicizmusa ellen ellenségeinek kezében,⁵ ámbár az író rögtön a könyv megjelenése után tiltakozott gondolatának elferdítése ellen.⁶

Legszebb alkotása, a *Femme Pauvre* 1897-ben jelenik meg. Ebben a regényben Bloy folytatja és kiegészíti a *Désespéré*-t, a két férfiszereplőben Marchenoir-ban és Léopold-ban önmagát rajzolván le. Pierre Termier, egy nemrég meghalt tudós, akít Bloy tértített meg, ezekkel a szavakkal jellemzi a könyvet:

La forme en est merveilleuse: nulle part, dans l'oeuvre de Bloy, le style n'est aussi éclatant, aussi riche, aussi somptueux; et, quant au fond c'est un hymne à la grandeur de l'âme humaine, qu'elle soit „l'épave des ténèbres,” en proie à toutes les tempêtes et sur le point de s'abîmer dans le désespoir, ou que, purifiée et sanctifiée par la souffrance, elle soit devenue „l'épave de la lumière,” désormais portée, par des eaux perpétuellement paisibles, sur un océan de dilection.⁷

Formája csodálatos: Bloy alkotásában sehol sem található

ilyen ragyogó, gazdag és pazar stílus: ami pedig a lényegét illeti, ez himnusz az emberi lélek nagyságához, legyen ez a lélek „a sötétség roncsa,” mely a viharok játékszere s már-már elmerül a kétségbeesésben, vagy megtisztulva és megszentelve a szenvedés által, „a fény roncsa,” melyet örökké nyugodt vizek visznek a szeretet óceánjára.

1898-ban Bloy megkezdi naplójának a kiadását. Az első kötetnek címe a már idézett *Mendiant ingrat*; 1916-ig hat kötet követi ezt: *Mon Journal*, *Quatre ans de captivité à Cochons-sur-Marne*, *L'Invendable*, *Le Vieux de la Montagne*, *Le Pèlerin de l'Absolu*, *Au seuil de l'Apocalypse*. 1917-ben bekövetkezett halála után megjelenik a napló utolsó kötete is: *La Porte des Humbles*.⁸

A világháború még nehezebben teszi elviselhetővé Bloy számára a szenvedést és öregsége is szomorúbb lesz. Körülötte mindenki gyászol, fiatal íróbarátai, akik lelki vezetőt találtak benne, a harctéren esnek el, betegség támadja meg egykor hatalmas szervezetét s 1917 novemberében meghal. Mikor a halotti szentségeket feladták neki, valaki megkérdezi tőle, hogy milyen érzéssel várja a halált s nem fél-e. Bloy ezt válaszolja: „Non pas de crainte, mais une immense curiosité.”⁹

Bloy megtérésében anyja levelein kívül Barbey d'Aurevilly-nek volt nagy szerepe. Abban a házban, ahol ez utóbbi lakott, a földszinten egy könyvesbolt volt s egy alkalommal, amikor Bloy utolsó *sou*-ja is elfogyott, rárakta könyveit egy kézikocsira s elvitte őket a kereskedésbe. A ház előtt megpillantja Barbey-t, aki éppen hazafelé tartott; otthagyja könyveit s a híres író nyomába szegődik. Amikor lakása elé érnek, Barbey hátrafordul:

— Mit óhajt, fiatalember?

— Önt akarom szemlélni, válaszol Bloy.

Barbey kinyitja az ajtót, bevezeti látogatóját, leül egy karosszékbe s így felel:

— Nos hát! szemléljen engem.¹⁰

Egy különleges barátság fejlődik ki közöttük, melynek első s legfontosabb eredménye Bloy megtérése. Isten útjai különösek: Barbey katolikus volt ugyan, de inkább az emberek, mint Isten előtt; kereszténysége neveltetésének és meggyőződésének logikus következménye, olvasmányai vallásos szelleműek s alkotásaiban is felcsillan a katolicizmus tiszta fénye. És mégis, belső élete távolról sem katolikus s ez az ellentét csak azoknak tűnik fel különösnek, akik nem ismerik az emberi gyengeség kiábrándító jelenségeit. Barbey egyéniségének ez a kettéhasadása, mely őt sohasem bántotta, Bloy-nak állandó gyötrelmet okozott s most ő, a megtérített akarja megtérítőjét lelkileg is katolikussá tenni. Mesteréhez írt leveleiben állandóan érezni lehet ezt a szándékot s Bloy nyugtalanságát Barbey d'Aurevilly lelkületére vonatkozólag:

Cher Maître, je vous aime d'une façon qui n'est pas vulgaire, croyez-le bien et je suis profondément affligé de voir que vous êtes si éloigné des plus doux sacrements. En vérité, je voudrais souffrir pour vous, si cela devait servir à votre avancement et si l'occasion m'en était offerte. Mais quand je vous parle de ces choses, vous riez et mon éloquence n'a pas le temps de sortir. C'est désolant. — Quand je considère ce que Dieu ferait dans une âme comme la vôtre si elle se donnait à lui, votre résistance continue me plonge dans une tristesse si noire et si profonde que je ne sais plus où prendre du courage.

Tenez, je me place à un point de vue mystique que je développerais doctrinalement si j'avais à écrire sur la communion des saints et je prétends que, ayant été converti par vous, vous me devez, à votre tour, votre conversion.¹¹

Kedves Mesterem, nem közönséges módon szeretem önt, higgye el, és nagyon szomorú vagyok, hogy olyan távol áll a legédesebb szentségektől. Szeretnék szenvedni önért, ha ez segítene közeledésén s alkalmam lenne rá. De ha ezekről a dolgokról beszélek, ön nevet s minden ékesszólásom hasztalan. Szomorú ez. — Ha arra gondolok, hogy Isten mit művelne egy olyan lélekben, mint az öné, ha ez a lélek átadná magát, makacs ellenállása olyan remény és mély szomorúsággal tölt el, hogy nem tudom, hogyan reméljek bátorságot.

Nézze, misztikus szempontból tekintem a dolgot, melyet tudományosan ki is fejtenék, ha a szentek egységéről kellene

*Írnom, és azt állítom, hogy miután Magának köszönhetem meg-
térésemet, Maga most nekem tartozik ezzel.*

Barbey nem nagyon fogadta meg a tanácsot, de ezek a sorok élő bizonyítékai Bloy fenntartás nélküli hitének és átélt katolicizmusának, mely könyveinek minden egyes oldaláról kiárad az olvasóra.

Az első érintkezés Bloy művével mindig zavaró: ez az író formailag és eszmeileg teljesen különbözik kortársaitól, olvasóját szinte durván húzza maga után a szédítő magasságokba vivő ösvényeken, irtózik minden engedménytől, melyet a napi ízlés akar az alkotóra kényszeríteni, megveti az irodalom illemszabályait, — s így érthető, ha még a jóindulatú olvasó is megijed s nem hajlandó Bloy utitársa lenni az *Absolu* felé. Sokan visszariadnak s örökre távolmaradnak tőle; mások, akik először visszahőköltek, hosszabb-rövidebb idő után megint kezükbe veszik a *Désespéré*-t vagy a *Femme pauvre*-t s lassankint megszeretik mindazt, ami kezdetben elriasztotta őket; néhányan az első pillanattól kezdve megérik benne a rendkívüli embert és művészt s Bloy *gondolata* átalakítja lelkivilágukat. Alig van profán író, aki ilyen erősen és közvetlenül hatott a lelkekre, aki az eszmei átformáláson kívül híveinek morális életét is megváltoztatta volna. Elég lesz, ha Jacques Maritain példáját említem, akit Bloy térített meg; vagy életrajz írójának vallomását idézem:

Il m'ouvrit littéralement les yeux. J'étais aveugle, aveuglé-
né comme tant de mes frères selon la chair et selon l'esprit.
— Il ne me démontra pas la vérité, il me la rendit sensible.
Ainsi l'homme-croix m'enseignait la vraie raison de vivre. Sa
voix d'or me fut terrible et suave.¹²

*Valósággal felnyitotta szemeimet. Vak voltam, születésemtől
kezdve, mint annyi más test és lélek szerinti testvérem. — Nem
bizonyította be az igazságot, hanem érezhetővé tette számomra.
A kereszti-ember így tanított meg az élet igazi értelmére. Arany-
hangja szörnyű és lágy volt számomra.*

Pierre Van der Meer de Walcheren, ez a flamand származású író, aki tavaly vonult kolostorba, s akinek Bloy volt a keresztapja, megterésének történetében felidézi egy végzetes délután emlékét:

Je n'oublierai jamais cette après-midi et cette soirée. Bloy parlait de la Bible. J'écoutais avidement, en frémissant de tout mon être. A chaque instant, je voyais, dans le miroir de ses mots, comme un éblouissant reflet de la Vérité. Bloy me fait pressentir, dans une subite jubilation intérieure, la Gloire infinie de Dieu. Dieu est le centre, le foyer de lumière où convergent toutes ses pensées, tous ses sentiments, toute son intelligence. Chez combien peu de gens je trouve une telle plénitude de foi, un tel abandon à Jésus-Christ, un amour si absolu du Dieu infini! . . . Je crus être parmi les chrétiens de la fin, ou du commencement, des chrétiens des Catacombes.¹³

Sohasem fogom elfelejteni azt a délutánt és estét. Bloy a Bibliáról beszélt. Éhesen halgattam, egész lényem beleremegett. Minden pillanatban az Igazság kápráztató visszfényét láttam szavainak tükrében. Bloy megéreztettem velem, egy váratlan benső ujjongásban, Isten véghetetlen Dicsőségét. Isten a középpont, a fényforrás, minden gondolata és érzelme itt pontosul össze. Milyen kevés embernél találtam ilyen tökéletes hitet, ilyen bizalmat Jézus Krisztussal szemben, ilyen tökéletes szeretetet a végtelen Isten iránt. Úgy éreztem, mintha az utolsó idők, vagy a katakombák keresztényei között lennék.

Bloy-t lehetetlen úgy olvasni, mint egy más író, legyen az bármilyen zseniális. Az irodalom itt megszűnik irodalomnak lenni: író és mű teljesen egyesül, képtelenség olvasni őt s érzéketlenül maradni gondolatvilágával szemben. *Abyssus abyssum invocat.* S ez magyarázza meg részben a Bloy értékelése körül keletkezett harcokat. Ha tisztán irodalmi szempontból vizsgálják: a stílus nagyszerűsége nem nyújt eleget a gondolatok, a lényeg mellőzése esetén s természetes, hogy azok, akik Bloy ideológiáját elvetik, képtelenek könyveit élvezni. Azok viszont, akik gondolatilag egy-síkon állnak vele, vagy akiket átvonzott erre a síkra, vezetése mellett meglátják a katolicizmus mély misztikáját, művészi szépségeit és természetfeletti hatását s lelkesedésük csak hálájuknak látható kifejezése.

Ő maga mindig hű marad ifjúkori fogalmához:

Il y a longtemps que j'ai offert le sacrifice de ma vie, de ma santé, de mon repos sur la terre, et je prie Notre Seigneur qu'il veuille l'accepter en expiation du mal que j'ai fait et pour le salut de ceux que j'aime, et qui vivent éloignés de lui.¹⁴

Hosszú ideje már, hogy felajánlottam Istennek életem, egészségem, földi nyugalmam áldozatát, és kérem a mi Urunkat, hogy fogadja el ezt ama rossz kiengeszteléséül, melyet elkövettem és azok üdvösségéért, akiket szeretek és akik távol élnek Tőle.

Évtizedekkel később, a legnagyobb megpróbáltatások közepette is hittel vallja: „Hálát kell adnunk mindenért, ami bennünket ér”, s halála előtt Jézus, szavát: „Legyetek tökéletesek, amint mennyei Atyátok is tökéletes”, magyarázva, méltatlankodva ördögi közhelynek nevezi azt a megnyugtató és veszélyes tételt, mely azt tartja, hogy nem mindenki hivatott a szentségre.¹⁵ Eszmevilágának idegközpontja kétségtelenül az a többször elismételt és megmagyarázott nagyszerű gondolat, mely a *Femme Pauvre* zárószavában nyer klasszikus kifejezést:

Il n'y a qu'une tristesse, c'est de n'être pas des Saints.¹⁶

Ez a misztikus eszme, mely egy tisztább szellemű korban nemzedékek lelkét termékenyítette volna meg, süket fülekre talált az anyag és a tudomány diadalának szomorú évtizedeiben. Bloy jelentőségét és eredetiségét éppen az alkotja, hogy ebben a korban tudott és mert katolikus lenni. Ha szétnézett maga körül, szomorúan állapíthatta meg, hogy istenkáromlók, közömbösök vagy legjobb esetben érdek-katolikusok között él:

Je passe la moitié de ma vie à prêcher l'Evangile, comme si j'avais mission pour cela. Vous savez à quelle nous vivons. Je ne vois autour de moi que des blasphémateurs et des indifférents. Je m'efforce de les combattre et de les ramener.¹⁷

Életem felét az Evangélium hirdetésében töltöm el, mintha ez lenne a küldetése. Tudja, hogy milyen korban élünk. Csak istenkáromlók és közömbösöket látok magam körül. Azon vagyok, hogy harcoljak ellenük és megtérítsem őket.

1869-ben írja ezeket a sorokat egy papnak, aki érdeklődik sorsa és lelkiisége iránt. Szemére hányja a keresztényeknek, hogy irtóznak a szenvedéstől, vallásosságuk lélektelen megszokás, mely még az istenkáromlásnál is veszélyesebb. A mártírok ideje már a történelem lomtárába került, mítosz lett belőle és senki sem gondol arra, hogy ma jobban van szükség mártírellekre, mint valaha. Az igazi keresztény lelkiület kiveszett a középkorral, a tizenhetedik század és elsősorban Descartes rettenetes csapást mért Krisztus egyházára és a lelkekre:

Depuis que nous avons mis le sot discours sur la méthode à la place du vieux symbole de Nicée, la vie surnaturelle s'en est allée de nos âmes et nous sommes devenus d'horribles brutes géométriques, l'odieux calcul a chassé la prière et nous avons cessé de croire à Dieu et à sa providence.

Depuis Descartes, cet horrible innocent qui ne savait pas ce qu'il faisait, jusqu'à Proudhon le hideux et brutal sophiste qui le savait si bien, quel escalier d'ignominie, quel vomitoire! Quel horrible compte devant Dieu!¹⁸

Amióta az ostoba „értekezést a módszerről” helyezzük a régi niceai szimbólum helyébe, a természetfeletti élet kiszállt lelkünkéből s mi szörnyű mértani állatokká változtunk, az undorító számítás elűzte az imádságot s mi nem hiszünk többé Istenben és Gondviselésben.

Descartes, e szörnyű ártatlan óta, aki nem tudta mit cselekszik, egész Proudhon-ig, e durva és ocsmány szőfistáig, aki nagyon jól tudta, — a gyalázatoság minő lépcsőzete, az ember hányhatnékot kap tőle! Milyen szörnyű felelősség Isten előtt!

Említettem, hogy Bloy térítette meg a protestáns Maritaint: a kettőjük közötti kapcsolat nemcsak lelki volt, hanem amint éppen ezek a sorok bizonyítják, eszmei is: az *Antimoderne* és a *Trois Réformateurs* kultúrfilozófusa épúgy vágyódik a középkor nagyszerű szelleme után, mint Bloy, s Descartes felelősségének problémája szintén megtalálható mindkettőjüknél.

Ha már az előző századok ilyen szigorú megrovásban részesülnek, nem lesz meglepetés az a hang, melyet kortársaival szemben használ, többé-kevésbé jogosan. Veuillot-t még életében erősen megtámadja

s halála után kegyetlen ítéletet mond róla egy nekrológban:

Dureté de coeur, bassesse et envie, telles sont les trois pelletées d'inéluctable ignominie qui opprimeront son cercueil.¹⁹

Keményszílvűség, aljasság és irigység: az elkerülhetetlen gyalázat e három lapátnyi földje fogja nyomni koporsóját.

Bourget-ről a *Désespéré*-ben mondja el őszinte véleményét:

Alexis Dulaurier (Paul Bourget), ami, par choix, de tout le monde et, par conséquent, sans principes comme sans passions, comblé des dons de la médiocrité, — cette force à déraciner des Himalayas! — pouvait raisonnablement prétendre à tous les succès.

Quand l'heure fut venue, il n'eut qu'à toucher du doigt les murailles de bêtise de la grande Publicité pour qu'elles tombassent aussitôt devant lui et pour qu'il entrât, comme un Antiochus, dans cette forteresse imprenable aux gens de génie, avec les cent vingt éléphants futiles chargés de son bagage littéraire. Etc, Etc.²⁰

Alexis Dulaurier, mindenki barátja s következképpen szenvtelen és elvtelen lény, aki a középszerűség összes adományaiban dúslakodik — erő, mely még a Himaláját is ledönti! — jogot formálhatott minden sikerhez.

Amikor elérkezett az idő, egyszerűen megérintette ujjával, a nagy Nyilvánosság ostobaság-falait s azok rögtön leomlottak előtte, hogy mint valami Antiochus belépjen abba az erődbe, melyet a zseni sohasem hódíthat meg, — belépjen százhusz haszontalan elefánttal, melyek meg voltak rakva irodalmi málháival.

Ugyanilyen éles hangon támadja meg Huysmans-t,²¹ kétségbevonva megtérésének őszinteségét, korának híres szónokát, Hulst-öt, a vallásilag közömbös írókat nem is említve (Daudet például erősen ironikus beállításban szerepel a *Désespéré*-ben). Bloy érzi hogy minden érvényesülési utat elzár így magától, de nem riad vissza s élete végéig kíméletlenül megtámad mindenkit, akiben tehetségtelenséget vagy ámitást lát:

Ayant déclaré à haute voix et dès le début que je repoussais toute camaraderie et que je prétendais dire la vérité à

tout le monde, dussé-je en crever, je me suis vu tout à coup seul et détesté. Un cordon sanitaire de lâches et de crétins m'environne.²²

Miután kezdettől fogva hangosan kijelentettem, hogy visszatartok minden cinkosságot és mindenkinek megmondom az igazat, még akkor is, ha megdöglök belé, egyszerre mindenki elhagyott és megvetett. A gyávák és hülyék egészségügyi kordona vesz körül.

2.

Léon Bloy katolikus költő, akinek a lelke érzékeny lemezként reagál minden külső élményre s aki egyéni stílusának kimeríthetetlen gazdagságával közvetíti élményeit olvasóival. A Történelem, a Szenvedés, a Méltatlankodás és a Halál költője, de elsősorban a szenvedő és megfeszített Krisztusé, aki két bandita között lehel ki lelkét.

Egész életében az a vágya, hogy a történelem szimbolizmusát magyarázza meg korának, mely véletlen erők és egyéni érdekek harcát látja évezredek történetében:

L'Histoire, phénomène ou illusion, — de toutes la plus incompréhensible, — est le déroulement d'une trame d'éternité sous des yeux temporels et transitoires. On croit voir d'énormes espaces, on ne voit pas à trois pas.

Toutes les atrocités humaines, depuis le commencement, aussi bien que les plus saints actes, sont imputés avec justice à ce nouveau-né qui pleure en dormant dans son berceau. La posteriorité de dix siècles, non plus que l'immensité des espaces, ne saurait constituer un alibi pour des immortels et des fils de Dieu.²³

A Történelem, mely valódi jelenség vagy káprázat — minden káprázat közül a legérthetlenebb — az örökkévalóság szövedékének kigöngyöltítése időleges és múltó szemek láttára. Az ember azt hiszi, hogy hatalmas tereket tekint át s valójában alig lát három lépésnyire.

Az összes emberi borzadalmakat épügy, mint legszentebb tetteket jogosan rójják fel bármelyik újszülött terhére, aki felsír álmában a bölcsőben. Tíz év század távlatára nem képezhet kibúvót a halhatatlanok és Isten fiai számára, amint a terek végtelen nagysága sem.

A történelem nagy jelenségeit vizsgálva, mindig a Szenvedéssel találja magát szemben:

De cette forêt de l'histoire sortait, en rugissant, une Symbolique inconnue qu'il aurait pu nommer la symbolique des Larmes . . . C'était comme une rumeur infinie de toutes les voix dolentes des écrasés de tous les âges, dans une formule miraculeusement abrégative qui expliquait, par nécessité d'une manière de rançon divine, les interminables ajournements de la Justice et l'apparente inefficacité de la Rédemption.²⁴

A történelem rengetegéből egy ismeretlen Szimbolum rohan ki bögve, melyet a Könyvek szimbolumának lehetett volna nevezni . . . Mintha minden korok eltiportjainak siránkozó hangjából egyesült végtelen morajlás lenne ez, csodálatosan összesűrített formában, mely megmagyarázza — az isteni váltásádj szükség voltából — Igazság örökös halogatásait és a Megváltás látszólagos hatástalanságát.

Bloy egész gondolatvilágát és alkotását a szenvedés szükségszerűségének eszméje uralja. A szenvedés adja meg életünk értelmét, az teszi emberivé Krisztus isteni alakját s így az kapcsol bennünket össze Istennel, a mindent megváltó Kereszt szimbolumában. Senki sem menekülhet el előle; de amint Isten is a szegények között érezte magát legjobban, a Szenvedés szintén előnyben részesíti a nyomorultakat. Bloy, aki élete végéig apostoli szegénységben élt s a legnagyobb nélkülözésekből is kivette a részét, eddig ismeretlen hangon dicsőíti a szegények könnyét és fájdalját:

Pauperes semper habetis vobiscum. Depuis le gouffre de cette parole, aucun homme n'a jamais pu dire ce que c'est que la Pauvreté. Les Saints qui l'ont épousée d'amour et qui lui ont fait beaucoup d'enfants assurent qu'elle est infiniment aimable. Ceux qui ne veulent pas de cette compagne meurent quelquefois d'épouvante ou de désespoir sous son baiser, et la multitude passe de l'utérus au sépulchre sans savoir ce qu'il faut penser de ce monstre.

Quand on interroge Dieu, il répond que c'est Lui qui est le Pauvre: *Ego sum pauper*. Quand on ne l'interroge pas, Il étale sa magnificence. La création paraît être une fleur de la Pauvreté infinie; et le chef-d'œuvre suprême de Celui qu'on nomme le Tout-Puissant a été de se faire crucifier comme un voleur dans l'ignominie absolue . . .²⁵

Pauperes semper habetis vobiscum. E szó örvényétől kezdve senkisémet tudta megmondani, hogymi a Szegénység. A Szentek, akik szerelemből vették el s akik sok gyereket adtak neki, azt állítják, hogy a Szegénység-úrnő végtelenül szeretetreméltó. Azok, akik nem akarják társukul, néha a rettegés vagy kétségbeesés következtében halnak meg csókja közben, és a nagy tömeg az-anya méhtől a sírig vándorol, anélkül hogy tudná, mit gondoljon erről a szörnyetegről.

Ha Istent kérdik, azt válaszolja, hogy Ő a szegény: *Ego sum pauper.* Ha nem kérdezik, megmutatja nagyszerűségét. A teremtet világ mintha a végtelen Szegénység virága lenne; és Annak, akit Mindenhatónak neveznek, legnagyobb remekműve az volt, hogy mint valami bandita keresztire feszítette magát a teljes Gyalázatban . . .

Legszebb könyve, a *Femme Pauvre* is a szegénység apoteózisa. Egy nyomorban élő művész-házaspár elveszti néhány hónapos fiacskáját. A szegény gyermekek betegsége vitte el, s még orvosságra sem volt pénz, mely megmenthette volna; halálhörgés kísérete mellett indult el túlvilági útjára, „apró karjait a láthatatlan felé nyújtva, amint a haldokló hatalmasok szokták.” Elmúlik néhány év. Az apa egy tűzvészben leli halálát, amikor az áldozatokat akarja megmenteni; felesége, Clotilde most kétszeresen „szegény asszony” lett, de türelemmel viseli sorsát. Egyik zarándokhelyről a másikra vonszolja rongyokba burkolt, megtört testét, roncsként sodorja magával a tömeg, de lelkében az Isten lakozik s mindenkinél boldogabb. Amikor egy pap zokogni látja az Oltáriszentség előtt s megkérdezi hogy miért szerencsétlen, ez a csodálatos asszony így felel:

Je suis parfaitement heureuse. On n'entre pas dans le Paradis demain, ni après-demain, ni dans dix ans, on y entre aujourd'hui, quand on est pauvre et crucifié.²⁶

Tökéletesen boldog vagyok. Nem holnap vagy holnapután lépünk be a Paradicsomba, nem is tíz év múlva; ma érkezünk el oda, ha szegények és megfeszítettek vagyunk.

S ugyanez a Clotilde mondja a felejtethetlen szavakat:

Il n'y qu'une tristesse, c'est de n'être pas des Saints.²⁷

A Szegénység mellett Bloy a Halál költője. Az elmúlás gondolata, a halottak iránti megemlékezés, a meggyőződés, hogy lelki kapcsolatban állunk velük s kölcsönösen segíthetünk egymáson (*communio sanctorum*) állandóan visszatérő motívumok Bloy-nál. Úgy ír a halálról, mint a középkori szentek:

Que nous sommes heureux d'être des chrétiens! de savoir que la mort existe si peu, qu'elle est, en réalité, *une chose qu'on prend pour une autre*, et que la vie de ce grand monde est une si parfaite illusion! . . . Le Paradis perdu, c'est le cimetière, et l'unique moyen de le récupérer, c'est de mourir.²⁸

Milyen boldogok vagyunk, hogy keresztények lehetünk! hogy tudjuk: a halál alig létezik s voltaképpen valami, amit másnak tekintenek, s hogy ennek a nagy világnak az élete voltaképpen egy tökéletes káprázat! . . . Az elveszett Paradicsom a temető és az egyetlen eszköz, melynek segítségével visszanyerhetjük, a halál.

Legnagyobb ellenségei sem tagadták, hogy Bloy művész, vagyis író, aki érzi a lelkében rejlő teremtető erőt s arra törekszik, hogy amennyire a tökéletlen emberi eszközökkel lehetséges, tökéletes művet hozzon létre. De ez a mű túlnő a megszokott kereteken, mert Isten dicsőségét zengi minden lapja. Ezért nem lehet nála elválasztani a művészt a kereszténytől. Csak azért ír, hogy tanúságot tegyen az Igazság mellett, hogy leálcázza és megalázza a mindenhova befurakodó Hazugságot; érzi és vallja, hogy kettős hivatása van: magasztalni ésátkozni, és „haro”-t kiáltani. Ezért váltakozik minden oldalán az imádság az átokkal, de mindig művész marad, mert nem tudja elképzelni, hogy Isten ne legyen maga a Szépség s mert amennyire csak lehetséges, művét meg akarja világítani a lelkében élő vízió fényével. Semmi sem lehet elég szép ahhoz az emlékműhöz, melyet felépít: „a Szó szobrása akartam lenni,” írja valahol s ez a szobrász mindig egy megtalálhatatlan márványról álmodozik vagy valami különös szépségű ércről, melynek titka elveszett.

Bloy művészetét két szóval lehet jellemezni: pompa és erő. Minden igyekezet nélkül, a legegyszerűbb eszközökkel képes megszólaltatni a fenséges hangját; nagy hullámokban ömlő, majd hirtelen megnyugodó mondatai azokra a gigantikus amerikai folyamokra emlékeztetnek, melyek hol féktelenek, hol lomhán haladnak, méltóságteljesek vagy vidámak, vizeséssé alakulnak át vagy nyugodt tavakká, melyek az ég végtelen kékjét tükrözik. Mindenütt ragyogás és pompa: az eszmék, képek, szavak pompája, melyből váratlan villámok törnek elő. Gyakran hasonlítja magát a kódexfestőhöz: amikor a *Femme Pauvre* művészt jellemezve leírja, hogy metszeteinek fénye és világító keménysége az email-éra emlékeztet, s képei ünnepet jelentenek a szemnek, álmodozást a képzeletnek, voltaképpen saját művészetére gondol.

És Bloy művészete csupa erő, férfias lendület: lírai perceiben ellágyul, de sohasem válik érzelgőssé. Erős az imában és a jajkiáltásban. Oldalakat kellene itt idézni tőle, hogy művészetéről fogalmunk legyen; teljes egészében ide írhatnám a *Méditations d'un Solitaire* egyik elmélkedését, mely az áldozásról szól, Jézus látogatásáról a lebujhoz hasonló lélekben, melyet az isteni kezek fáradhatatlanul tisztogatnak, de amelyet mi gonoszul azonnal bemocskolunk:

Ah! il faut être vraiment Dieu pour ne pas craindre d'entrer dans une telle maison! Et Le voici! Quelle sera mon attitude et que vais-je dire ou faire? Absolument rien.

Avant-même qu'Il ait franchi mon seuil, j'aurai cessé de penser à Lui, je n'y serai plus, j'aurai disparu, je ne sais comment, je serai infiniment loin, parmi les images des créatures. Il sera seul et nettoiera Lui-même la maison, aidé de Sa mère dont je prétends être l'esclave et qui est, en réalité, mon humble servante.

Quand Ils seront partis, l'Un et l'Autre, pour visiter d'autres cavernes, je reviendrai et j'apporterai d'autres ordures.²⁹

Ah! igazán Istennek kell lennie, hogy félelem nélkül lépjen be egy ilyen házba. S ime, itt van! Hogyan fogok viselkedni, mit fogok szólni vagy tenni? Semmit.

Mielőtt még átlépte volna a küszöböt, már nem gondolok Rá, nem leszek itt, eltűnök, végtelen távol leszek, a teremtetett lények

képei között. Egyedül marad és Önmaga fogja kitisztogatni a házat, Anyja segítségével, akiről én azt állítom, hogy szolgája vagyok, de aki voltaképen alázatos szolgálóm.

Ha majd eltávoztak, az Egyik is, a Másik is, hogy más le-
bujokat látogassanak meg, vissza fogok térni s újabb piszkokat
hozok magammal.

Nem véletlenül idéztem ezt a részt: látni fogjuk, hogy Bernanos első regényében, a *Sous le Soleil de Satan*-ban egy szentéletű pap teljesen ugyanezt a gondolatot fejezi ki egy gyóntatással kapcsolatban; látni fogjuk, hogy Claudel költeményeiben visszatérő motívumként jelentkezik ez a gondolat, — s így szimbolikus jelentősége van. Nem hiszem, hogy Bloy nélkül Bernanos és Claudel eljutottak volna arra a magaslatra, melyen ma állnak, Maritain-t nem is említve, aki lelki és eszmei beállítottságában állandóan keresztapjára emlékeztet. Isten országának „házörző kutyájáról”³⁰ nehéz lenne ennél nagyobb dicséretet mondani.

JEGYZETEK

1. Cahiers Léon Bloy
2. Idézve P. Termier, Introduction à L. Bloy. 125. oldal.
3. De Léon Bloy il disait qu'il préférait cent fois *Le Désespéré* à *En Route* de Huysmans. Les Nouvelles Littéraires. 1933. augusztus 26.
4. Naplója első kötetének *Le Mendiant Ingrat* a címe.
5. R. Hubert, L. Bloy, 1917. Nice.
6. Cette vieille hérésie, bien antérieure au misérable Vintras, m'a toujours fait horreur et mon livre n'en dit pas un mot. Az *Université Catholique* szerkesztőjének írt levélben.
7. Introduction à L. Bloy. 18—19. oldal.
8. Az említetteken kívül még két fontosabb könyve van: *Exégèse des lieux communs*; Constantinople et Byzance.
9. Introduction à L. Bloy. 26. oldal.
10. H. Colleye, L'âme de Léon Bloy. 51—52. oldal.
11. *Lettre à Barbey d'Aurevilly*, 1873. december 11.
12. L'âme de L. Bloy. 11—12. oldal.
13. Journal d'un converti, 1917.
14. *Lettre à Barbey d'Aurevilly*, 1873. december 11.
15. Méditations d'un solitaire en 1916. 205. oldal.
16. La Femme Pauvre 299. oldal.
17. Idézve L'âme de L. Bloy 62. oldal.

18. *Lettre à l'abbé Cornuan*, 1871.
19. *Le Pal*, 101. oldal.
20. *Le Désespéré*, 12. oldal.
21. *Sur la tombe de Huysmans*. Paris, 1913, Collection des „Curiosités littéraires“.
22. *Idézve L'âme de L. Bloy*, 254. oldal.
23. *Constantinople et Byzance*.
24. *Le Désespéré*.
25. *La Femme Pauvre*.
26. U. o. 298. oldal.
27. U. o. 299. oldal.
28. U. o.
29. XXV. *Méditation*, 196—97. oldal.
30. *Léon Bloy qu'on a appelé le „chien de garde de la Cité de Dieu“* . . . C. Melloy, *Le renouveau catholique dans les lettres*.

PAUL BOURGET

Két verskötet, tizenegy kötetből álló kritikai munkásság, négy utikönyv, harminchárom regény, huszonegy kötet novella, öt színdarab alkotja Bourget hatvanéves, sikerekben gazdag írói pályájának változatos állomásait. Ha a katolikus szellem újjászületésének úttörői mellé állítjuk, külsőleg nézve fejlődésüket és pályájukat, az ember eltűnődhetik azon, hogy milyen tényezők hatása alatt törte át már első regényeivel Bourget a közöny páncélját, s minek köszönheti állandóan növekvő népszerűségét, mely a *Démon de Midi* megjelenésekor (1914) éri el tetőfokát, ugyanakkor, amikor Huysmans csak életének utolsó évtizedében lesz a nagyközönség körében ismertté, amikor Bloy ismeretlenül nyomorog s alig néhányan fedezik fel a *Déséspéré* és a *Femme Pauvre* korszakot jelentő művészi és etikai értékét. Bourget lenne zseni, vagy a korban van a hiba? Ma, évtizedek távlatából és egy magasabb szellem légköréből vizsgálva a dolgokat, lehetetlen észre nem venni Bourget csillogó középszerűségét, igazat adva Bloy-nak, aki már 1886-ban hangsúlyozza ezt, s lehetetlen meg nem látni, hogy ez a kor még a szokottnál is jobban bálványozza a középszerűséget; Sully-Prudhomme Nobel díjat kap és Verlaine egy piszkos oduban hal meg, Bourget százezres példányszámok dicsőségében sütkérez és Bloy a kartauziaktól kap pénzségélyt, hogy éhen ne vesszen. A háború óta Bourget csillaga fokozatosan halványul és a legutolsó években már túlzott is a lekicsinylés alkotásával szemben. Kétségtelen, hogy nem elsődleges alkotó s nem nagy művész, de nem lehet letagadni, hogy biztos érzékű mester a

felépítésben és kidolgozásban, kritikai elme a tény-megállapításban és következtetésben, s hogy jelentős úttörő a francia katolikus szellem megújódásának történetében.

1.

Amiens-ben született 1852-ben bourgeois családból; atyja matematika tanár volt, aki Amiens-ből Strassbourg-ba, majd Clermont-Ferrand-ba kerül s ezért mondja Bourget egy amerikai diákok számára készült antológiájának érdekes előszavában: „Amiens-ben kereszteltek meg, Strassbourg-ban kezdtem el olvasni tanulni, hogy aztán első tanulmányaimat Clermont-ban végezzem és Párizsban fejezzem be . . .”¹ Itt a könyvek közé temetkezik s egyénisége szinte teljesen elvész a legkülönbözőbb hatások sodrában:

Ma personnalité véritable sembla s'évanouir pour moi et se disperser dans celle des auteurs que je m'étais assimilés si voracement. Qui étais-je? Qu'aimais-je? Que voulais-je? Que croyais-je?²

Valódi egyéniségem mintha elenyészett volna, szétszórva azon írók egyéniségébe, akiket olyan falánkul felszedtem magamba. Ki voltam? Mit szerettem? Mit akartam? Miben hittem?

„Miben hittem?” Egy vallásos gyerekkor után hosszú évek következtek, telítve kétkedéssel és bizonytalansággal, melyről a *Disciple* szerencsétlen hőse emlékezik meg:

Un esprit de doute grandissait en moi sur la valeur intellectuelle des croyances catholiques. Cette défiance fut alimentée par une espèce d'ambition naïve qui me faisait souhaiter avec une ardeur incroyable, d'être aussi intelligent que les plus intelligents, de ne pas végéter parmi ceux du second ordre.³

Allandóan növekedett bennem a kételkedés szelleme a katolikus hit intellektuális értékével szemben. Ezt a gyanút még táplálta valami naiv igyekezet, mely azt kívántatta velem, hogy olyan intelligens legyek, mint a legintelligensebbek s ne tengjek-lengjek a másodrendűek között.

A porosz-francia háború és az utána következő *Commune* mély hatással volt a fiatal Bourget-ra: minden megrendült benne s hiába nézett körül, sehol sem talált egy nyugodt, biztos pontot vagy bátorító távlatot. A Tudomány, mely ezekben az években diadalmasan hirdeti önnön nagyságát, csak büszkeséget és vakmerőséget volt képes adni azoknak, akik Taine és Renan emlőin nevelkedve, vakon hittek benne, de lényegénél fogva nem nyújthatott morális és lelki segítséget. Mint kortársai, Bourget is vakon hisz a tudományban és a *szükségyszerűség* dogmájában s csak évtizedekkel később veszi észre, hogy önmagával került ellentétbe:

Nous voyions, d'un côté, la France atteinte profondément. Nous sentions la responsabilité qui nous incombait dans sa déchéance ou son relèvement prochains. Sous l'impression de cette crise nous voulions agir. De l'autre côté, une doctrine désespérante, imprégnée du déterminisme le plus nihiliste, nous décourageait par avance. La divorce était complet entre notre intelligence et notre sensibilité. La plupart d'entre nous, s'ils veulent bien revenir en arrière, reconnaîtront que l'oeuvre de leur jeunesse fut de réduire une contradiction dont quelques-uns souffrent encore.⁴

Egyik oldalról a súlyosan megsebzett Franciaországot láttuk. Éreztük a felelősséget, mely ránk hárult közeli romlásában vagy felemelkedésében. Ennek a krízisnek hatása alatt tenni akartunk. A másik oldalról, egy kétségbeejtő tan, melyet a nihilista determinizmus teljesen átítatott, már előre elbátortalanított bennünket. Értelmünk és érzelmünk között a szakadás teljes volt. Ha kortársaim felidéznek ezt az időt, érzik, hogy ifjúságuk feladata abban állt, hogy levezzék ezt az ellentétet, mely miatt még ma is szenvednek egyesek.

Bölcsészeti és orvosi tanulmányokat végez, majd egy magánintézetben tanárkodik. Ebben az időben jelennek meg első kísérletei s két lírai verskötete, melyek Lamartine-tól és Hugo-tól kezdve Sully-Prudhomme-on keresztül Keats-ig minden jelentősebb lírikus hatását tükrözik, csak éppen Bourget-ból nem mutatnak semmit. Nem is volt sikerük s a fiatal, könyvek között élő író most a kritika felé fordul.

Kétségtelen, hogy Taine példája lelkesítette. A milieu-elmélet híres feltalálója szellemi vezetője volt 1870 után a francia fiatalságnak; művének változatossága és fénye, gondolatának rendszere és varázsa hihetetlen hatást gyakorolt rájuk. Emellett *filozófus* is volt s bármilyen különösen hangzik is ma, ennek a generációnak a szemeiben ő volt a *filozófus*: méltóságteljes élete, mely teljesen a tudomány szolgálatában állt, tanának eredetisége, az a fojtott liraiság, mely fénoménalizmusában rejtőzött s csak időnkint villogott elő, óriási lelkesedést keltettek a fiatalságban. Másrészt érdeklődésének területe, melyet mindig egy szigorú módszer fénye világított meg, szinte bűvösen vonzotta a legkülönbözőbb tudományok művelőit. Az *Intelligence* előszava fellelkesítette mindazokat, akik hajlamosak voltak a pesszimizmusra s elszakadtak minden hittől; a *Philosophie de l'art* szigorúan felépített tant nyújtott a jövőendő esztétáknak, akik irányítót kerestek; *Graindorge* a dandyzmus bibliája lett a kiábrándult fiatalság kezében; s aki hazájának történetét a ma szemén akarta meglátni, csodálattal olvasta az *Origine de la France* hatalmas kötetét. Érthető, ha a lelki-alkatánál fogva morális kutatásokra hajlamos Bourget is Taine bűvkörébe kerül s az ő módszerét alkalmazza még ma is.

Bevallom, nem tudom megérteni, hogy Bourget *Essais de psychologie contemporaine*-e miért okozott olyan döntő hatást kortársaira; finom pszichológiával és fölényes biztonsággal megírt tanulmányok Baudelaire, Renan, Flaubert, Taine, Stendhal, Dumas fils, Leconte de Lisle, a két Goncourt, Turgényev és Amiel alkotásairól, illetve a bennük megnyilatkozó szellemről, de, eltekintve attól, hogy nem egy pontban erősen megítámadhatók, távolról sem hatolnak olyan mélyre a tanulmányozott írók lényébe, mint napjainkban egy Charles du Bos, vagy Thibaudet. Bourget voltaképpen a kor lelki képét akarja meghatározni azokon keresztül, akik a különböző árnyalatokat alkotásaikban állandósítják s talán a tanulmányok morális színezete érdekeltette

kortársait. A kutatás szinte észrevétlenül nyomozássá válik s a kritikus bíróként vádolja korának szellemét, rámutatva a bajok okaira, melyek a pesszimizmus zsákutcájába vitték a tizenkilencedik század második felét. Ennek a pesszimizmusnak Bourget szerint az analitikus szellem, az amoralizmus és a demokratikus áramlat az oka: az első kifejleszti a minden franciában ott lappangó dilettáns hajlamokat és kételkedővé teszi az egyént; a második elernyeszti az érzelmek frissességét és cinizmust idéz elő s végül a demokratizmus lényegénél fogva felrúgja a hagyományt és rideg vetélykedésben nyilatkozik meg.

E tanulmány keretei nem engedik meg, hogy részletesen végigkövessem Bourget nagyszerű dialektikával felépített bizonyítását s azt sem, hogy könyvének gyöngéit példákkal igazoljam. Pedig nem lenne érdektelen kimutatni, hogy már az írók kiválasztásánál is észrevehető lényeges tévedés (Dumas fils egyetlen sikon Flaubert-rel, vagy Stendhal-lal!) milyen megállapításokat eredményez; csak azt jegyzem meg, hogy amint a későbbi regényíró szillogizmusai is gyakran tévesek, az *Essais de psychologie contemporaine* következtetéseiből is sokat levon az a szerintem kétségtelenül fennálló tény, hogy a konklúzió előbb volt meg a premiszáknál s így Bourget csak tételének igazolását keresi az analizált írónál.

Ami Bourget kritikusi pályájában elismerésre méltó és őszinteségét bizonyítja, az állásfoglalásának sohasem változó, pálfordulás és ellenmondás nélküli jellege. Fiatalkori dilettantizmusától kezdve mai katolikus élet-szemléletéig, csak fejlődést látunk, de változást nem. Ennek a fejlődésnek egyenes vonala, nagysága, morális ereje annyira jellemzőek, hogy ha a kritikus Bourget-ről képet akarunk adni, ebben a pontban kell behatolni alkotásába. Kritikai munkássága megvilágítja regényeinek szerkezetét s így belülről vizsgálhatjuk az alkotását életető eszméket.

Ha végigolvassuk kritikai alkotásait 1872-től a mai napig, nem találunk egyetlen ellenmondást sem: emberekről és tanokról véleménye eltér, egyes tényeket másképen magyaráz az idők folyamán, abban a mértékben, ahogyan látásmódja kitágul, a részletek nagyobb egységben rendeződnek el, viszonyuk egymáshoz megváltozik, újabb kapcsolatok jelentkeznek, melyek módosítják az elemek élő értékét. De sohasem találunk egy gondolatot, melyet az egyik pillanatban igaznak fogad el s a másikban elvet mint értéktelent. A lényeg megmarad s Bourget intellektuális igyekezete abban pontosul össze, hogy mindig a bizonyosság útját kövesse. Csak akkor indul el új hódításokra, ha már meggyőződött azon eszmék értékéről, melyeket előzőleg gondolatkörébe kapcsolt; s sajátlagos értékükön kívül viszonylagos értéküket is megvizsgálja, mert úgy érzi, hogy csak akkor jelentenek számára valamit, ha szükségyszerű következményei a megelőző eszméknek s egyúttal lehetővé teszik és meghatározzák a további fejlődést.

Első kritikai alkotásától kezdve mindig komolyan tekintette az életet és megnyilvánulásait s így kezdeti dilettantizmusa, mely valószínűleg Renan iránti csodálatának következménye, nem szellemi szórakozást szolgáló attitűd, mint például Barrès-nél, vagy később Gide-nél, hanem érdeklődő, majd nyugtalan kíváncsiság, mely mindinkább arra törekszik, hogy kielégült érdeklődéssé váljon; nem a váratlan és játékos vonatkozásokat keresi szórakozásból, — hanem a lényeges kapcsolatokat, lelki szükségletből. Attól a pillanattól kezdve, ahogy ez az elmélkedésre hajlamos szellem figyelni kezdi a jelenségeket, minden igyekezetével az *okokat* kutatja. Tekintete a lélektani síkra esik, mely már előzőleg megragadta érzékenységét. Ez az a kiindulópont, melytől kezdve mindig ugyanazt tűzi ki maga elé feladatul s mindig mélyebben hatol a dolgok lényegébe. Csak később lesznek észrevehetőek azok az intellektuális és morális képességek, melyek kritikai munkáit és regényeit nemes jelleggel díszítik s amelyek

Bourget-t az írói lelkiismeret mintaképévé teszik. Kissé hideg tisztánlátása, mely mindig logikus érvekre támaszkodik, megkíméli azoktól a tévedésektől, melyek szinte vonzzák a zavaros szellemeket és a túlhevés lelkeket. Ez csak előny, de kritikusunknál érdemmé is válik: a megszerzett és vízjegyzett bizonyosság rögtön dinamikus erővé válik: a parancsoló gondolat megragadja, meghatározza helyét s értékét, majd gyűrűs körökben előrehaladva kikutatja mindazon következményeket, melyeket ez az új bizonyosság maga után hoz. És bármilyen kérlelhetetlenek is ezek a következmények, írói becsülete elfogadja és végső határukig viszi azokat.

Ez a három erény: lelkiismeretesség, logika és fegyelem a scientifikus szellem sajátja s megmagyarázza egyrészt Bourget hódolatát Taine iránt, másrészt azt a varázst, melyet ez a szellem a kialakuló íróra gyakorolt; később elszakad a *scientisme*-től, mert eredményeit téveseknek találja, de módszerének hatása alól sohasem képes, vagy nem is akar kibújni, azt gondolva, hogyha az elv hamis is, az eljárás azonos *four d'esprit*-jével. Abban a pillanatban elítéli a *scientisme*-ot, amikor észreveszi, hogy ez a módszer elégtelen számára, amikor rájön arra, hogy nem talál többé benne támaszt újabb lendületek számára, melyek előre vinnék.

A kritikusok szívesen egyszerűsítik le Bourget teljes alkotását két élesen elhatárolt részre: az elsőt a törvények felfedezése, a másodikat igazolásuk határozná meg; ez a szempont figyelmen kívül hagyja művének lényeges vonását: mialatt az író darabról-darabra felépíti tanának épületét, nem vár arra, hogy teljesen befejezze azt s csak azután használja ki gyakorlatilag regényeiben. Más az absztraktumban és önmaga számára a valóság épületét felépíteni és más a körülvevő intellektuális vagy morális világ számára az igazságot feltárni abban a mértékben, mint azt az író folytatólagosan meglátja, s megint más dolog az, ha nem elégszik meg az igaz meghatározásával, hanem

elképzelet az összes lehetséget is s így minden irányban a láthatárig néz kutató és bizonytságot kereső tekintettel.

Ez az éber vizsgálódás jellemzi Bourget hatvanéves írói pályáját; közben el-eltévedt az igaz út mellett haladó ösvényeken, majd megriadva visszatért kiindulási pontjához, de a lényeges sohasem változott nála. Szellemének és céljának egysége, módszerének komolysága elvezették oda, ahova ösztönösen vágyakozott: a katolicizmus területére.

2.

Bourget „analitikus” regényei szellemüket tekintve visszahatást jelentenek a naturalista iskolával szemben, módszerükben azonban ugyanazt a Taine-t és Ribot-t követik, akikre a naturalizmus eszmevilága felépül: így első alkotásai csak látszólagosan állnak ellentétben annak az iskolának tételeivel, melynek ellensúlyozója akar lenni. A *Cruelle énigme* például azt bizonyítja, hogy az egyéniség összes tetteit *a priori* meghatározzák az atavisztikus tulajdonságok. De Bourget Zolával ellentétben nem végletes determinista: hangsúlyozza, hogy az egyén a múlt befolyása alatt áll, ami azonban nem jelenti, hogy nincs elhatározóképesége; a környezet hatással van rá, de szabad választást enged a lehetőségekben. Egy másik regényének előszavában kijelenti, hogy módszerében teljesen elfogadja a Taine-féle scientizmus eljárásait: *André Cornélis* „morális bonctani metszet, . . . analitikus regény, mely a szellemtudomány mai adottságainak alapján készült el”. Ami regényeinek lényegét illeti, kezdettől fogva tisztán látja a naturalizmus egyoldaluságát és hiányait: számukra csak a test adottságai léteznek; lélek nincs s így lelki-rajzot lehetetlen adni; a teremtetett lénynak csak kézzelfogható részét vizsgálják gyakorlatilag, de nem törődnek az éltető erővel s ennek következtében kikerülhetetlenül csődbe jut művészetük. Alkotásaiban szinte párhuzamosan vizsgálja a naturalistákkal az emberi

lélek megnyilvánulásait, a test és lélek egymásrahatását, azt a folyamatot, mely az intellektusban egy esemény hatása alatt végbemegy s melynek csak anyagi megfelelőjét kapjuk a naturalista regényben.

Esztetikájának az a gondolat a sarokköve, hogy az irodalom szükségszerű kapcsolatban áll a tudománnyal: alkotásai magukba foglalják annak a tudománykörnek összes adottságait, mely a tárgyra vonatkozik, az élet jelenségeit kutató analízisei ugyanolyan módszerrel dolgoznak, mint a tudomány; az irodalom nem elégszik meg azzal, hogy kitalál egymással szembenálló szenvedélyeket, hanem megfigyeli és tanulmányozza ezeket, mint az orvos, aki egy betegség legtávolabbi okaihoz is eljut, a legjelentéktelenebb jelenségeket is figyelemmel kíséri és igénybe veszi a patológia eredményeit, mely a fiziológia és a bonctan segítségére szorul csak ezután állapítja meg a diagnózist, melynek megfelelően ajánl gyógymódot. Bourget regényeinek belső szerkezetét vizsgálva, észrevehetjük, hogy megfigyelések láncolatából állnak; összekapcsolódnak a mese fonalával és a jellemek rajzával s többé-kevésbé eltakarják a bizonyítandó tétel szárazságát. Beleszőve a lélektani felépítésbe mindazt, amit az orvostudomány megállapított a test és a szellem kölcsönös egymásrahatására vonatkozólag, Bourget egy tudományos művészetet (*art scientifique*) hoz létre, ami a két fogalom lényegénél fogva elfogadhatatlan dolog. Ez a tudományos művészet úgy aránylik a művészet-hez, mint egy bármilyen tökéletes gépember az Isten által teremtetten lényhez.

Elérkeztünk Bourget regényeinek kritikai vizsgálatához. Láttuk, hogy a *Disciple* szerzője elsősorban gondolkodó, akit az eszmék, érzelmek, lelkiállapotok jobban érdekelnek, mint az ember, aki rendezetlenül egyesíti magában e fogalmak élő tartalmát. Hogyan ábrázolja hát írónk az életet, milyenek az emberi elemek, melye-

ket biztos ügyességgel keverget? Mit lát meg az életből s mit képes írói eszközeivel velünk megláttatni?

Azt hiszem, senki sem vonja kétségbe azok közül akik egy Bourget regényt olvastak, hogy az a meghatározatlan misztikum, mely a nagy regényírók, egy Dosztojevszkij vagy Proust alkotásaiból az olvasó felé árad, nála teljesen hiányzik. Tévedés lenne ezt azzal magyarázni, hogy Bourget annyira szétboncolja az élet megnyilvánulásait, hogy természetyszerűleg világosság árad a leghomályosabb részre is, mert az a titokzatos légkör, melyet hiába keresünk legjobb regényeiben is, megfoghatatlan és analizálhatatlan az intellektus eszközeivel. Dosztojevszkij utolérhetetlen részletességgel analizálja Raszkolnyikov gondolatait és cselekedeteit s a regényben mégis megmarad az a megmagyarázhatatlan misztérium, mely nem homályt jelent, csak azt, hogy az alkotás forrása és gyökerei nem az értelemben vannak, s hogy az ész rendszerező és boncoló munkája egy kifejezhetetlen valami körül történik. A művészet lényege abban áll, hogy egy *világot* teremtsen csak akkor jogosult nevére, ha irracionális eszközeivel intuitív módon (mert másképp lehetetlen) megéreztetni ezt a világot: ennek következtében az említett titokzatos elem megsemmisítése, illetve kizárása egyenlő a művészet kiküszöbölésével.

Ami Bourget alakjait illeti, nem szabad szem előtt tévesztetni a következőt: az összehalmozott és egybekapcsolt tények, melyek arra szolgálnak, hogy életet adjanak és megmagyarázzanak egy képzeletbeli személyt, nem merítik ki ennek a személynek lényegét: mindig van még valami, ami éppen az a meghatározhatatlan és lényeges, mely az alak valóságát képezi. Ha pedig a regényalak egyénisége valami magasabbrendű, mint az események és tettek mozaikjából összerakott figura, a regényíró, aki ezekből a tettekből indul ki, sohasem képes életet teremteni. Alakjai hasonlítani fognak ahhoz a szörnyeteghez, akit egy filmíró képzelete hozott létre egy mesterségesen életrekeltett hullából. Bourget-nál az okok és indokok

lényegesebbnek látszanak a vezetett személynél s így ez egy gépies model vagy próbabábú színvonalára süllyed. Mivel pedig *magyarázat* és *ok* közönséges fogalmak, kikerülünk a művészetből és gyakorlati konceptualizmusba esünk.

Az igazi regényíró alakjai sirunkig elkísérnek, de ha Bourget-t idézem fel, inkább érzelmek és eszmék emléke jelenik meg előttem, mint szereplők képe. Érzelmek: anyai szeretet, vágy, féltékenység, szenvedés; eszmék: a vallástalanság veszélyei, az egyéniség csődje, tanok romboló hatása. Csak ezután kapcsolom e levegőben lógó fogalmakat azokhoz a személyekhez, akik regényeiben szerepelnek. Tessék csak emlékezetbe idézni valamelyik alakját: az ember kénytelen elvont fogalmak segítségével dolgozni, hogy ezeken keresztül jelenjék meg az elfelejtett egyén.

Nagyszerűen ért regényeinek felépítéséhez, de nem oldotta meg azt a feladatot, melyet tudatosan, vagy öntudatlanul kitűzött maga elé: művészi egységbe önteni a gondolatot és az életet. Ideig-óráig elhitheti az olvasóval, hogy kettős regiszteren játszik, valójában azonban csak a gondolat síkján mozog. És minél jobban tökéletesíti regényeinek felépítését s a részletek kidolgozását, annál inkább az a benyomásunk, hogy csak azért halmozza a technikai fogásokat, hogy ellensúlyozza, vagy elrejtse alakjainak mozgatásánál és az élet ábrázolásánál jelentkező nehézségeit. Értékes morális képeket találunk regényeiben s főleg novelláiban; utolérhetetlen, ha kiváló emberek tetteit rajzolja vagy ha fejtegetésbe bocsátkozik s például a hit feltételeit vizsgálja, — de mihelyt a természetes, élő életet vagy egy szürke ember sorsát kell lefestenie, minden rutinja és mesterségbeli ügyessége természetszerűleg csődöt mond.

Egy író, aki ihlete és gondolata szerint keresztény, ha gyakorlatilag nem is az", így jellemzi önmagát Bourget egyik legszabadabb regényének előszavában, hosszú

évekkel végleges megtérése előtt; s mert eszmei síkon így nem volt szükség konverzióra, erélyesen tiltakozott az ellen, hogy vele kapcsolatban ezt a kifejezést használják:

J'ai, quant à moi, toujours protesté contre ce mot, quand il m'a été appliqué. Il n'est pas exact . . . le traditionalisme était déjà enveloppé dans nos apparentes hésitations d'il y a trente ans.⁶

Ami engem illet mindig tiltakoztam e szó ellen, ha rám alkalmazták. A megtérés fogalma nem pontos, mert a hagyománytisztelet már harminc évvel ezelőtti habozásainkban is fellelhető.

Nem lesz érdektelen megvizsgálni, hogy milyen vallási eszméket rejt ez a tradicionalizmus, melyet Bourget a fenti idézetben említ.

A *Disciple* szerzőjének alapvető filozófiai s következetesen vallási állásfoglalását az határozza meg, hogy megtagadja a monizmus létjogosultságát, bármilyen formában jelentkezik is. Kezdetből fogva vallja, hogy súlyos tévedés minden létezést s létezőt egy kategóriára visszavezetni; tagadni vagy felületesnek nevezni a megkülönböztetést, mely szembeállítja a szükségést az esedékessé, a szellemi az anyagi, az erkölcsi jót az erkölcsi rosszal. Az *Essais de psychologie contemporaine* íróin keresztül voltaképpen a monizmust támadja. Ez az állásfoglalás rendkívül fontos, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy ellentétes irányú fiatakorának szellemével, mely Bourget kortársainak nagyrésztét magával ragadta, nem szólva Renan-ról és Taine-ről, akik nyílt vagy álcázott monisták. Egy fél évszázaddal később Bourget így ír ifjúságának bálványáról:

Le dogme en train de conquérir les esprits . . . c'était le *Scientisme* . . . qui consiste dans un spéieux monisme intellectuel qui enveloppait inconsciemment un monisme métaphysique.⁷

A dogma, mely lassankint meghódította a szellemeket, a scientizmus volt: egy megtévesztő intellektuális monizmus, mely öntudatlanul egy metafizikai monizmust burkolt be.

De már első kritikai munkájában is hangsúlyozza (közvetve), hogy van jó és van rossz. Stendhal-lal, ezzel a nagy művésszel, de másodrendű gondolkodóval szemben Baudelaire-nek van igaza, amikor a bűntudatot hangsúlyozza az amorális szellemével szemben, — ezt lehet kiérezni a velük foglalkozó Bourget-tanulmányból. Nem a dilettáns Renan jár a helyes úton, hanem Balzac, akinek egy mondatát Bourget egyik regényének (*Cosmopolis*) hőse idézi: „A gondolat, mely minden rossznak és jónak forrása, csak a vallás által fékezhető meg és vezethető.”⁸

Igy Bourget ellentétbe került korának általános szellemével, illetve önkénytelenül is egy síkba jut a katolikus gondolkodókkal, akikről csak abban különbözik, hogy ő maga még nem hívő katolikus. Láttuk, hogy ami a módszert illeti, teljesen követi mesterét, Taine-t, amiből az a különös dolog következik, hogy később, a *Disciple*-től kezdve, a pozitívista módszerrel támadja meg a pozitivistákat. Katolikus szempontból ez a módszer kifogástalan, legalább is addig, amíg nem hirdeti, hogy csak így lehet megismerni az igazságot; az Egyház csak ebben a rejtett agnosztikus formában ítéli el. Nevetséges tehát azoknak, a nem egyszer szabadgondolkodó kritikusoknak támadása Bourget ellen, akik mindenáron pragmatistának akarják mutatni. Igaz ugyan, hogy néha félreértésre vezethetnek kijelentései, mint az alábbi idézetben is egy feltétel, mely látszólag a kereszténység igazságát vonja kétségbe; ez a rész egyébként azért is érdekelt bennünket, mert itt határozza meg Bourget a „gyakorlati apologetikát”, mely regényeinek rejtett célja:

Cette apologetique consiste à établir, suivant une expression chère aux mathématiciens, qu'étant donné une série d'observations sur la vie humaine, tout dans ces observations s'est passé *comme si** le christianisme était la vérité. La religion n'est

* Én emelem ki. Bourget oeuvre-je bizonyítja, hogy ez a *mint ha* csak pillanatnyi feltételt jelent, mely a következő mondatban bizonyossággá válik.

pas d'un côté et la vie humaine de l'autre. Lorsque le *Catéchisme du Concile de Trente*, dans les dix admirables chapitres de sa 3e partie, commente les articles du Décalogue, c'est bien les passions vivantes des hommes vivants, de vous, de moi, de vos amis, qu'il entend caractériser et régir. Si donc ce commentaire est la vérité, votre existence, la mienne, celle de vos amis doivent démontrer cette vérité. Or, comment une loi se démontre-t-elle dans le domaine de la vie morale, sinon en constatant les désordres qui suivent sa méconnaissance et en marquant les signes de santé et de guérison qui suivent son accomplissement.⁹

Ez a hitvédelem azt jelenti, hogy, a matematikusok körében kedvelt kifejezés szerint, adva lévén egy megfigyelés-sorozat az emberi életről, ezekben a megfigyelésekben minden úgy megy végbe, mint ha a kereszténység az igazság lenne. Nem igaz, hogy a vallás az egyik oldalon áll, az emberi élet pedig a másikon. Amikor a tridentini zsinat Katekizmusa a harmadik rész tíz egyszerű fejezetében a Tízparancsolat tételeit magyarázza, élő emberek valóságos szenvedélyeit akarja meghatározni és vezetni, a tetteiket, az enyéimet, barátaitokét. Ha pedig ez a magyarázat az igazság, a ti léteitek, az enyém, barátaitokéi fogja bebizonyítani az igazságot. Egy törvényt pedig hogyan lehet bizonyítani a morális élet területén, ha nem úgy, hogy az ember megállapítja a rendellenességeket, melyek a törvény félreismerésének következményei és jellemzi az egészség- és gyógyulás-jeleket, melyek a törvény megtartásából adódnak.

Ennek a „gyakorlati hitvédelemnek” hangoztatása egyúttal azt is jelenti, hogy Bourget, aki 1895-ben még „vágányozó kereszténynek” nevezte magát,¹⁰ 1900-ban már az Egyház harcos kereszténye. Lelki-alkatát ismerve, természetes, hogy elsősorban a katolicizmus észszerű jellege tetszik neki. Pascal szép gondolatában, melyet szívesen idéz: „Senki sem olyan boldog, olyan észszerű, olyan erényes és szeretetre méltó, mint az igazi keresztény”¹¹, Bourget a második jelzőt hangsúlyozza; ezért áll X. Pius mellé a modernizmus vitájában: amikor a *Lamentabili* dekrétumot és a *Pascendi* enciklikát kiadja, a *Démon de Midi* trója lelkesedéssel üdvözli a Szentatyát, hogy intellektuális eszközökkel mutatja ki a modernisták tévedéseit.¹²

A katolicizmus morális termékenységének eszméjét majdnem mindegyik regényében megtaláljuk; de Bourget vallásos gondolatvilágának idegközpontja egy

misztikusabb tan átérzésében keresendő: ez a hideg, intellektuális író megérzi a szentségek jelentőségét a katolicizmusban, s valahányszor a gyónásról vagy áldozásról beszél, mely Isten és ember között misztikus kapcsolatot hoz létre, tolla mindig megremeg s az olvasó megérzi, hogy valami nagyszerű, magasztos dologról van szó, s hogy az író arról beszél, amit maga is mindennél lényegesebbnek tart. Szép háborús regényében (*Le sens de la mort*) vagy a *Drame dans le monde*-ban számos erre vonatkozó részlet található, mely mind bizonyítéka Bourget átélt katolicizmusának.

Harminchárom regénye közül elég lesz, ha a két legjobban sikerültet vizsgálom meg, hogy közelről megismerjük alkotását: a *Disciple-re* és a *Démon de Midi-re* gondolok.

A filozófus és a regényíró felelősségének kérdése már a *Disciple* előtt is foglalkoztatta Bourget-t; az *Essais de psychologie contemporaine* 1883-as előszavában például ezt írja:

Il n'est aucun de nous qui, descendu au fond de sa conscience ne reconnaisse qu'il n'aurait été tout à fait le même s'il n'avait pas lu tel ou tel ouvrage: poème ou roman, morceau d'histoire ou de philosophie.¹³

Nincs köztünk senki, aki lelkiismeretének mélyére hatolva ne állapítaná meg, hogy nem egészen ilyen lenne, ha nem olvasta volna ezt vagy azt a munkát: verset vagy regényt, történeti vagy filozófiai könyvet.

A *Mensonges*-ban pedig egy pappal mondatja:

Ces grands écrivains que vous enviez, songez-vous quelquefois à la tragique responsabilité qu'ils ont prise en répandant leur misère intime? . . . Savez-vous que c'est une chose effrayante de penser que Goethe est mort, que Musset est mort, et que leur oeuvre (*Werther* et *Rolla*) peut encore mettre une arme à la main d'un enfant qui souffre? . . . Non, les maladies de l'âme veulent qu'on ne les touche que pour les soulager, et cette espèce de dilettantisme de la misère humaine, sans pitié, sans bienfaisance, que je connais bien, me fait horreur . . .¹⁴

Amikor ezeket a nagy írókat irigyl, gondol ön néha arra a tragikus felelősségre, melyet magukra vállaltak midőn titkos nyomorúságukat szétszórják? Tudja, hogy elrémtő arra gondolni, hogy Goethe meghalt, Musset meghalt s alkotásuk (Werther és Rolla) még mindig képes fegyvert adni egy szenvedő gyermek kezébe? . . . Nem, a lélek betegségei azt kívánják, hogy csak akkor érjen hozzájuk az ember, ha szenvedésüket enyhíteni akarja és az emberi nyomorúság körül forgolódo dilettantizmus, mely kegyetlen és közömbös, irtózatot vált ki belőlem, annyira ismerem . . .

Ebből a problémából született meg Bourget legnagyobb regénye, a *Disciple*. Egy híres filozófus, Adrien Sixte, távol a világi élettől, magányosan él, s írja könyveit, melyek óriási hatással vannak a fiatalokra, akik elvetették a vallás és az erkölcs régi elveit, s Sixte könyveiben keresnek útmutatást életükre vonatkozólag. A regény szerencsétlen főhőse, Róbert Greslou, már neveltetésénél fogva is hajlik mesterének tanai felé. Atyja mérnök volt, aki saját életével adott példát a vallást elvető, racionális törvényekre épített életre:

Mon père appliquait à mon éducation première sa grande maxime: „Ne rien rencontrer que l'on ne s'en rende compte scientifiquement“. J'attribue à cet enseignement le précoce esprit d'analyse qui se développa en moi dès cette première adolescence . . . Je crois vous avoir nettement marqué ce que je lui dois: le goût et la facilité de l'abstraction, l'amour de la vie intellectuelle, la foi dans la science, le précoce maniement de la bonne méthode: voilà pour l'esprit; pour le caractère, la première divination de l'orgueil de penser, et aussi un élément un peu morbide, cette difficulté d'agir qui a pour conséquence la difficulté de résister aux passions lorsqu'elles vous entraînent.¹⁶

Apám gyermekkori nevelésemre alkalmazta nagy tételét: „Addig nem fogadok el semmit, mielőtt tudományosan meg nem győződöm helyességéről“. Ennek a tanításnak tulajdonítom a korai vizsgálódó szellemet, mely ifjúságomtól kezdve kifejlődött bennem. . . . Azt hiszem tisztán meghatároztam önnek, hogy mit köszönhetek neki: az elvont dolgok iránti hajlamot és könnyedséget, az intellektuális élet szeretetét, hitemet a tudományban, a helyes módszer korai alkalmazását: mindez gondolatvilágomra vonatkozik; ami lelkialkatomat illeti, neki köszönhetem a gondolkodás göggyének első magasztalását s azt a némileg beteges tünetet, a tett iránti ellenszenvet, melynek az a következménye, hogy az ember képtelen ellenállni a szenvedélyeknek, ha elragadják.

A filozófus amorális eszméi így termékeny talajt találnak a fiatalember lelkében; oldalakat tanul meg kívülről, s úgy mondja el azokat, mintha imádságok lennének:

„Toutes les âmes doivent être considérées par le savant comme des expériences instituées par la nature. Parmi ces expériences, les une sont utiles à la société et l'on prononce alors le mot de vertu; les autres nuisibles, et l'on prononce le mot de vice ou de crime.“¹⁸

A tudósnak úgy kell tekintenie a lelkeket, mint a természet kísérleteit. E kísérletek között egyesek hasznosak a társadalomra nézve s ilyenkor az ember erényről beszél; a többiek károsak s ezekkel kapcsolatban bűnt vagy gaztettet emlegetnek.

Egyetlen dolog érdekli: tanulmányozni az emberi érzelmeket, de csak úgy, mint természeti tűneményeket vagy mérteni alakzatokat.

Egy grófi családhoz kerül nevelőnek egy fiúcska mellé s most alkalma nyílik, hogy ennek nővérén, Charlotte de Jussat-n kísérlelje meg mestere tanainak igazolását: kiszámított eszközökkel törekszik a lány meghódítására, állandóan naplót vezet minden tetteről s az eredményről, és sikerül is neki megszerettetnie magát Charlotte-tal, aki átadja magát, amikor Greslou öngyilkossággal fenyegetődzik, s vele akar meghalni. De a tanítvány meghátrál a halál előtt: úgy érzi, hogy most már igazán szereti a lányt s tovább akar élni vele együtt. Charlotte megszerzi a naplót s mikor megtudja, hogy Greslou csak lélektani kísérletekre használta fel, megmérgezi magát. A tanítványt gyilkossággal vádolva letartóztatják s ő nem védekezik. A vizsgálati fogságban írja meg élete történetét Sixte-nek, aki nem ismerte őt eddig s aki most dőbben rá, hogy tanai milyen rombolást okoznak a lelkekben. Leutazik a tárgyalás színhelyére, de nem kell beavatkoznia, mert Charlotte bátyja, aki tudja az igazságot, vallomásával megmenti Greslou-t, de a felmentés után lelövi az utcán. A filozófust lelke mélyéig megrendíti a tragédia, melynek akaratlanul is ő az okozója:

Durant la nuit qui suivit cette scène tragique, certes, les admirateurs de la *Psychologie de Dieu*, de *Théorie des passions*, de *l'Anatomie de la volonté* eussent été bien étonnés s'ils avaient pu voir ce qui se passait dans la chambre n°3 de l'hôtel du Commerce, et lire dans la pensée de leur implacable et puissant Maître. Au pied du lit où reposait un mort, le front bandé, se tenait agenouillée la mère de Robert Greslou. Le grand négateur, assis sur une chaise, regardait cette femme prier, tour à tour, et ce mort qui avait été son disciple dormir du sommeil dont dormait aussi Charlotte de Jussat; et pour le première fois, sentant sa pensée impuissante à le soutenir, cet analyste presque inhumain à force de logique, s'humiliait, s'inclinait, s'abîmait devant le mystère impénétrable de la destinée.¹⁷

E tragikus jelenetet követő éjszakán, Az Istenlélektana, A Szenvedélyek elmélete, Az akarat anatómiája csodálói nagyon meglepődtek volna, ha látják mi történik a Hôtel du Commerce hármask számú szobájában s ha olvashattak volna érzéketlen és hatalmas Mesterük gondolatában. Az ágy lábánál, melyen egy halott feküdt bekötött homlokkal, Robert Greslou anyja térdepelt. A nagy tagadó egy széken ült s felváltva nézte az imádkozó asszonyt és a halottat, aki tanítványa volt s aki most mély álmát aludta, éppúgy mint Charlotte de Jussat. Életében elsősorban érezte, hogy gondolata képtelen támpontul szolgálni s ez a kutató, akit logikája szinte embertelenné tett, most megalázkodott, meghajolt, elmerült a sors felfoghatatlan misztériuma előtt.

A Disciple fordulópontot jelent a francia XIX. század eszmevilágának történetében, kevés mű gyakorolt hozzá hasonló hatást ebben a korban. Taine-nek Bourget-hez intézett levele fogalmat adhat arról a lelki megázkódtatásról, melyet a könyv a scientizmus varázsa alatt álló fiatalságban okozott, ha maga a mester is bevallja, hogy fájdalmas hatást tett rá a regény:

... Pour l'effet d'ensemble, il m'a été très pénible, je dirai, presque, douloureux ... Pardonnez-moi mon opposition: elle vient de ce que votre livre m'a touché dans ce que j'ai de plus intime ... Je ne conclus qu'une chose, c'est que le goût a changé, que ma génération est finie, et je me renforce dans mon trou de Savoie. Peut-être la voie que vous prenez, votre idée de l'inconnaissable, d'un au-delà, d'un noumène, vous conduira-t elle vers un port mystique, vers une forme du christianisme. Si vous y trouvez le repos et la santé de l'âme, je vous y saluerai non moins amicalement qu'aujourd'hui.¹⁸

Ami az összehatást illeti, számomra rendkívül kínos, mond-

hatnám fájdalmas volt. Bocsássa meg ellenkezésemet: ennek az az oka, hogy könyve legbensőbb lényegemet érintette . . . Egyetlen egy dolgot szűrök le az egészből: megváltozott az ízlés, nemzedékemnek vége, s én most elbujhatok Savoie-i odumba. Lehetséges, hogy az út, melyen elindul, a megismerhetetlenre, egy túlvilágra, numen-re vonatkozó gondolat egy misztikus kikötő felé vezeti önt, a kereszténység egy formájához. Ha megtalálja ott lelkének békéjét és egészségét, éppolyan barátságosan fogom önt köszönteni, mint ma.

Taine jóslata beteljesedett: Bourget később tényleg elér egy misztikus kikötőbe, a kereszténységnek egy formájához, melyet katolicizmusnak neveznek. Másik nagy regénye, a *Démon de midi* már teljesen ennek a katolicizmusnak a szolgálatában áll.

A kétkötetes regény előszavában, melyet René Bazinhez intézett, az író elmondja, hogy miképpen keletkezett könyve: évekkel azelőtt vitája volt egy barátjával Chateaubriand kereszténységéről; ő, Bourget nem tudja elképzelni, hogy valaki hosszú időn keresztül másként éljen és másként gondolkozzék, amint ez Chateaubriand-nál történt.

C'est en le quittant que j'entrevis comme un thème possible à un roman d'analyse, cette douloureuse dualité: de hautes certitudes religieuses coexistent chez un homme public, avec les pires égarements de la passion.¹⁰

Mikor szétváltunk, az a gondolatom támadt, hogy ez a fájdalom kettősség lehetséges téma lenne egy analitikus regény számára: adva van egy nyilvánosan szereplő ember, akiben a mély vallásos bizonyosságok és a szenvedély legsúlyosabb eltévelygései egyszerre megtalálhatók.

Savignan, egy híres katolikus író, elért élete delére, özvegnyen, egy húszéves fiúval. Fiatalkorában szerelmes volt egy lányba, aki, hogy családját megmentse, egy gazdag gyároshoz ment férjhez, anélkül, hogy szerette volna azt. Egy politikai manőver kapcsolatba hozza egymással a két férfit s ezzel párhuzamosan az egykori jegyesek szerelme is feltámadt. Rövid lelki-

küzdelem után, a „Dél ördöge” diadalmaskodik Savignan felett, aki most önmagával kerül ellentétbe: a külvilág és fia előtt mintaképe a keresztény férfinak s ugyanakkor megszegi vallásának elemi parancsát. Állandóan küzd a bűnnel szemben, de képtelen elszakadni egykori szerelmétől, aki nem vallásos, s minden lelkiismeretfurdalás nélkül csalja meg az urát.

Ezzel párhuzamosan egy másik dráma játszódik le. Savignan fia egy kilépett modernista papért lelkesedik, aki meg akarja reformálni az Egyházat és azt tanítja, hogy a papok felhatalmazást kaptak Krisztustól a házasságra. El is vesz egy lányt, aki történetesen Savignan fiának szerelme. A modernista pap egy támadó könyvet ír Róma ellen; Savignan egy tanulmányban kimutatja a könyv tévedéseit, elsősorban azért, hogy fiát kiábrándítsa a vallásreformátorból. Ez csak félig sikerül neki, viszont egy veszélyes ellenséget szerez magának.

Clavières, a gyáros megtudja feleségének viszonyát s hogy megbosszulja magát, átadja az eretnek papnak Savignan szerelmes leveleit, melyeket ellop feleségétől; a pap most megbosszulhatja magát bírálóján, csak közzé kell tennie a kompromittáló vallomásokat, s Savignan, a család szentségének védője, az Egyház törvényeinek szószólója teljesen tönkretett ember. Fia megtudja ezt s amikor el akarja venni a leveleket, a tettlegességig fajuló küzdelemben a pap agyonlövi. Gyermeke holtteste felett Savignan lelkiismerete feltámad, visszaküldi férjéhez azt, akit szeret s magáramarad, azzal a vigasztaló hittel, hogy a szenvedésen keresztül eljuthat oda, ahonnan a Dél ördöge kilendítette. S az író a könyv végén levonja a tanuságot:

. . . Il faut vivre comme on pense, sinon, tôt ou tard, on finit par penser comme on a vécu.²⁰

Az embernek úgy kell élnie, amint gondolkodik, mert másként, előbb vagy utóbb úgy fog gondolkodni, amint él.

JEGYZETEK

1. Baptisé à Amiens, j'ai commencé d'apprendre à lire à Strasbourg, pour faire mes premières études à Clermont et les achever à Paris. *Lettre autobiographique*. Extraits choisis des oeuvres de P. B. Boston 1894.
2. U. o.
3. Le Disciple. Édition définitive. 99. oldal.
4. Drame de famille. 3—5. oldal. Idézve: V. Giraud, *Paul Bourget* c. könyvében.
5. Un écrivain, chrétien d'inspiration et de pensée, sinon de pratique. Physiologie de l'amour moderne. *Préface*.
6. Pages de critique et de doctrine. Préface. 3. oldal.
7. Nouvelles pages de critique et de doctrine. Préface. 5—6. oldal.
8. La pensée, principe des maux et des biens, ne peut être préparée, domptée, dirigée que par la religion. 164. oldal.
9. Oeuvres complètes. I. kötet. *Préface générale* X—XI. oldal.
10. . . . Les chrétiens de désir dont je suis . . . Outre-Mer. Idézve Rivasso, *L'Unité d'une pensée*, 235. oldal.
11. „Nul n'est heureux comme un vrai chrétien, ni raisonnable, ni vertueux, ni aimable.” Pensées, 541. gondolat Brunschvieg kiadásában.
12. Les sophismes réfutés et les principes affirmés dans ces magnifiques pages. Démon de Midi. *Préface*. VI. oldal.
13. *Préface*. XVI. oldal.
14. Mensonges. 73. oldal.
15. 79—80. oldal.
16. 113. oldal.
17. 293—4. oldal.
18. *Correspondance*. Hachette, 1902.
19. Préface. III. oldal.
20. II. 375. oldal.

JORIS-KARL HUYSMANS

Huysmans egyike azon ritka katolikus íróknak, akiknek még életükben sikerült áttörni egy ellenséges, vagy legjobb esetben közömbös front vonalát, s szélesebb rétegekben felkelteni a figyelmet a katolikus irodalom és általában a katolikus művészet iránt. Kortársainak, Hello-nak és Léon Bloy-nak alkotása még ma is ismeretlen a francia nagyközönség előtt, a külföldről nem is beszélve, s ugyanakkor Huysmans regényei a legtöbb nyelvre le vannak fordítva. A századforduló körül hatása rendkívül erős volt a fiatal katolikusokra; mint vallási pszichológus és egyházművészet-magyarázó, nagyszámú hívet szerzett önmagának s egyben a katolicizmusnak; mint regényíró, Léon Bloy-val a katolikus francia regény első és egyúttal egyik legnagyobb képviselője, akinek közvetett hatása Bernanos-ig érezhető. Híres *En Route*-ja, melyben megtérését írja le, nem egy kolostori hivatásnak lett okozója, s amellett jelentős tényezője volt a vallási szellem kialakulásában, mely az elmúlt két évtizedben hozta meg leg szebb gyümölcsseit.

Huysmans valódi arcát nehéz megrajzolni, mert írói pályájának kezdete és végső állomása között, stílusától eltekintve alig van kapcsolat; minden regénye valami többletet jelent az előbbihez viszonyítva, vagy talán inkább minőségi változást. Szellemi fejlődésének irányát vizsgálva, végigkövetjük az íróat a naturalizmuson, a spiritizmussal kevert satanizmuson keresztül a katolikus miszticizmusig, melyben élete és művészete hosszas bolyongás után biztos révet talált. Természetes, hogy legmélyebben ezt az utolsó kort fogjuk megvizsgálni,

nemcsak azért, mert érdeklődésünk elsősorban a katolikus Huysmans-nak szól, hanem mert legértékesebb alkotásai, melyek egyúttal maradandó hírnevet szereztek számára, ebből az utolsó, misztikus korszakból valók.

1.

Huysmans 1848-ban született Párisban francia anyától és holland apától. Az *A Rebours* második kiadásának előszavában (1903), az akkor már katolikus író szomorúan állapítja meg:

Je n'ai pas été pieux dans ma jeunesse, et le côté de souvenir d'enfance, de première communion, qui tient si souvent une grande place dans la conversion, n'en a tenu aucune dans la mienne.¹

Nem voltam vallásos fiatalkoromban és a gyermekkori emlék, az első áldozás, mely gyakran fontos helyet foglal el a megtérésben, nálam nem játszott semmi szerepet.

1868-ban a belügyminisztérium tisztviselője lesz s harminc éven keresztül végzi a mindennapi robotot, mely nyugtalan és heves természetével annyira ellenkezik. A hivatali munkával párhuzamosan írói pályája is elkezdődik. Ezekben az években aratja Zola legnagyobb írói sikereit s érthető, ha a fiatal Huysmans is tanítványául szegődik. Ismeretlen területeket felfedezni, ez a jelszó s írónk nem akar elmaradni mesterének merészsége és újszerűsége mögött: lendületes, éles stílus, a jellegzetes naturalista témák és kihangsúlyozott embergyűlölet jellemzik első kísérleteit (*Marthe, histoire d'une vieille fille, Les soeurs Vatard*). Az előbbinek hangja olyan merész, a leírások annyira túltesznek még a naturalizmus megszokott durvaságain is, hogy Huysmans csak Brüsszelben meri kiadni a könyvet, attól félve, hogy másként bíróság elé állítják párisi kiadóját. A *Soeurs Vatard*-ban az érzelmek és az állatias érzés harcát írja meg két nővér életében; itt jelenik meg először maga az író is egy festőnek, Tibaille-nak képé-

ben. Következő regénye, *En ménage*, tárgyát tekintve nem különbözik a naturalista termékektől, de a légkörben van valami szomorú hangulat, mely arra enged következtetni, hogy Huysmans önmagát rajzolja meg hősében André-ban s ugyanakkor egy másik szereplőben is, aki már előző regényének főalakja volt. Az élet gépiességének és a durva részleteknek megfigyelése sötét szomorúsággal keveredik össze, s érezni lehet hogy az író pesszimizmusa közeledik a válsághoz.

1884-ben jelenik meg az első jelentős és jellegzetes Huysmans regény, ha ugyan regénynek lehet nevezni egy könyvet, melyben a felvetett irodalmi, művészeti, vallási és morális problémák megbeszélése és egy eredeti alak viselkedésének és gondolatvilágának analízise alkotja a tartalmat. Huysmans nagyrészen megint önmagát festi a főhősben, Des Esseintes hercegben, aki megundorodva a megszokott, zárt kerektek közé szorított élettől, egy felfordított létet (innen a regény címe: *A rebours*; magyar jelentése *Fonákul*) akar megvalósítani. A regény mottóját a misztikus Ruysbroeck-től kölcsönzi:

„Il faut que je me réjuisse au-dessus du temps . . . , quoique le monde ait horreur de ma joie, et que sa grossièreté ne sache pas ce que je veux dire.“

Kell, hogy az idő fölött örvezzek, bár a világ irtózik örömtől és durvasága nem tudja, hogy mit akarok mondani.

Elképzelhető, hogy morális téren mit jelent ez a különcös lét! De egyéniségének nemesebb része, mely valahol a mélyben szunnyad, időről-időre felébred és tettekben akar kifejezésre jutni. Ebben a különös, katolikusnak egyáltalán nem mondható könyvben jelentkezik először valami halvány, esztétikai ihletű vallásos nyugtalanság:

Des Esseintes vit, en quelque sorte, du haut de son esprit, le panorama de l'Église, de son influence héréditaire sur l'humanité, depuis des siècles; il se la représente . . . énonçant à l'homme l'horreur de la vie . . . prêchant la patience, la con-

trition, l'esprit de sacrifice, tâchant de panser les plaies en montrant les blessures saignantes du Christ, assurant des privilèges divins, promettant la meilleure part du paradis aux affligés, exhortant la créature humaine à souffrir, à présenter à Dieu, comme un holocauste, ses tribulations et ses offenses, ses vicissitudes et ses peines. Elle devenait véritablement éloquente, maternelle aux misérables, pitoyable aux opprimés, menaçante pour les oppresseurs et les despotes.²

Des Esseintes valahogyan szellemének magaslatáról meglátta az Egyház hatalmas képét, évszázadok óta tartó öröklődő hatását az emberiségre: úgy képzei el az Egyházat, mint amely az embert az élet szörnyűségére figyelmezteti, a béketűrést, megbánást, áldozati szellemet hirdeti, azon van, hogy bekötözze a sebeket, megmutatván Krisztus vérvérő sebeit, biztosít isteni kiváltságokat, a szenvedőknek megígéri a Paradicsom legjobb helyeit, arra buzdítja az emberi teremtményt, hogy szenvedjen s ajánlja fel Istennek viszontagságait és bűneit, szenvedéseit és sorsának váltakozásait. Az Egyház valósággal ékesszóló és anyai lett a nyomorultakkal szemben, szánakozó az elnyomottakkal, fenyegető az elnyomókkal és zsarnokokkal szemben.

S a könyv ezzel a szép bocsánatkéréssel végződik, mely épolyan megható, mint Huysmans későbbi könyörgései:

„Seigneur, prenez pitié du chrétien qui doute, de l'incrédule qui voudrait croire, du forçat de la vie qui s'embarque dans la nuit, sous un firmament que n'éclairent plus les consolats fanaux du vieil espoir.“³

Uram, könyörülj meg a kételkedő keresztyényen, a hinni akaró hitetlenen, az élet fegyencén, akinek hajója az éjbe indul s az égboltot nem világítja meg a régi remény vigasztaló fényei.

Ebben a paradoxális alkotásban, a figyelmes olvasó megérzi a Huysmans lelkét elfogó nyugtalanságot, mely az író először a spiritizmus és diabolizmus nyugtalanító villanásaihoz, majd a katolicizmus tiszta fényéhez vonzotta. Mikor Barbey d'Aurevilly elolvasta a könyvet, megérezte Huysmans-ban a természeténél fogva keresztyény lelket s neki is elismételte a Baudelaire-nek mondott szavakat: „Logikusan, csak egy pisztoly csőve vagy a kereszt lábai maradnak az ön számára“.

De Huysmans még messze van a megtéréstől és a katolicizmustól s ez a metafizikai nyugtalanság és vágyódás csak lelkének pillanatnyi felvillanása volt. A szépnek és igaznak szeretete lassan csirázni kezdett énjének legmélyén, de még évek és szenvedések kel-
lenek, hogy ez a szeretet áttörje a hitetlenség és im-
moralitás jegét. A könyv utólag írt előszavában így
jellemzi akkori lelkiállapotát:

Je vivais dans mon auge, tranquille; il me semblait tout
naturel de satisfaire les foudres de mes sens, et la pensée
ne me venait même pas que ce genre de tournoi fût défendu.⁴

*Nyugodtan éltem vályum mellett; természetesnek látszott,
hogy érzékeim megmozdulásait kielégitem; s az a gondolat
eszembe sem ötlött, hogy talán ez a rosszban való vetélykedés tilos.*

Az *A rebours*-ban Huysmans eljutott a naturaliz-
mus határáig s rájött arra, hogy az iskola pozitivista
eszközeivel nem lehet mélyebbre hatolni az emberi
érzések vizsgálatában; ugyanakkor a benne élő esztéta
új területek felfedezésére ösztönözte. Öntudatlanul is
arra törekedett, hogy kikerüljön a naturalizmus sötét
pincéiből s új, kevésbé egyhangú érzéseket éljen át
valami más légkörben: a test minden titkát feltárták,
jó lenne megvizsgálni a szellemek világát. Így kezdődik
el Huysmans spiritisza és démonikus korszaka; rá-
veti magát a mágjára s kitartó, aprólékos szinte fájó
makacssággal törekszik a természetfeletti rejtélyek fel-
tárására.

A torzalakulatokkal foglalkozó naturalizmussal
szemben egy iskola keletkezett, mely az okkultizmus
és spiritizmus titkai után érdeklődik. Remy de Gour-
mont fölényes gúnnyal írja le a *Souvenirs sur Huys-
mans*-ban, hogy hogyan folyt le egy ilyen spiritisza
összejövetel:

Il y eut d'édifiantes réponses sur la position des êtres
désincarnés, errant dans les espaces. Tout le monde était
sérieux; je m'amusais. Huysmans réfléchissait, puis, insatiable,

évoquait toujours. A la fin, la table nous échappa et se mit à tourner quasi toute seule autour de la pièce, sur un rythme de gigue . . .⁵

Épületes válaszok jöttek a testnélküli lények állapotáról, akik az ürben bolyonganak. Mindenki komoly volt; engem mulattatott a dolog. Huysmans elgondolkodott, majd kielégületlenül, folytatta a szellemidézést. Végül is az asztal otthagyt bennünket és mintegy magától forogni kezdett a szoba körül, táncritmusban.

Ezeknek a kísérleteknek hatása alatt Huysmansban az a felfogás alakult ki, hogy valamilyen kapcsolatnak kell lennie a középkori boszorkányságok és a modern spiritizista felidézések között. Ez az összekötő kapocs valószínűleg a diabolizmus, mert nem merészség feltételezni, hogy mindkettőben az ördög segítségét veszik igénybe. Tanulmányozni kezdi a mágiával foglalkozó könyveket, majd megismerkedik egy párizsi asztrológussal és egy lyoni aposztata pappal, Boullannal. Ezek a részletek azért érdekesek, mert ismeretük nélkül nem lehet teljesen megérteni Huysmans híres vagy inkább hirhedt regényének, a *Là-Bas*-nak keletkezését és meséjét. A regényben ez a két élő alak Gevingey és dr. Johannès néven szerepel (az ex-abbé Boullan tényleg teológiai doktor volt.)

Az 1891-ben megjelent regény úgyszólván beszámoló és bírálat azokról a kutatásokról, melyeket Huysmans a középkori és a tizenkilencedik századi mágiáról végzett. Megjelenése nagy esemény volt: a hitetlenek klerikalizmussal vádolják az író, mert hinni merészel a szellemekben, a katolikusok pedig megbotráncognak (s nem minden ok nélkül) a regény erkölcs-telen és merész leírása miatt.

A *Là-Bas* egy különös lelkiismeretvizsgálással kezdődik. Durtal — a regény főhőse s egyben Huysmans is, aki élete végéig ezen a néven szerepel későbbi alkotásaiban — a naturalizmus erényeiről és fogyatékoságairól beszélget tudós orvosbarátjával, Des Hermies-sel s ezzel kapcsolatban írónk részletes kritikát mond

Zola és tanítványai felett. Barátja eltávozik s Durtal tovább elmélkedik a regény lényegéről és feladatairól:

Le roman devrait se diviser de lui-même en deux parts, néanmoins soudées ou plutôt confondues, comme elles le sont dans la vie, celle de l'âme, celle du corps, et s'occuper de leurs réactifs, de leurs conflits, de leur entente. Il faudrait, en un mot, suivre la grande voie si profondément creusée par Zola, mais il serait nécessaire aussi de tracer en l'air un chemin parallèle, une autre route, d'atteindre les en deçà et les après, de faire, en un mot, un *naturalisme spiritualiste* . . .⁶

A regénynek magától két részre kellene válnia, de úgy, hogy azért a részek össze legyenek forrasztva, vagy inkább olvasztva, amint az életben is így van: a lélek és a test részeire s foglalkoznia kellene egymásra való hatásukkal, összeütközésükkel, egyetértésükkel, egyszóval követni kellene a Zola által mélyen kivált nagy utakat, de ugyanekkor arra is szükség lenne, hogy a levegőben egy párhuzamos utat vágjunk, melynek segítségével elérhessük a túlit és az azutánit; egyszóval: szellemi naturalizmusra lenne szükség.

Gondolata észrevétlenül átsiklik a német és flandriai festőkre, akik meg tudták valósítani ezt a *naturalisme spiritualiste-et*; Mathias Grünewald *Keresztrefeszítése* például utolérhetetlen erővel érezteti a Megváltó szenvedését, elsősorban azzal, hogy nem eszményesít. De ez a német festő hívő volt, s ő, Durtal, legfeljebb csak homályos vágyódást érez a hit iránt, mely megvigasztal és ihlet. Nincs hit benne, de nem kételkedik a természetfelettiben, mely a művészetben és a misztikában örök alkotásokat képes létrehozni.

Durtal a jelenkorból a múltba menekszik: a középkor hirhedt alakjáról, Gilles de Rais-ról akar könyvet írni, arról, aki a nép képzeletében mint istentelen szörnyeteg élt. Kastélyában hitehagyott papok, mágusok, szellemidézők, aranycsinálók társaságában élt, az Ördöggel lépett szövetségre, gyermekek vérért használta fel kísérleteihez, míg végül halálra ítélik.

Mindeddig csak statikus képeket látunk a regényből, a cselekmény háttérbe szorult. Durtal gyakori vendége egy történésznek, itt ismerkedett meg Des Hermies-vel is, aki elvezeti a Saint-Sulpice harangozó-

jának, az öreg Carhaix-nak pittoreszk toronylakásába. Carhaix, aki a harangozás mellett vallási szimbolikával is foglalkozik, gyakran látja vendégül a két barátot és az asztrológus Gévingey-t. E látogatások és a toronylakás leírása egyike Huysmans legköltoibb *trouvaille*-ainak s friss levegőt visznek ebbe a különben annyira fülledt légkörű regénybe. Gévingey hosszas előadásokat tart Durtal-nak a démonológia köréből s ő hívja fel az író figyelmét egy aposztata kanonokra, az ördögi Docre-ra, aki az elbeszélések szerint méltó utóda Gilles de Rais-nek. Mindaz a szörnyűség, melyet Huysmans a mágiáról olvasott, most ennek a Docre-nak a tetteiben kerül az olvasó elé.

Egy meglehetősen unalmas, naturalista recept szerint megírt szerelmi történet után, melynek Durtal és Madame Chantelouve, a történész démonikus felesége a szereplői, elérkezünk a könyv legmerészebb fejezetéhez. Mikor Durtal megtudja, hogy kedvese a Sátánnak adta el magát s kapcsolatban áll Docre-al, arra kéri őt, hogy vigye magával a fekete misére, melyet az ördögi pap szokott időnként a Sátánnak bemutatni. Ennek a szentségtörő szertartásnak részletes leírása három-négy évtizeddel ezelőtt a *Fleurs du Mal* és a *Madame Bovary* sorsára juttatta volna Huysmans regényét s hogy ez mégsem történt meg, az csak azzal a fokozatos erkölcsi eltompulással magyarázható, melyben a naturalizmusnak kimutatható szerepe van.

A fekete mise istenkáromlásai és orgiái után dr. Johannès-nek, egy másik aposztata papnak ördögűzéseiről és johannita tanáról értesülünk. Ezek az utolsó fejezetek esést jelentenek a könyv első részével szemben, mely a *messe noire*-ban éri el drámai csúcspontját.

Még a *Là-Bas* megjelenése előtt Huysmans kapcsolatba kerül Mugnier abbéval, akinek nagy szerepe van az író megtérésében s aki első lelkivezetője lesz. Bevallja neki, hogy ösztönös vonzalmat érez a katolicizmus iránt, s Mugnier, akiben Huysmans „un habile horloger d'âmes”-ot, egy ügyes lélek-órast

ismer meg, finom tapintattal egyengeti a megtérés útját. Templomba kezd járni, szívesen szemléli a rue Monsieur-beli bencések szertartásait, a misztikusokat kezdi olvasni és Szent Teréz, az *Imitatio* és Ruysbroeck állandó lelki tápláléka. De a gyónástól visszariad. Az *A Rebours* már említett előszavában így ír erről az időről:

Je me détachais seulement peu à peu de ma coque d'impureté, je commençais à me dégoûter de moi-même, mais je me rebiffais quand même sur les articles de la foi.⁷

Csak lassankint váltam el tisztátalanságom kagylójától, kezdtem megundorodni magamtól, de a hittételeknek ellenszegültem.

Egy év mulva Mugnier abbé ösztönzésére az Igny-i trappisták kolostorába utazik s az átéltek hatása alatt teljesen megtér.

2.

Az *En Route*-ban részletesen leírja megtérésének történetét attól a pillanattól kezdve, amikor a gregorián éneken és a szentek egyességét hirdető liturgián keresztül megérezte az isteni szózatot. A kegyelem állandó segítségére volt a benne szunnyadó hívőnek, hogy legyőzze a régi ént s Krisztus lábaihoz vigye a gyónásban, majd a Megváltó karjaiba az áldozásban. Az Igny-i kolostort Notre-Dame de l'Atre-nak nevezi a regényben, ön maga pedig ismét Durtal személyében szerepel.

Az *En Route* közvetlen folytatása a *Là-Bas*-nak. Durtal egyedül érzi magát, mert két barátja, Des Hermies et Carhaix meghalt; nincs más szórakozása, mint az egyházi zene hallgatása a homályos, tömjénfüstös párizsi templomokban. Szórakozást és nyugalmat keres, de az Isten végzései kiszámíthatatlanok s így történik, hogy elérkezik egy nap, amikor ön maga is meglepődve állapítja meg, hogy a kételkedést a hit váltotta fel. Megtérése minden nagyobb megrázkódtatás

nélkül ment végbe s ha most az okot keresi, azt hiszi, hogy a vallásos átöröklődésen kívül, melyet többször hangsúlyoz, a *taedium vitae*, vagyis a romantikusok életuntsága és az egyházi művészet iránti rajongás érlelte meg benne a konverzió vágyát. De nem elég-szik meg azzal, hogy megállapítja a benne végbement változást, hanem mély pszichológiával és kérlelhetetlen őszinteséggel lelkiismeretvizsgálást tart, felvetve a kérdést: vajjon tényleg hisz-e, s nemcsak esztetikai szempontból közeledett a katolicizmushoz. Ez az ön-analízis szinte előzetes válaszként tekinthető azokra a támadásokra, melyekkel Huysmans-t egyes túlbuzgó katolikusok illették a regény megjelenése után, arra célozva, hogy az író megtérése és a kolostori élet iránti lelkesedése csak művészi attitűd.

Il s'usait en disputes, en arrivait à douter de la sincérité de sa conversion, se disait: en fin de compte, je ne suis emballé à l'église que par l'art; je n'y vais que pour voir ou pour entendre et non pour prier; je ne cherche pas le Seigneur, mais mon plaisir. Ce n'est pas sérieux! . . . Mais ce qui l'inquiétait plus encore, c'était que ses sens dévergondés s'exaspéraient au contact des idées pieuses. Il flottait, comme une épave, entre la Luxure et l'Eglise et elles se le renvoyaient, à tour de rôle, le forçant dès qu'il s'approchait de l'une à retourner aussitôt auprès de celle qu'il avait quittée et il en venait à se demander s'il n'était pas victime d'une mystification de ses bas instincts cherchant à se animer, sans même qu'il en eût conscience, par le cordial d'une piété fausse . . . Mais il était bien obligé de se prendre en pitié, car il sentait très distinctement, au fond de lui, qu'il possédait l'inébranlable certitude de la vraie Foi.⁸

Teljesen kimerült a vitatkozásokban s végül is kételkedni kezdett megtérésének őszinteségében; így szólt magához: végeredményben csak a művészet lelkesített fel a templom iránt; csak azért megyek oda, hogy lássak vagy halljak s nem hogy imádkozzak; nem az Urat keresem, hanem saját élvezetemet. Az egész nem komoly dolog! . . . De ami még jobban nyugtalanította, az léha érzékeinek fellázadása volt és éppen a legáhitatosabb gondolatok közepette. Roncsként himbálózott a Paráznaság és az Egyház között, egyik a másikhoz küldte, arra kényszerítve őt, hogy mihelyt közelébe került az elsőnek, az az elhagyotthoz utasította, s annyira jutott, hogy feltette magában a kérdést: vajjon nem áldozata-e alsórendű érzekei ámitásának, melyek, anélkül, hogy

sejtené, valamilyen ál-vallásosság segítségével akarnak feléledni . . . De kénytelen volt megsajnálni önmagát, mert tisztán érezte énjének mélyén, hogy birtokában van az igaz Hit megdönthetetlen bizonyosságának.

Durtal érzi, hogy ha meg akar szabadulni ezektől a lelki és testi kísértésektől, nem mellőzheti el a szentségeket s a lelkivezetőt. Összeköttetésbe kerül Gévresin abbé-val, aki nagy körültekintéssel és biztos pszichológiával vezeti az író a teljes megtérés felé s elsősorban is megmagyarázza neki a benne végbement változás milyenségét:

La façon dont s'est opérée votre conversion, ne peut laisser aucun doute. Il y a eu ce que la Mystique appelle un attouchement divin. Seulement, et ceci est à remarquer, Dieu s'est passé de l'intervention humaine, de l'entremise même du prêtre. — En somme, vous êtes, à l'heure actuelle ainsi qu'une pierre d'attente entre ses mains. Qu'en fera-t-il? je l'ignore, mais, puisqu'il s'est réservé la conduite de votre âme, patientez, laissez-le faire, ayez confiance. Il vous aidera.⁹

A mód, ahogyan megtérése végbement, minden kétséget eloszlat. Az történt, amit a misztika isteni érintésnek nevez. Csak-hogy, és ezt érdemes megjegyezni, Isten nem használta fel az emberi közreműködést, még a pap segítségét sem. — Egyszóval ön ebben az órában próbakö Isten kezében. Mit fog belőle csinálni, nem tudom; de minthogy Önmagának tartotta fenn lelkének vezetését, legyen türelmes, engedje Istent dolgozni, bízzék. Ő majd megsegíti.

Durtal állandó látogatója lesz a templomoknak, misztikával kezd foglalkozni, kísértései lassankint elmaradnak, mert lelkiatyja a legnagyobb segítséget veszi igénybe, szentéletű apácák közbenjárását. A szentek közösségének mély dogmája, mely létalapja a vallásos életnek, így Huysmans-nál is megtalálható:

De saintes vont pour vous secourir entrer en lice; elle prendront le surplus des assauts que vous ne pouvez vaincre; sans même qu'elle connaissent votre nom, au fond de leur province, des communautés de Carmélites et de Clarisses vont, sur une lettre de moi, s'entremettre pour vous!¹⁰

Szentéletű apácák lépnek csatasorba, hogy önnek segítséget

nyujtsanak; anélkül, hogy ismernék nevét, egy levelemre karmelita és klarissza közösségek járnak közbe önért.

De egy idő múlva a vallási kétely megint feltámad lelkében, visszariad a teljes katolikus élettől, a misztikát megcsodálja, de útjait nem akarja követni. Gévresin abbé most arra ösztönözte, hogy menjen el a Notre-Dame de l'Atre-i trappistákhoz s töltsön közöttük néhány napot. Durtal először megtagadja a kérést, de néhány nap múlva különös dolog történik vele: a Saint-Séverin templomban imádkozik, amikor hirtelen valami érintést érez lelkében, mintha egy kéz nyugodtan és finoman előre lökné. Az a benyomása, hogy egy idegen akarat lép önön akarata helyébe s meglepetve figyel fel erre a külső beavatkozásra* Ellenkezés nélkül engedelmeskedik a misztikus intésnek s abban a pillanatban, ahogy kimondja lelkiatyja előtt a kötelező igent, végtelenül megkönnyebbül.

Elindul Igny-be, táskájában néhány misztikus munkával. Azok a részek, melyek e néhánynapos kolostori tartózkodást, a szerzetesi élet szépségét és szomorúságát, a szertartások nagyszerűségét örököltik meg, Huysmans legtökéletesebb oldalai közé tartoznak. Tanui vagyunk a kolostorban eltöltött minden órának: végighallgatjuk nyilvános gyónását, átérezzük lelkének örömét, amint megáldozik s vele szenvedjük végig a kétség sötét óráit. Keresztes Szent János „homályos éjszakájához” hasonlítja állapotát, mert mint ez a nagy misztikus, Durtal is akkor szenved leginkább, amikor az az érzése, hogy Isten elengedte őt s most a vigasztalan egyedüllét sötét örvényeiben vergődik. Az ördög még testileg is megkísérti és érzéki víziókkal csigázza fel képzeletét, — de a Salve Regina hangjai megszabadítják minden lelki sötétségtől és a kísértéstől.

* Néhány oldallal később még részletesebben analizálja ezt a misztikus élményt, hangsúlyozva, hogy nem annyira egy feltartóztathatatlan lökésről van itt szó, mint inkább egy félig tudatos vagy misztikus jelenség felszínrejutásáról. A jelenség csak pillanatokig tart, mondja, s így lehetetlen részletesebben megvizsgálni.

Néhány nap múlva megint meggyón és megáldozik, azonban különösképen nem érez semmi megkönnyebbülést és felemelő érzést. De a szentmise után a Szentség működni kezd lelkében s az a fátyolszerű szomorúság, mely elrejtette szemei elől az égi dolgokat, most szétfosztik, s hősünk természetfeletti fénytől megvilágítva látja a természetet. A fénylő nap arany szentségtartóhoz hasonlít, melyet a teremtetett lények teljes kara magasztal. Ez a leírás fogalmat adhat Huysmans tiszta líraiságáról, mely magasan felette áll a naturalista iskola panteista színezetű természetábrázolásának.

Les arbres bruissaient, tremblants, dans un souffle de prières, s'inclinaient devant le Christ qui ne tordait plus ses bras douloureux dans le miroir de l'étang mais qui étreignait ces eaux, les éployait contre lui, en les bénissant.

Et elles-mêmes différaient; leur encre s'emplissait de visions monacales, de robes blanches qu'y laissait, en passant, le reflet des nuées; et le cygne les éclaboussait, dans un clapotis de soleil, faisait, en nageant, courir devant lui de grands ronds d'huile.

L'on eût dit de ces ondes dorées par l'huile des catéchumènes et le saint Chrême que l'Eglise exorcise, le samedi de la Semaine Sainte; et, au-dessus d'elles, le ciel entre'ouvrit son tabernacle de nuages, en sortit un clair soleil semblable à une monstrance d'or en fusion, à un saint sacrement de flammes.

C'était un Salut de la nature, une génuflexion d'arbres et de fleurs, chantant dans le vent, encensant de leurs parfums le Pain sacré qui resplendissait là-haut, dans la custode embrasée de l'astre.¹¹

A fák reszketve susogták imáikat, meghajoltak Krisztus előtt, aki most nem tárta szét görcsösen karjait, hanem átölelte a vizeket s magához szorítva megáldotta őket.

És maguk a vizek is mások voltak; ébenjük kolostori víziókkal telt meg, fehér ruhákkal, melyeket a felhők visszfénye hagyott ott, miközben átsuhantak; és a hattyú befröcskölte őket a nap csobogásával, miközben úzásával nagy olajköröket futtatott maga előtt.

A hullámokat mintha a keresztség olaja és a szent Kenet aranyozta volna, melyeket az Egyház nagyszombaton szentel meg; felettük az ég kitérte felhő-tabernáculumát, s egy fényes napot emelt ki belőle, mely olvadt-arany szentségtartóhoz hasonlított, lángoló szentséghez.

Mindez a természet köszönése volt, fák és virágok térdhajtása, melyek énekelnek a szélben és illatukkal a szent Kenyeret tömjénezik, mely ott fent ragyogott a lángoló nap szentségtartójában.

Szomorúan tér vissza Párisba, lelkében egy felejtethetlen látogatás emlékeivel. S most, hogy megint elkezdődik a mindennapi szürke élet, csak abban talál vigasztalást, hogy néha felidézi a kolostort, ahol életének legboldogabb hetét töltötte.

Kétségtelen, hogy Huysmans teljesen őszinte az *En Route*-ban s életének későbbi eseményei bebizonyították, hogy azok, akik csak művészi beleélést és téma-keresést láttak a regényben, tévedtek. Mások egyes részleteket kifogásoltak, főleg a kísértések túlságos kiszínezését. Huysmans egy bencésnek írt levélben válaszol a vádakra s meggyőzően védi igazát:

Les observations que vous suggère la lecture d'*En Route* sont justes, au point de vue que vous envisagez forcément. Des pages auraient dû être supprimées dans ce cas, je le sais bien; mais si je considère le public non catholique auquel je m'adresse, je risquais n'étant ni carré, ni franc, de compromettre le tout. Puis, quoi? Qu'est-ce qu'un catholique? Un homme bien ou guéri; les autres, des malades. Il faut les traiter . . . Il faut leur faire rendre la vie, leur donner l'émétique. Eh! bien, mon livre a été pour eux un peu cela, un vomitif d'âme.*

A megjegyzések, melyeket az En Route olvasása idéz fel önben, helytállóak abból a szempontból, melyből szükségképpen nézi a dolgokat. Oldalakat kellett volna elhagynom ebben az esetben, ezt jól tudom; de ha azt a nem katolikus közönséget tekintem melyhez szólok: könnyen az egész ügyet veszélyeztettem volna, ha nem vagyok nyílt és egyenes. Azután meg: mi a katolikus? Egy egészséges vagy meggyógyult ember; a többiek betegek. Gyógykezelní kell őket . . . Az életet kell visszaadni nekik s ezért töltök beléjük hánytatószert. Nos hát, könyvem némileg ez volt számukra: lelki hánytató.

* És hozzátesszi: Dieu est admirable. Au fond, ce qui m'inquiète bien plus que tous les livres, c'est de ne pas assez l'aimer. Je crois que je l'aime bien tout de même; mais je ne le sens pas et je souffre.¹²

Isten csodálatos. Ami minden könyvnél jobban nyugtalanít, az az, hogy nem szeretem eléggé. Azt hiszem, hogy mégis szeretem, de nem érzem ezt s ezért szenvedek.

A *Cathédrale*, mely időrendileg és fejlődés szempontjából is az *En Route* után következik, Huysmans véleménye szerint nem szórakoztató olvasmány s mégis meleg érdeklődés fogadta katolikus és írói körökben. Az író megtérése erősen foglalkoztatta a közvéleményt, mely most a *Cathédrale*-ban ennek a konverciónak végleges nyomait kereste. Emellett a tárgy is érdekelte a kort: az egyházi művészet, az építészeti emlékek esztetikai jelentősége még a hitetlen írók képzeletét is foglalkoztatta, tanu rá Marcel Proust, aki ekkor fordítja le az angol Ruskin szép tanulmányát az Amiens-i katedrálisról.

Huysmans, illetőleg Durtal képtelen lelkének bensejében lakni, melyet a már megbocsátott, de még teljesen le nem vezekelt bűnök látogatnak, s amíg lelkének lakása teljesen meg nem tisztult, a konvertita a Katedrálisba menekül. Itt megy végbe a szentek egyességének nagy csodája, s itt játszódnak le a liturgia változatos jelenetei. Huysmanst mindenekelőtt a liturgia szépsége és szimbolikája vonzotta a katolicizmushoz: Isten láthatatlan, de a Katedrális keresztjei és relief-jei éreztetik a hívővel, hogy jelen van s mindent betölt szeretetével és fönségével. A szentély örökmécsese emlékeztet, hogy egykor testet öltött s égbemenetele után is az emberek között maradt, a kenyér tapintható jelében. Ez magyarázza meg az Egyház liturgikus szertartásait, melyek egy természetfeletti erő titokzatos, de hathatós segítőeszközei. Huysmans és a benne lakó primitív művész ösztönszerűleg megérezte, hogy szüksége van a liturgiában megnyilatkozó nagyszerű és egyben szigorú fegyelemre, ha az isteni akarat parancsát mindenben követni akarja. A liturgiában a szent-ágostoni *beata necessitas boni* tételét látta, melyet az isteni könyörület kényszerített rá.

Igy felel meg a Katedrális, külső és belső életével a konvertita hitszükségleteinek és misztikus rajongásainak. A templomi ének és a liturgikus szertartások emberi és természetfeletti élete állandó táplálékul szol-

gálnak hite számára s így öncsalás és hazugság nélkül lelke mélyéből kiálthatott fel: „Uram, szeretem házad szépségét és a helyet, ahol dicsőséged lakozik!”

Ez az egyetlen hála-ajándék és viszonzás az Atyának, bűneinek és kétségeinek kiengeszteléséül. De egyúttal nagy segítség is volt számára: kívülről kezdi újjáépíteni lelki lakását s a liturgia állandó szemlélete lassankint megtöri azt az ellenállást, melyet akarátának félig lezárt útjai képeznek a Lélek működésével szemben. Azonban az igazi liturgikus élet nem annyira a nagy katedrálisokban található meg, mint a kolostorok kápolnáiban s Huysmans most kolostorba akar vonulni.

Barátai, akik ismerik nyugtalan és fegyelmet nem tűrő természetét, lebeszélik tervéről s ekkor érlelődik meg benne egy kolostori, s ugyanakkor laikus élet lehetőségének gondolata: az oblátus. A szerzetesi élet lelki előnyeit így megkaphatja s amellet egyéni függetlensége, mely nála morális és testi szükséglet, továbbra is megmarad. Tudjuk, hogy ez az oblátus intézmény valamikor szokásban volt: a kolostorokban, vagy közelükben vallásos férfiak éltek s kapcsolatuk a szerzettel tisztán szellemi volt. A Ligugé-i bencés-kolostor mellett Huysmans pártfogói egy házat építenek, a Maison Notre-Dame-ot, melybe az író több oblátust akar összegyűjteni. A még ma is létező ház homlokzatán ez olvasható: „Visita quaesumus Domine, habitationem istam, et omnes insidias inimici ab ea longe repelle.” Két évig él itt, de a szerzetesek kiűzése után ő is kénytelen visszatérni Párizsba (1901). Ennek a kornak a képét kapjuk az *Oblat*-ban.

A könyv jelentősége nem a szerzetesekről rajzolt portrékban áll, melyek többé-kevésbbé pastiche-szerűek, hanem Huysmans jalkiáltásában a szerzetesek szétzórása miatt. Alapgondolatát egy vádló mondatban találjuk meg:

Où, dans quelle classe de la société, M. Lamprrie trouvera-t-il un assemblage de vertus pareilles à celles de notre cloître? Car il n'y a que des moines fervents, ici.¹³

A társadalom melyik osztályában talál Lamprie úr kolostorunkhoz hasonló erényes közösséget? Mert itt csak buzgó szerzetesek vannak.

A regény egész cselekménye azt a gondolatot illusztrálja, hogy esztelenség és gonoszság volt kiűzni azokat, akik a társadalom villámhárítói az isteni igazságszolgáltatással szemben. Az *Oblat* jelentőségét az átéltség, a drámaiság és az apologetikus célzat adja meg: a liturgikus leírások szerves részét képezik a regénynek s megérttetik a benedictinus béke hatását a lélekre; de a könyv drámai is; mert megérezteteti a szerzetesek tragédiáját, amikor el kell hagyniok nemcsak a kolostor csendjét és békéjét, de a hazai földet is. S ez a pillanat Durtal számára is drámai: eljutott a révbe, lelke megtisztult az isteni környezet hatása alatt, — s most megint vissza kell térnie a világba, melytől kétszeresen irtózik.

Még hat éve van hátra: nincs sehol sem nyugalma, kezdődő rákja leírhatatlan kínokat okoz neki; de Huysmans türelmesen visel el mindent, bizonyosságot téve élő hitéről és keresztényi bátorságáról, mely regényein túl saját életregényének utolsó oldalain is megtalálható.

JEGYZETEK

1. A Rebours. *Préface*. XX. oldal. Fasquelle. 1923.
2. U. o.
3. U. o. 294. oldal.
4. U. o. *Préface*. XX. oldal.
5. Remy de Gourmont, *Promenades littéraires*, 3e série.
6. *Là-Bas*. 4—5. oldal. Plon.
7. A Rebours. *Préface*. XXIII. oldal.
8. *En Route*. 47—48. oldal.
9. U. o. 94. oldal.
10. U. o. 124—25. oldal.
11. U. o. 378. oldal.
12. Dom. A. du Bourg, *Huysmans intime*, 1908.
13. *L'Oblat*.

II.
BETELJESÜLÉSEK
I. LIRA

FRANCIS JAMMES

Mennyi megnemértés és vállvonogatás kísérte első verseit! Az irodalom korifeusait nyugtalanították ezek az első olvasásra sutáknak tetsző kísérletek és a szürke témák mesterkéletlen hangja. De Jammes nem riad vissza, nem változik meg, mert külső befolyás nem térítheti el ösztönösen helyes útjából: verse nem kívülről felvett póz, hanem egész lényének kitükröződése s így qualitative nem is változhatott meg. Ma, hatvan-hatéves korában is a virgonc, nyugtalan gyerekszem csillog verseiben és ma már megértik és szeretik.

Tournay-ban született, egy pireneusi városkában, 1868-ban. Nagyapja Guadeloupe-ban volt orvos s ott is halt meg, apja a Kis-Antillákon született. Mágikus hatása volt ennek az egyetlen szónak: Antillák! a gyermek lelkére s költészetének exotizmusát is ez az eredet magyarázza meg. Verseiben a színek, hangok, illatok uralkodnak. Nem járt a gyarmatokon mint Baudelaire, elég, hogy ősei ott éltek s hogy gyermekkorában egy kámforfából készült ládán aludhatott, melyet Indiából hozott nagyapja testvére. Hétéves koráig Tournay-ban él, majd Bordeaux-ba költözik. A *Dichtung und Wahrheit*-szerű *Mémoires*¹-ban meghatottan emlékezik vissza gyermekkorára, az első élményekre és érzékeny lelkének csalódásaira. Az iskolában szórakozottan viselkedik s egy alkalommal ott is fogják, mert történelem órán a virágokat nézegeti. Semmi sem érdekli annyira, mint a természetrajz s egy szép napon felfedezi a verset:

Un livre est ouvert devant moi. Et soudain, sans qu'on m'en ait prévenu, je vois et j'entends que ses lignes sont vivantes, que deux à deux elles se répondent par la rime comme des oiseaux ou les vendangeurs, et que ce qu'elles racontent nous enchante à la manière des êtres et des choses qui n'ont pas besoin qu'on les traduise. Il y a dans cette poésie un chien qui s'appelle Mouffetard. Dussé-je être, encore une fois, la risée des esprits forts j'avoue que je fus tellement pris par ces vers que l'on m'avait donné à apprendre que, le soir, mon père m'ayant demandé de les répéter avec lui, au coin du vieux foyer, un grand sanglot me secoua, je ne pus parvenir au bout de ma leçon.²

Egy nyitott könyv áll előttem. És hirtelen, anélkül, hogy valaki figyelmeztetett volna rá, látom, hallom, hogy sorai élnek, hogy kettesével felelgetnek egymásnak a rimmel, mint a madarak vagy a szüretelők és amit mesélnek, csodálatba ejt bennünket, mint azok a lények és dolgok, melyeket nem kell magyarázni. Van ebben a versben egy kutya, Mouffetard-nak hívják. Legyek még egyszer nevetséges a hitetlenek előtt, de bevallom, hogy anyyira megragadtak ezek a sorok, melyeket meg kellett tanulnom, hogy amikor apám, az öreg kandalló sarkában velem akarta elmondani őket, zokogás rázott meg s nem tudtam befejezni leckémet.

Apja halála után 1888-ban anyjával Orthezbe vonul vissza. Harminc éven át ott él, a hétköznapiok szent nyugalmaiban. Hírneve állandóan növekszik; megházasodik s hét gyermeket nevel fel; nehéz megkeresni a mindennapi kenyeret. De csoda történik: egy Alsó-Pireneus-i faluban, Hasparren-ben meghal egy magányos öregasszony és mindenét a költőnek ajándékozza. Jammes ott él 1921 óta, távol Párizstól, minden lármától, Istennek, családjának és a költészetnek. A „fehér rózsák” költészetének.

1

Hogy megérthessük a nehézségeket, melyek érzékellen falként meredtek Jammes költői pályája előtt, röviden vázolni kell az 1885—90-es évek francia líráját. Leconte de Lisle halott. Verlaine a kórházak nyomorultja, Rimbaud eltűnt s hatása még alig érezhető, Sully-Prudhomme és Coppée pályája lefelé ível; a Parnasse halódik: vérszegény gondolatok a képek és metaforák

ragyogó formájában és az alexandrin rozsdás bilincseiben. Gombamódra keletkeznek új költői iskolák, melyek mind friss vért akarnak pumpálni a vénhedt lírába, de ezt a vért is megfertőzte a szellemi és erkölcsi anarchia, az ízlés alacsonyrendűsége és gyakran a francia kultúra megdöbbentő hiánya. Rengeteg szemfényvesztés rejtőzik a költői iskolák reklámszerű célkitűzéseiben. Marad Mallarmé, de őt szigorúan keresztülvitt hermetizmusa sokáig elzárja a külvilágtól.

Ekkor jelenik meg a szimbolisták kiadójánál, a *Mercure de France*-nál Jammes első verskötete, melynek már a címe is egy hibátlan, dallamos alexandrin:

De l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du soir.

Már a bevezetés hangja is újszerű:

Mon Dieu, vous m'avez appelé parmi les hommes. Me voici. Je souffre et j'aime. J'ai parlé avec la voix que vous m'avez donnée. J'ai écrit avec les mots que vous avez enseignés à ma mère et à mon père qui me les ont transmis. Je passe sur la route comme un âne chargé dont rient les enfants et qui baisse la tête. Je m'en irai où vous voudrez, quand vous voudrez. L'Angélus sonne.³

Istenem, az emberek közé szólítottál: itt vagyok. Szenvedek és szeretek. Azon a hangon beszéltem, melyet Te adtál nekem. Azokkal a szavakkal irtam, melyeket atyámba és anyámba oltottál, ők rámhagyták azokat. Baktatok az országúton, mint a teherrel megrakott szamar, melyen a gyermekek nevetnek s amely lekonyítja fejét. Oda megyek, ahova Te akarod s amikor Te akarod. Angelusra harangoznak . . .

A művészek és elsősorban a lírikusok két csoportba különíthetők; aszerint hogy a feloldó folyamatot az érzelem (sensatio), vagy az eszme (idea) indítja meg lelkükben *sensoriel*-eknek vagy *ideo-emotiv*-oknak nevezhetjük őket. Jammesnél világos lesz ez a megkülönböztetés. Egész művészete érzelem-transzpozícióból fakad; a tiszta eszme hidegen hagyja, a nagy metafizikai kérdések nem érdeklik:

Ils m'ont dit: „Pourrais-tu objectiver davantage?“
J'ai répondu: „Qui ... peut être ... Je ne sais pas si je sais.“
Ils sont restés rêveurs devant tant ignorance,
Et moi, je m'étonnais de leur grand silence ...⁴

*Szólnak: „Lehetsz s légy személytelenebb!“
S én: „Igen ... talán ... nem tudom ... hisz lehet ...“
De nagy titkok előtt lelkük süket
és én nem értem tompa csöndjüket.*

Nála hiába keressük azoknak a problémáknak a nyomait, melyek egy Baudelaire vagy Claudel lelkét örökké nyugtalanítják. Mint Rousseau-t, akiről kegyeletes szavakkal emlékezik meg, őt is romantikus természete és érzékenysége riasztja vissza az emberektől és vonzza a természethez. A legapróbb részletekig észrevesz mindent s minden rezdülés veressé válik benne:

L'été nous donnera
le parfum du buis noir et celui de fenouil.
L'hiver nous donnera les noisettes séchées,
les contes de l'aïeule et le fil des quenouilles.⁵

*... Im: a fekete puszpáng
s az ánizs illatát hozza nekünk a nyár;
mogoróit a tél s a nagyanyó meséit,
mikor szálakkal dúsan várja guzsalya már.*

Az *Angélus*-t esőtől ázott erdők illata, az érett gabona szökesége, a havas hegycsúcsok csillogása, a pisztrángos patakok zúgása élteti. Hétköznapi szürke eseményeket ír le végtelen egyszerűséggel, de éppen ez az egyszerűség a vers dísze. Az a közvetlenség, mellyel az egyszerű emberekről, vagy az állatokról beszél, természetének legmélyéről tör elő. A „kis sánta suszter“ sorsa, aki egész életében csak másoknak dolgozik, könnyekig meghatja:

O petit cordonnier! cloue tes clous encore longtemps.
Les oiseaux qui passeront au doux printemps
ne regarderont pas plus les couronnes du roi
que ton vieux couteau qui coupe le pauvre pain noir.⁶

*Kopácsolj csak kicsiny vargám, verd szakadatlan
s a feléd surranó madarak e tavaszban:*

*királyi koronánál többnek látják a késed,
amivel fekete kenyeredet szegéd meg.*

Ugyanilyen részvétet érez az állatok iránt. Megsiratja a szegény borjút, amikor kegyetlen kezek a vágóhíd felé vonszolják:

*C'était affreux ce pauvre petit veau qu'on trainait
tout à l'heure à l'abattoir et qui résistait . . .
O mon Dieu! il avait l'air si doux
et si bon!*

*Mily szörnyű volt: a kifeszült kötélén
kís borjút vittek vágóhídra éppen.
Ó, milyen ártatlan volt ő, Úram,
s milyen szelíd . . .*

Jammes lelket kölcsönöz a tárgyaknak is, a maga érzékeny lelkét:

*. . . Un coucou en bois
Je ne sais pourquoi il n'a plus de voix.
Je ne veux le lui demander.
Peut-être bien qu'elle est cassée,
la voix qui était dans son ressort,
tout bonnement comme celle des morts.⁸*

*A faórában egy kakukmadár
és nem tudom mért, nincsen hangja már.
Megkérdeném, de elfullad szavam,
miért nem szól soha mostmár a hang,
mely egykor régen rugójába volt
s a zengő tik-tak most miért halott?*

Megérti azt a sok szimbolumot, amit a természet nyújt: a pirók titkosjelű fütttyentgetését, az őszi erdő csendjét és a vadvirágok tekintetét. De a benne élő művész jól tudja, hogy a közvetlenséget csak egy lépés választja el az unalmas fecsegéstől és a laposságtól, s ezért kever minden verséhez egy-két cseppet a humor vagy a malícia drága esszenciájából: nem halálosan komoly, amit mondani akarok, inkább mosolyogjunk rajta:

Dis moi donc, ma chérie,
si je pleure ou je ris.⁹

*Ó mondd meg nekem, Édes:
sírás vagy nevetés ez?*

Érzékenysége nem mindig emberszeretetből fakad, de az irónikus költő szemében örökösen ott csillog a könny. Nem véletlen, hogy a regényírók közül éppen Anatole France-ot olvassa legszívesebben!

Az új tartalomhoz új köntös szükséges, friss nyelv, mely intuitíve érezteti meg a gondolatot. Jammes nem alkot új szavakat, hanem az elkoptatott vagy használatlan szavak helyzeti energiájának kihasználásával ad újat. Corbière és Verlaine is ezt kísérelték meg előtte, de némileg más módon. A klasszikus francia verselés nem illik az egyszerű témákhoz, tehát a *vers libre*-t használja, melynek ritmusa hajlékonyan simul a gondolathoz, s így a tartalom és forma összhangját semmi sem zavarja. Az *Angélus* impresszionista versei tele vannak sohasem hallott képekkel és művészi transzpozíciókkal:

La paix est dans le bois silencieux et sur
les feuilles en sabre qui soupent l'eau qui coule,
l'eau reflète, comme en un sommeil, l'azur
pur qui se pose à la pointe dorée des mousses.¹⁰

*Mély béke most már a néma erdőn és a sások
vázában álló éles kardjaim;
a tükröző víz mintegy álomban áll most
s a habokon az ég halvány azúrja ring.*

A romantikus Jammes költői eljárását egy jellegzetes versén lehet bemutatni: *J'ai vu dans de vieux salons . . .* Ismeretlen flamand festő képét látja: füstös korcsmában egy alak pipázgat, előtte söröskancsó:

J'ai vu, dans de vieux salons, de tableaux flamands,
où dans une auberge noire, on voyait un type
qui buvait de la bière, et sa très mince pipe
avait un point rouge et il fumait doucement.¹¹

*Ódon szalon falának hollandi festményén
láthatsz sötét ivóban egy férfialakot:
parázsló, vékony pipáján némán pipázgat ott,
előtte sör, s ő ül füstölve békén.*

A következő versszakokban a költő már nem a képet írja le, hanem elképzelt eseményeket perget le előttünk filmszerűen. A kép mozdulatlansága eltűnt a költő képzeletének munkája következtében. A pipázó alak *talán* kereskedő, rengeteg hajója van, mely mind Kínába viszi az árukat: fűszert, drága selymeket, aranyozott tárgyakat. Felesége is van, szép fehér. És az öreg egész nap ügyes-bajos dolgai után szalad s csak esténként pihen meg a távoli csapszékben.

Ebből a romantikus képzeletből fakad finom szenzualizmusa is. Versei nimfák és driádok kacagásától hangosak, még a nevük is dallamos: Mamore, Amaryllis. Gondolatainak útját a női láb iveléséhez és fiatal lányok pajkos vihogásához hasonlítja:

*J'aime à comparer à de très jeunes filles
mes pensées qui ont la courbe de leurs jambes craintives
et l'effarouchement moqueur d'éclats de rire . . .¹²*

*A gondolataim . . . Űgy gondolkodok feljűk,
hogy karcsű lábukon ringó lépűsű lányok
és félűnken-hívűn dalol a nevetűsűk.*

Az *Angélus* költője egy kedves, szeretetreméltó pogány, akit vallásos nyugtalanság nem bánt s dogma nem korlátoz: pogány szellem, mély franciskánizmus-sal telítve. A vallásos hangulat úgy díszíti a verset, mint kis görög templomok a főúri parkot; minden kifogástalan, csak a *credo* hiányzik!

Az ifjúság piros madara elszállt, a *Deuil des Primevères* (Kankalinok gyászja) következik. A kötet néhány szép elégiát tartalmaz, melyben ismét a romantikus Jammes, a mult szerelmese szólal meg. Érdekes összehasonlítani például az *Élégie onzième*-et Musset híres

Lucie-ével: a híres romantikus költő szinte zokogva mondja el fájdalmát, Jammes bánatosan mosolyog s ebbe a szomorkás, ködszerű hangulatba vág be egy ártatlan fintor s vége minden melankóliának:

O petite Marie, le jour où je mourrai,
— on meurt presque toujours aux fins des élégies
cueille de la fougère à la noire forêt.¹³

A csúf halál érettem is ha eljön
— mert ime: meghalunk elégtáink végén —
kicsinyke Máriám, szedj páfrányt majd ez erdőn.

Ferences lelkületet említettem Jammes-al kapcsolatban: a *Kankalinok gyászában* néhány harmatos, szelid *Imádság* található s itt minden bántó hang nélkül érezhető a franciskánus egyszerűség és alázat:

Mon Dieu, calmez mon coeur, calmez mon pauvre coeur,
et faites qu'en ce jour d'été où la torpeur
s'étend comme de l'eau sur les choses égales,
j'aie le courage encore, comme cette cigale
dont éclate le cri dans le sommeil du pin,
de vous louer mon Dieu, modestement et bien.¹⁴

A nyugalanság most szíven tipor
de Úram, csillapíts le most, mikor
mély ernyedtség ömlik szét mint vízár, —
e lomha árban áll a nyári táj
s tücsökszótól alszanak a fenyők:
ó így cirpeljek én színed előtt!

Imádság, „hogya a többiek boldogok legyenek”,¹⁵ „hogya egy gyerek ne haljon meg”¹⁶ s végül az a mosolyt-fakasztó, furcsa imádság „hogya a szamarakkal együtt mehessenek a Paradicsomba”.¹⁷ A virágok, melyeket a költő az eredeti tündérek lábaihoz szórt, elszáradtak, most már az oltár elé helyezi költészetének harmatos csokrát. A tiszta katolikus líra templomának lépcsőjénél vagyunk, — s ekkor jelenik meg a pogány Francis Jammes legszebb alkotása, egy hosszabb bukolikus költemény: *Jean de Noarrieu*.¹⁸ Egyszerű történet kapcsolja össze a négy éneket: Jean de Noarrieu, mi-

után öt évig jogászkodott s „megevett ötvenezer frankot” hazatér ősi birtokára, mely a Pireneusok lábánál fekszik. Harminc éves, tele ifjúsággal és életörömmel, ne gondoljunk tehát egy francia Anyéginre. Otthon halálszik, vadászik, napokig elbolyong birtokán s így ismerkedik meg Lucie-vel, egy szolgálólánnyal. De ez egy pásztorhoz vonzódik, Martin-hez, aki a „kék havasokban” él örökös hó és jég között. Jean megtudja Lucie titkát s bár szereti, a pásztorhoz adja feleségül. Ez a primitív mese csak kerete az igazi tartalomnak, a rurális élet dicséretének. Az évszakok és tájak váltakozása, egyszerű emberek csendes élete, a nyáj hazatérése ősszel a hegyekből, mind egy-egy hatalmas kép benyomását kelti. Az ember nem tudja, hogy mit csodáljon inkább ezeken a nagyszerű tablókön, a részletek mesteri kidolgozását vagy az egész zavartalan összhangját. Az *Angélus* leíró verseiben Jammes csak megcsillogtatja színeiben dús palettáját, itt egészet alkot. Noirrieu a kastély ablakából látja a hegyekbe menő nyáját és Martint; mennyi üdeség az ilyen sorokban:

Ah! maintenant ils verront les jonquilles.
 Ah! maintenant ils verront les narcisses.
 Ah! maintenant ils verront les prairies,
 où l'eau s'argente, écume, saute et rit.
 O doux bergers! Semez sur le granit
 le sel brillant si utile aux brebis.¹⁹

*Mennek, — és útfukon nárcisz susog,
 mennek, — és útfukon ragyog a rét,
 mennek, — és útfukon patak zuhog:
 jó pásztorok: most sok sót szerteszét
 a sziklákra, hogy nyalják a juhok.*

A *Mémoires* harmadik kötetében a költő érdekes sorokban számol be költeményének szelleméről:

J'avais entrepris, à Orthez, dans une chaleur lourde, mon poème *Jean de Noarrieu*. Je ne me défends pas du paganisme de cette idylle. Il est patent. Mais je remarque combien la composition et le rythme en son équilibrés, alors que je me trouvais, en les réglant, dans un moral des plus instables.²⁰

Tikkasztó hőségben foglam hozzá Orthez-ben az íráshoz. Nem védekezem az idill pogány szellemével szemben. Ez szembe-szökő. De megjegyzem, hogy a kidolgozás és a ritmus mennyire kiegyensúlyozott, pedig írás közben kétségbeejtő morális állapotban szenvedtem.

Rendkívül fontos vallomás ez Jammes lelki fejlődésére és tisztulására vonatkozólag.

2.

A *Triomphe de la Vie* a pogány szellem fölényes győzelmét jelentette minden vallásos nyugtalanság felett, és mégsem lepődött meg senki, amikor Jammes 1905 nyarán megtért és az Egyház igája alá hajtotta fejét:

Et je rejetai au diable ma tunique de Nessus, et le vautour qui me rongéait le foie, au risque de déplaire désormais aux commis-voyageurs en librairie et quelques femmes de lettres. Ce fut le 5 juillet.²¹

Az ördög elé hajtottam Nessus-ingemet és a keselyűt, mely bensőmet marcangolta, kockáztatva azt, hogy ezentúl nem fogok tetszeni néhány könyvügynöknek és nőlrónak. 1905 július 5-én történt ez.

Aki spirituális szempontból vizsgálta az *Angélus*-t és a *Deuil des Primevères*-t, természetesnek fogja találni ezt a konverziót: Jammes nem messziről jött vissza. Az *Angélus* költőjében fellelhető bizonyos katolikus érzékenység, igaz, hogy inkább a külsőségekben: virágokkal díszített oltárok, úrnapi körmenet, litániára hívó harangszó; a *Prières*-ben a katolikus mentalitás is észrevehető, de a bűn fogalma, mely örökké nyugtalanította a *Fleurs du Mal* költőjét, nála még ismeretlen. Istene egy jóságos, ősz nagyapó, akivel bármikor elbeszélgethet és akinek elpanaszolhatja apró-cseprő gondjait. Hol vagyunk Claudel Örök Bírójától! Jammes elérhetetlen ideál után futott s azt kereste a természetben is: de egy napon észrevette, hogy a természet, melyet ő pogányként szeretett, Alkotóját dicsőíti. Megértette az *Angélus* hívó harangszavát, melyet sohasem

szűnt meg hallgatni és belépett a lombokkal disztett kápolnába, „l'église habillée en feuilles.”²² A válság rövid volt s könnyekben oldódik fel. Megtérésében jelentős szerepe volt Claudel-nek, akit Jammes második őrangyalának nevez. Van költőnknek egy szimbolikus drámája, melyet konverziója után írt: ebben olvasuk: „A legtávolabbi Keletről *Ardel* megérezte *Pierre Denis*-ben a költőt, aki majd segítségére lehet nagy missziójában. Tudta, hogy támaszra van szüksége eszméjéhez, mely olyan rögzös, mint a kálvária. Csupaszon emelte magasra a keresztet; de virágokra, körmenetekre, a mezők életére lett volna szükség, hogy a Vértő-Fa még jobban felmagasztaltassék. A katolicizmust úgy állította az eretnekek, pogányok, félénkek, tagadók, a dilettánsok megdöbben szemei elé, mint valóságot, mint matematikai igazságot. Szüksége volt egy emberre, aki közvetlenül láthatóvá tenné a dolgokat. — Ön iránytű, szólt hozzá mosolyogva *Pierre Denis*. És *Ardel*: Ön az az ország, mely felé indulok . . .”²³ *Paul Ardel*-ben nem nehéz Claudel felismerni, aki abban az időben konzul volt Keleten; *Pierre Denis* pedig *Francis Jammes*.

Megtörtént tehát az átívelődés a katolicizmusba. Módosul költői attitűdje, sőt a belső változás hatással van versformáira is, — de ő nem lesz más. A tavaszból eljutott a nyár költészetéhez, megmaradnak régi kincsei, de elmélyülnek a katolikus vallás miszticizmusában. Alakjai is megmaradnak, csak természetfeletti jelleget öltenek magukra. Első verskötete az impresszionista stílus kikristályosodását mutatja, most visszatér a klasszikus francia verselés némileg módosított formájához. Ez a kettős, tartalmi és formai változás nem a dogmatikus szellem hatásának következménye, hanem Jammes átalakult énjének külső megnyilatkozása. Menynyire szálnalmasak és felületesek azok a kritikuskok, akik állandóan bilincset látnak a katolikus költőn. Ez a vallás, a maga mély miszticizmusával és liturgiai jelképeivel, *par excellence* kedvező terület a költő számára, s ha mégis bekövetkezik egy „*affaiblissement*

d'esprit," annak oka az íróban keresendő. A katolicizmus senkit sem tesz költővé, de az igazi poéta előtt végtelen távlatokat nyit meg.

Megtérésének lírai jeleneteit Jammes a szimbolikus című *Clairières dans le Ciel*-ben (Tisztások az égben) írja le. Az erdő szélén lombokkal díszített kápolna áll, melyet a költő ezideig nem vett észre, mert virágokkal beszélt és erdei tündéreket kergetett. De most, hogy szenved, megpillantja; kinyitja az ajtót, halkán belép és lelkébe nyugalom költözik:

Au milieu des champs, dis-je, l'église s'élève.
C'est là entre ses murs, pâles comme des grèves,
C'est là qu'est le refuge et c'est là qu'est le rêve.
—Par cette grande paix que l'homme cherche en soi:
Chapelle, sois bénie à l'ombre de ton bois!²⁴

*Templom. Tisztáson emeli fejét,
homok-fakó falai közt de szép
az álom, csönd s a lelki menedék;
s mert ez a vágy szívünkben él s örök:
áldott légy templom lombjaid között!*

S amint egykor a szegény Verlaine, monsi börtönében, Jammes is Istenhez fohászkodik. A Sagesse misztikus beszélgetéseit halljuk, de szordinón:

— Mon Dieu, sur votre front ceint d'une haie d'épines
Je chanterai durant toute votre agonie:
Mais lorsque fleurira la couronne terrible,
Vous laisserez l'oiseau y construire son nid.²⁵

*Engedd meg madaradnak, hogy égjen s énekeljen
a szörnyű Koronán agóniád felett
s mikor áldozatod virága rajta felnyílt
én tüskés ágai közé lefészkelek.*

Hogy a katolicizmus milyen termékenyítő hatással volt költőnkre, az 1912-ben megjelent *Géorgiques Chrétiennes* mutatja legjobban. Ez Jammes legnagyobb alkotása, a megváltás által megszentelt föld és az emberi veríték dicsérete. Két eljárás állott a költő

rendelkezése a feladat megvalósításához: az első, bemutatni a falusi élet mindennapi örömeit és gondjait, a paraszt dolgos életét; aki annyira együtt élt a természettel, mint Jammes, könnyen tudta mindezt érzékelhetővé tenni. A második eljárás, melynek alkalmazása az előbbivel párhuzamosan történik, már nehezebb: az Eget kell lehozni a földre, a munkák és évszakok jelképes értelmezésével és az emberi teremtményeknek szellemi lényekkel való egybeolvasztásával. Így a látható világ összefolyik a természetfeletti.

A pireneusi paraszt vallásos életét rajzolja ebben a héténekes georgikonban; az évszakok visszatérése szimbolizálja a születést, az ifjúságot, az öregséget, a halált és Eget. Jellemző a katolikus Jammes vallomása könyvének előszavában;

Je confirme au seuil de cette oeuvre que je suis Catholique romain soumis très humblement à toutes les décisions de mon Pape S. S. Pie X. qui parle au nom du Vrai Dieu . . . Je ne m'écarterai du plus intransigeant et du plus aimé des dogmes: le dogme catholique romain qui est la Vérité . . . ²⁶

Könyvem küszöbénél megerősítem, hogy római katolikus vagyok, s mindenben alávetem magamat a Pápának, X. Pius Osztentésének, aki az igaz Isten ajkával szól. Nem fogok eltávolozni a meg nem alkuvó, a legkedvesebb dogmától: a római katolikustól, mely maga az igazság . . .

Az angyalok szimbolikus aratásával kezdődik a költemény:

Des anges moissonnaient à l'heure où bout la ruche.
On voyait sous un arbre et dans l'herbe leur cruche.

On eût dit que le ciel aspirait de l'amour
Au-dessus des épis débordant le labour.

De temps en temps l'un de ces anges touchait terre
Et buvait à la cruche une gorgée d'eau claire.²⁷

*Nézd fű közé a földre letéve korsajuk,
az angyalok aratnak s méhek zsongása zúg.*

*A rozs aranymezőin a nyár szerelme ég
leheletétől édes a sötétlila ég.*

*És néha egy-egy angyal lengése földet ér:
a korsó tükréhez csap le egy kortynyi hús vizért.*

Napi munkájuk befejeztével az aratók a majorba térnek vacsorára. Ott van köztük az Amerikát megjárta tengerész-földműves is, áhítattal lesik minden szavát. Az öreg majoros neki szánta szép unokáját. Vacsora után nyugovóra térnek; a nyári csendben csak a csillagok ragyognak és

Ces nues couraient l'une auprès l'autre à ces hauteurs,
Brebis de l'invisible et du divin Pasteur.²⁸

*A fellegek a szélnek szárnyain:
a Láthatatlan Pásztor nyájai!*

Íme az első ének. S így suhan el előttünk a szüret, a karácsonyest az éjféli misével, téli tájak, egy ős koldus története, a két fiatal szerelme és házassága. Az öreg gazda felesége meghal, tavasz jön, azután az ünnepek színes leírása: Május, Mennybemenetel, Pünkösöd — és Őrnápkor az öreg gazda is meghal. Másik unokáját az Isten magának kívánta, apáca lesz. Ismét megjelenik a koldus, akit mindenki tisztel és szeret, mert Krisztust látják benne:

Personne n'ignorait de qui était l'image
Cet errant qui parlait comme du miel sauvage.²⁹

*Tudták mind, Kinek mása ez a Koldus,
Kinek ajkán a szónak méze oly dús.*

És megint beköszönt az ős: kukoricafosztás a csürben, regék a kukoricáról, szőlőről, az örvösgalambokról és az éjszaka csendjéről. S jön az utolsó ének, mely elgondolásban és kivitelben a legszebb: Karácsonyest van, a koldus a hóval borított végtelen mezőkön bolyong; a major fénye hívogatón int feléje, de ő érzi, hogy ágya a hősivatag lesz. Látomása van, majd egész élete elsuhan előtte lázas víziókban. A major gazdája nyugtalan, hogy az öreg nem jött el a szentestére;

nyergel és elindul a hótól szikrázó úton. Egyszer csak a ló felhorkan: ott fekszik előtte a megfagyott koldus, arcán a boldogok titokzatos mosolyával. De a télnak, mint Janusnak, két arca van, mondja a költő és változik a kép: két férfi baktat hazafelé az országúton, a tengerész-apa, most már a major gazdája s öreg barátja, a kádár. Beszélgetnek. A téli égbolton csillagok gyulnak ki: az egyik sárga mint a Nyár, a másik vörös mint a pompázó Ősz és feltűnnek zöld csillagok is, a Tavasz üzenetét hozva és fehérek, melyek a Telet jelzik. Azután az országút üres lesz:

Sur la route à présent je n'entends plus de pas.
Mes amis sont rentrés. C'est l'heure du repas.

Je reste seul. Alors dressant comme une lyre
Mes bras, je sens frémir le Dieu auquel j'aspire.³⁰

*Az úton már több lépés nem kopog
Már este van. Fedél alatt már mind a vándorok.*

*Magam vagyok. Karcra lantként kitarva
Közéfogom Istennek sóhaját — s vágyodom magasába.*

„Az igazi költő zsenije kimeríthetetlen, csak életének tartama határolja”, írja egyik tanulmányában Emerson. Jammes ékes bizonyítéka ennek a tételnek: a *Géorgiques Chrétiennes* óta minden kötetében újat ad tartalmi és formai szempontból egyaránt. A *Vierge et les Sonnets*-ben a formák virtuóza mutatkozik be. Verlaine és Hérédia után Jammes szonettjei struktúrájukat tekintve talán nem nyújtanak újat, de annál inkább belső formájukban: a vers márványszerűségét lebegő, elemezhetetlen spiritualizmus lengi át és megfoghatatlan bájat kölcsönöz neki. Figyeljük csak meg a zengő sorok és a misztikus gondolat hangulati egységét egészen a végső akkordig:

La neige comme un grand miroir m'a renvoyé
Le clair de lune et son ineffable mystère.
On eût dit d'un pays jonché de primevères
A travers les carreaux que le gel a rayés.

Cette fête n'est point pour l'homme et ses foyers:
A l'heure du réveil s'étaient cette lumière
Dont je pense qu'elle est une douce prière
Qui se passe de mots et ne sait que briller.

S'il est vrai que parfois les anges se fiancent,
Sans doute est-ce en des nuits pareilles qu'ils balancent
Leur encensoirs chargés du feu blanc des flocons;

Peut-être leur amour, plus pure que l'enfance,
Laisse-t-elle tomber de leurs vierges tisons
Le reflet de leur silencieuse oraison.³¹

*Mint nagy tükör, a hó úgy veri vissza,
A holdfény hűs, titokzatos fényét.
A jégcsipkés ablakon át azt véléd,
Hogy tűnő táj, kankalinnal borítva.*

*E színpompa nem embernek való:
Pitymallatkor a fénysugár kialszik,
Imádság az, szavakban nem viharzik.
Lágy imádság, szikrázva csillanó.*

*Az angyalok ülnek ilyenkor lakzit
A füstölőt himbálják föl-le, föl-le,
Mely tűz helyett havas parázssal töltve.*

*Szüzi szerelmük csodákat varázsol:
Fénykévék hullnak a havas parázsról
S halk imádságuk visszfénye patakzik.*

(Just Béla ford.)

A *Quatrains*-nak kötetei ismét újat nyújtanak: leheletszerű kivetítés minden négysoros vers; olyan üdék és finomak, annyi lányos vonás van bennük, hogy olvasásuk közben érezni lehet a hegyek hűvös levegőjét, hallani lehet a távolból ideszűrődő esti harangszót s a versbe tévedt szökeség szinte megjelenik:

Tu n'es qu'une hésitation,
Quelque chose comme un rayon
De soleil pâle, une chose
Comme l'air bleu sur une rose.³²

*Csak sápadt napsugár vagy és
A földre tévedt lebegés.
A nappal szőke csillaga
S egy rózsa hűvös illata.*

Jammes az emlékek és a mult költője: legutolsó kötetét is (*Ma France Poétique*, 1926) a régi idők emléke ihleti. Városok élednek fel, melyekben a költő megpihent, régi nemesi családok kihalt kastélyai, árnyas szalónok, ahol a csendet csak egy eltévedt dongó zümmögése szakítja meg. A költő egész életét magába-rejti ez a könyv: régen meghalt emberek sziluettjei suhannak el előttünk, füstös vonatból megkívánt vidékek, erdők, vízesések, utak, tengeröblök, melyekhez mindig valami emlék fűződik. Jammes-nak sikerült az, amire csak az igazi költő képes: feltárni a hétköznapi dolgok örök líráját és megsejteni természetfeletti értelmüket.

Gide írja a *Prétextes*-ben Jammes-ról:

Sitôt que l'on veut critiquer, on hésite: défauts ou qualités se fondent. Dès qu'on se laisse aller à lui, il semble que lui seul soit poète.³³

Mihelyt bírálni akarunk, tévovázunk; hibák és erények itt egybeolvadnak. Ha engedjük magunkat felé sodródni, úgy tűnik fel, mintha egyedül ő lenne költő.

Ma sem lehetne Jammes-ot mélyebben jellemezni. Boncolókéssel dolgozni lehetetlen alkotásán: itt érezni és megérezni kell. Claudelt nem tudjuk igazán értékelni és megérteni a *Summa theologiae* ismerete nélkül, Le Cardonnel *camina sacra*-i telítve vannak neoplatonikus eszmékkel, de James maga a megtestesült egyszerűség:

Moi, je ne suis qu'un homme, et c'est là ma grandeur.³⁴

Ember vagyok csak és ezzel vagyok nagy . . .

A líra dús virágzásában ő a legszínesebb és legüdítőbb látvány.

1. Három kötet: De l'âge divin à l'âge ingrat; L'amour, les muses et la chasse; Les caprices du poète. Plon. 1922—1923.
2. De l'âge divin à l'âge ingrat. 116—17. oldal.
3. 3. oldal.
4. Deuil des Primevères. *Ils m'ont dit* . . .
5. De l'Angélus. *Une feuille morte tombe* . . .
6. U. o. *Le petit cordonnier* . . .
7. U. o. *C'était affreux*.
8. U. o. *La salle à manger*.
9. U. o. *J'aime l'âne* . . .
10. U. o. *La paix dans le bois* . . .
11. U. o. 143. oldal.
12. Deuil des Primevères. *Élégie seconde*.
13. Deuil des Primevères. 65. oldal.
14. U. o. *Prière pour louer Dieu*.
15. U. o. *Prière que les autres aient le bonheur*.
16. U. o. *Prière pour qu'un enfant ne meure pas*.
17. U. o. *Prière pour aller au paradis avec les ânes*.
18. Le Triomphe de la Vie c. kötetben. 1902.
19. II. Ének. 29. oldal.
20. Les caprices du Poète. 132. oldal.
21. U. o. 198. oldal.
22. Clairières dans le Ciel. 1906.
23. De l'Extrême-Orient, Ardel avait flairé en Pierre Denis un poète qui pourrait l'adier quelque jour dans sa haute mission. Il pressentait qu'il faudrait des auxiliaires à sa grande pensée parfois abrupte comme un calvaire. Il relevait la croix toute nue; mais il faudrait des fleurs, des processions et toute la vie des champs pour exalter encore le Bois-Sanglant . . . Il posait déjà le catholicisme comme un fait positif comme une vérité mathématique aux yeux ahuris des hérétiques, des païens, des timides, des négateurs et des dilettantes. Il lui fallait un traducteur direct des choses visibles. Vous êtes un compas, lui affirmait Pierre Denis en riant. Et Ardel répliquait: Vous êtes un pays dont je prends mesure . . . *La brebis égarée*. Oeuvres V. kötet. 277—78. oldal.
24. Oeuvres II. 276. oldal. — 25. U. o. 311.
26. Gégigiques Christiennes. — 27. U. o. I. Ének. 9. oldal.
28. U. o. 28. oldal. — 29. U. o. V. Ének. 148. oldal.
30. U. o. VII. Ének. 216. oldal.
31. La Vierge et les Sonnets. *La neige comme un grand miroir* . . .
32. Quatrains II. *Portrait d'Anne-Francis Jammes*.
33. 241. oldal.
34. *Hommage à Victor Hugo*. A „Plume” 1902-es külön-
száma. Idézzve: Léon Moulin, Choix de Poèmes de Fr. Jammes.
40. oldal.

LOUIS LE CARDONNEL

Verlaine vallásos verseihez írt előszavában Huysmans azt fejtegeti, hogy a XIX. század második felének vallásos költői részint konvertiták, részint hitetlenek, akik csak megilletődtek a katolicizmus kiapadhatatlan és tiszta forrásainak láttán, de a tényleges katolikusok között az ember hiába keresne vérbeli művészt. Talán azért, mert nem éltek a világban s így látókörük és érzelmi életük megszűkölt. A tanulság: „Az embernek élnie kell, hogy írni tudjon”¹. Huysmans tétele tetszetős és számtalan példával bizonyítható, de alapjában helytelen. Amikor a Ligugé-i bencéskolostorban viszontlátta egykori író társát, Le Cardonnel-t, egyúttal azzal a költővel is találkozott, aki elméletének élő cáfolata.

1.

Banális megállapítás, de igaz, hogy a költő alkotásának legjobb magyarázata az élete. Még a hideg logikai kategóriákkal dolgozó filozófus művei is elválaszthatatlan kapcsolatban állnak életével, mennyivel inkább ez a helyzet a lírikusnál, aki kétszeresen él át mindent s akinek minden igyekezete talán öntudatlanul is az, hogy belső élményeit kivetítse. A modern líra, úgy száz év óta, túlnyomóan érzelmi síkban mozog; a Parnasse személytelenségén állandóan átűt a lefojtott érzelem s még a látszólag teljesen személytelen Mallarmé lírája is titokzatos meg hasonlításokat, küzdelmeket villantat meg:

La chair est triste, hélas! et j'ai lu tous les livres² . . .

A test oly szomorú! s olvastam minden könyvet . . .

Le Cardonnel élete és költészete egyazon dolog: örökös vágyódás a Szép felé, a Fény felé. A Szépet kereste egy láthatatlan világ földi képében, majd a lélek és nyugalom birodalmában, míg eljutott a Fényhez, Istenhez.

1869-ben született a Rhône partján fekvő Valence-ban. Kis provánszi város, örökös napfénnel, melyből a költő lelkének és verseinek egyik fele sarjadt ki:

O Valence au grand coeur . . .

Si quelque gravité se marque dans ma voix,
Si j'ai l'accent latin, Mère, je te le dois.³

. . . Ó nagyszívű Valence

E csengő, súlyos szavakat fogadd:

Tenéked köszönöm e latin hangokat . . .

Misztikus légkörben él gyermekkorától kezdve. Házuk mellett kolostor állott, melynek küszöbét valamikor Szalézi Szent Ferenc és Páli Szent Vince lépte át.⁴ Egy álmódzó gyermek számára mennyit jelenthetek ezek az anyjától hallott nevek! Atyja írlandi származású, ősei templomépítők voltak, s ez az írlandi eredet adja Le Cardonnel lelki alkatának második felét, a provánszi táj mellett a ködöt, az állandó melankóliát és nyugtalanságot. Ő maga is érzi idegeiben ezt az örökséget:

L'âme d'un constructeur de mystiques églises,
Le désir du voyage et l'attrait des exils.⁵

. . . Lelkét titokzatos dómok sok művésének

És mind a vágyakat, amik a távol kék ködében élnek.

Húszéves korában Párizsba megy; az örökös nyugtalanság már előre veti árnyékát. Megy a Szép után. 1883-ban vagyunk, a szimbolizmus fénykorában, minden forrong, új eszmék, gondolatok születnek és a fiatal Le Cardonnel egész lelkével a megújulás

munkásaihoz csatlakozik. Megismerkedik Stéphane Mallarméval, aki az *ige* mágiját és a szellem méltóságát hirdeti, de a talán öntudatlanul is eklektikus Le Cardonnal sohasem válik mallarméistává. A szimbolizmus, mint szellemi áramlat ellenhatás volt a naturalizmus átermészetességével szemben és egyik megnyilvánulása az idealizmus felé való törekvésnek. Ezen a ponton kapcsolódik be Le Cardonnal az áramlatba. Kedvelt vendége lesz az irodalmi összejöveteleknek, megismerkedik Samain-nel és Huysmans-szal, eljár a „Chat Noir”-ba, vagy a kihalt utcákat rója hajnalig, platonikus eszmékről vitatkozva barátaival.⁶

Első verseiben a szimbolisták megszokott motívumait találjuk: kihalt kastélyok, melyekre egy titokzatos mult árnyéka borul, holdfényes parkok szökőkutakkal és márvány Ámorokkal, Schumann-melódiákat zokogó zongora, mely végtelen fájdalmat okoz a magányos bolyongónak. De egy szempontból élesen különbözik a szimbolistáktól: az érzéki nyugtalanság hiányzik belőle. Verlaine a vágy költője, Le Cardonnal a tisztaságé. A Szép utáni törekvés távoltart költészetétől minden alacsonyrendűséget és lassankint, szinte észrevehetetlenül átvezeti a platonizmus területére, a „Műzsák és Művészetek szent ligetébe”. Puvis de Chavannes és Carrière képei hatnak ebben az időben Le Cardonnal-re. Érdekes jelenség, hogy festő gyakorol befolyást lírikusra: gondoljunk Puvis de Chavannes pantheoni freskóira és Carrière ködös képeire, aztán olvassuk el a *Bois sacré*-t és a *Vallis amantium*-ot⁷, a vonatkozás rögtön szembeötlik. „Első korabeli versei alig lerögzített álmok, csodálatosan kísérteties és alkonyi költészet”, állapítja meg *Le Cardonnal első kötetének* (*Poèmes*) bírálója.⁸

Az említett festőkön kívül elsősorban Verlaine és Jules Laforgue hatását tükrözik a fiatal költő versei; ez a hatás legtöbbször a költemény hangulatán érezhető, s így alig lehet filológiailag kimutatni. A *Chanson*

d'hiver, Ville morte, Tryptique légköre és pszichológiája Verlaine *Romance sans Paroles* és Laforgue *Complaintes* című kötetekre emlékeztet: a szomorúság, lemondás és halálfélelem jellegzetesen szimbolista érzelmei lágy és melankólikus zenében olvadnak fel. Őszi hangulatai is szimbolista témák, melyeket kortársainál szintén megtalálunk.⁹ Egyik-másik versének irodalmi eredete kétségtelenül megállapítható: így a *Piano* Laforgue *Complainte des Pianos qu'on entend dans les quartiers* aisé hatása alatt keletkezett; mindketten egy zongora melankólikus futamait hallgatják s a dallamon át szerelem után vágyakozó vagy szerelmét elvesztett nők panaszát hallják. Verlaine hatása még később is érezhető, leginkább az *Attente mystique*-ben,¹⁰ mely, bár a kötet legszebb és lélektanilag legmélyebb verse, közeli rokonságban áll a Sagesse híres szonettciklusával (*Mon Dieu m'a dit . . .*.)

Le Cardonnel még nem a későbbi aszkéta-költő, de lelkében már vágyódik a tisztaság után:

L'âme se sent mourir dans son corps impudique . . . ¹¹

A Lélek: szennyben szenved a Testnek börtönében.

A test csak akadály és börtön: a halál a megmegváltás, mert az oldja fel bilincseiből a lelket. Psyché jelképezi a költő előtt az anyagtalan, tiszta lényt: életében csak egyszer találkozott ezzel a Psychével, Madame Gabrielle Delzant-nal, aki elhatározó befolyást gyakorolt a költő lelki fejlődésére, ihletője és őrzője volt:¹²

Inspirez-moi, sereine, en robe blanche et droite,
O vous que nul désir vulgaire ne convoite.¹³

Kacagsz, s rajtad hó lenruhád, a lágy, —
Te ihless, akit el nem ér a vágy!

Ha a szerelemről dalol, mindig valami magasabb érzelem után vágyódik, — és mégis, az *Epithalame*

zengő soraiban mennyi szomorúság, a lemondásban mennyi fájdalom nyilatkozik meg:

L'amour qui me dédaigne, et qui pourtant m'est cher,
A jamais laissera mon âme vide et close;
Voici venir là-bas, sur le route morose,
L'automne qui se hâte et le précoce hiver.¹⁴

*Itthagya a szerelem és vissza már soh'se tér,
Pedig olyan kedves üres és zárt szívemnek,
S az elhagyott uton közelegve itt teremnek
Bennem az ős s a dermedt kora tél.*

De a szédület csak egy pillanatig tart és a költő folytatja útját a magasságok felé. Aki nagy eszmények után vágyódott, azt nem elégíthette ki a szimbolizmus, melyben sok volt a művészi érdeklődés, de kevés a metafizika. Hirtelen elhagyja Páris és az Issy-i szemináriumba vonul vissza. De csak hat hónapig marad ott: talán hivatásának érzete nem volt elég erős, talán attól félt, hogy költői álmait kell feláldoznia a papi palástért.¹⁵ Két nyugtalan évet tölt Valence-ban, majd visszatér Párisba, de a sok költő és barát között magányosan és idegenül él, a templomok áhítatát és csendjét keresve. Ismét hallja a hívó szót és hiába akarják barátai visszatartani, ő végleges elhatározással elindul útjára:

O mon Dieu, je reviens d'un long voyage amer,
Où j'ai lassé mon coeur, et d'où je ne rapporte
Que stériles regrets d'avoir tenté la mer.¹⁶

*Uram, fanyar utamról visszatértem,
Szívem üres és meddőn bánt a bánat:
Mért voltam el, a tengert megkísértve!*

A római francia szemináriumban szentelik pappá s utána rögtön a Valence-i egyházmegyébe rendelik, ahol két évig lelkészkedik. De nyugtalan szelleme nem hagyja pihenni: ő, aki annyi versben dicsérte a szerzetesi életet és a lemondás boldog érzését, most felkeresi az „extázistól és tudástól tömjénes kolostorokat” s Ligugé-

be megy. A vallás és a hit egy töprengő lélek számára nemcsak Isten szeretetét, hanem a legfőbb Jó megismerését és megközelítését is jelenti.¹⁷ S hol találhatna alkalmasabb helyet egy kolostornál, ahol hajnaltól estig minden rend, ima, elmélkedés és munka. Le Cardonnel-ből Frère Anselme lesz, aki Plátót, Szent Tamást, Newmant tanulmányozza s a nagy misztikusokért lelkesedik. De szervezete nem bírja a zárt életet s két év múlva visszatér szülővárosába, örökös nosztalgiát őrizve lelkében a kolostor iránt, mint a száműzött szerzetes. Most Itáliáról álmodozik, a hősök, művészek és szentek országáról, feltűnik előtte a Poverello és Dante arca s utánuk indul:

... Et moi je suis parti.
L'Italie au grand nom, tout de gloire serti,
Me tentait. J'ai couru par les côtes Ligures;
J'ai vu les flots, les flots, les flots aux fraîcheurs pures
Dans l'infini du soir s'élancer, écumeux!
Gênes m'est apparue avec ses mille feux.
Mais l'Ombrie, endormie en son rêve tranquille,
M'invitait; et, là-bas, cette ville mystique,
Assisi, pour toujours assise dans sa paix,
Sembla vouloir longtemps me garder à jamais.¹⁸

... S a messzeségnek
Indultam, mert csodáival kísértett
Itália. S a ligur parton át
Utazva: habok tajtékraját
Láttam az esti szél lágy ostromában.
És lámpatengert láttam Génuában.
Az édes álmu Umbria hívott
És láttam Assiszi, a szép titok
Helyét, — csend hajlott tornyai fölé,
Igy lettem majdnem örökké övé!

Ez az umbriai tartózkodás Le Cardonnel életének legfontosabb állomása s egyúttal költői pályájának legtermékenyebb korszaka: itt minden telítve van szent emlékekkel, történelmi multtal; a természet is közelebb hozta a Teremtőhöz. Szent Ferenchez hasonlóan minden gőgöt és üres hiúságot véglegesen ledobott magáról s megértette a természet megszentelt

értelmét. Költészete, mely nemrég még ködös és melankólikus volt, most átlátszóan tiszta és nyugodt lett. A Szent emléke sohasem sejtett forrásokat nyitott meg Le Cardonnal lelkében: a szimbolistából franciskánus költő lett, aki Istent dicséri „in hymnis et canticis”. Először Génovában, majd Figline-ben időz, míg végül Asszisziben telepedik meg. Egy elhagyott bencéskolostorban lakik itt tizennégy évig, Don Gregorio Frangipani és ennek unokaöccse, Agenore társaságában, távol minden világi zajtól és tülekedéstől.

A háború után visszatér Valence-ba s ott él most is, elvonultan, az olaszországi évek emlékével. Egykori költőtársai, Verlaine, Samain, Mallarmé, Signoret régen halottak, minden megváltozott körülötte s ő érthetetlenül nézi az idő szörnyű játékát, s vár a megszabadító halálra:

Puisque, voyant tarir de plus en plus ma veine,
Et mon ciel s'attrister d'un soleil sans rayons,
J'arrive à l'heure grave où l'existence humaine
N'a plus guère que deuils et désillusions,

Les yeux clos, je refais mes anciens voyages;
Doutant de l'avenir, je pense à mon passé,
Et me berce tout bas des si pures images
D'un bonheur que, jadis, Florence m'a versé.¹⁹

*Eh: tollamból mostmár kihül a ragyogás,
Az ég lassan hideg lesz már felettem,
Most már csak egy társam lesz majd: a gyász
S az emberi napokból kiszereztem.*

*Hunyt szemmel gondolok elmúlott útjaimra,
Ó múlt utak — jövőm helyet izenve,
Úgy álltok most előttem a mámort visszahíva,
Amivel egykor itatott Firenze.*

2.

Le Cardonnal mindenekelőtt költő, a fogalom romantikus értelmezésében: költő, aki a hétköznapi, szürke történések fölött él, misztikus egyesülésben az évezredek nagy

szellemeivel s aki egész életét úgy irányítja, hogy a pap egy legyen a lírikussal:

Sous le souffle divin, il la fera renaitre,
Fils des premiers Voyants, fils des Chanteurs sacrés,
Cette antique union du Poète et du Prêtre,
Tous deux consolateurs, et tous deux inspirés!²⁰

*Igen, mint kit égilletése ért, a
Zsoltárosok s Látók közül való:
Ismét egyszerre lesz Pap és Poéta,
Mert mindkettő szent és vigasztaló.*

Nagyszerű feladat, melynek szinte lebírhatatlan akadályain csak igazi művész és Istentől ihletett költő tud áthatolni. A líraiság majdnem mindig ellentétes erők összeütközéséből vagy egymásrahatásából keletkezik: a költő és az emberek, a költő és az élet, a költő és lényének másik fele, a költő és egy felette álló hatalom, melynek akarata sokszor érthetetlen. Nehéz tehát elképzelni egy olyan költészetet, melyben ezek az ellentétes erők kiegyenlítődnek s ennek következtében minden feszültség megoldódik, mert a líraiság mindig feltételez bizonyos színezetű és fokú drámaiságot s ha ez nincs meg, nem jöhet létre amaz sem. A katolikus líra legnagyobb veszélye és nehézsége éppen ebben van s a papköltőnél ez felfokozottan jelenkezik. Bizonyos tématerületek eleve el vannak zárva előle: például a szerelem vagy az egyéni szomorúság, mert ha mint lírikusnak jogában állna mindezekről énekelni, a pap köteles minden szenvedését Mesterének felajánlani s a hitben keresni vigasztalást. A líra viszont így a legjobb esetben is egyhangúvá és hideggé válik, éppen a drámaiság hiánya miatt. Le Cardonnal úgy kerül ki ez a nehézséget, hogy ösztönszerűen képes összeegyeztetni a klasszikus lírai témákat az áhítat és a hit veszélyes témáival. Így az elhagyott, magányos lélek hangjai ugyanazok, mint az alázatos keresztényé, aki megnyugszik egy felsőbb Akaratban s az olvasó nem tudja pontosan megállapítani, hogy a költő szenvedését hallja-e vagy a hívő imáját:

O Mon Dieu, hâtez-vous, déchirez les nuages
Dont l'ombre ce matin m'obscurcit Votre loi,
Et que plein de l'accent des éternelles pages,
L'hymne inspiré par Vous jaillisse enfin de moi!²¹

*E reggel felhőit tépd szerteszéjjel,
Mert eltakarják törvényed s napod,
S örök kottáid minden hangjegyével
Harsanjon fel bennem minden dalod.*

Legtökéletesebb versei éppen azok, melyek ilyen kettős tükröződésűek. Amint azt várni lehetett egy olyan költőtől, aki sokat küszködött, hogy kibékítsen lelkében két irányt, mely ellentétesnek látszik, Le Cardonnel költészetének ihlete kettős természetű: pogány és keresztény. A neoplatonikusok olvasása nem volt hatás nélkül: hasonló lett a középkor nagyszerű humanistáihoz, Marsile Ficin-hez és Ange Politien-hez, akik Platóért és Vergiliuszért épúgy lelkesedtek, mint Jézus Krisztusért. Ne csodálkozzunk tehát, ha a Múzsákat így dicséri:

Figures de mystère, au bord de l'Inconnu,
Muses, vous dont le corps transparait, chaste et nu,
Vierges, filles du Verbe . . . ²²

*Titkok szüzei ők s morajló sejtelennek
Partján lepeltelen és áttetszőn lebegnek. —
Ó: zengés lányai!*

A két irány nem zárja ki egymást, a költő megtalálta a humanista és a keresztény szellem harmóniájának a titkát. Ha elolvassuk azokat a verseket, melyeket az antik műveltség varázsa keltett életre; azokat, melyekben a természet és a barátság érzelme és a művészet iránti áhítat lényegénél fogva profán természetű, rögtön meggyőződünk arról, hogy a költő szellemének munkája arra irányul, hogy a természetfeletti világ szemszögéből nézve tökéletessé tegye azt, ami a tisztán emberi természetben mulandó és befejezetlen. Egész vallási szimbolizmusát ez a törekvés hatja át. Ha a tavaszción dalol, a hajnalról és a fényről, a költő

előtt rögtön feltűnik a kegyelem, a tisztaság és a lélek világosságának a képe is:

Si le coeur tourmenté
Cherche la Vérité divine et sa beauté,
Parmi l'enchantement de ta beauté qui passe
Sois, ô printemps d'Assise, un printemps de la Grâce.²³

... És ha a megcsúfolt
Szív Isten gyönyörű igazdért sikolt:
A varázssal, mit szépséged havaz,
A Malaszté légy asszisi-i tavasz.

Az alkonyok melankóliájában, a haldokló őszi nap szépségében felfedezi a földi dolgok pillanatnyiságát s egy természetfeletti fény elrejtett jelét, és az Örök Szerelem elüzi a költő szomorúságát:

Ah! comme en leur déclin les choses sont amères!
De sévères penses avec le soir descendent;
Et toi seule, o clarté de l'Éternel Amour,
Immuable, malgré ces ombres qui s'étendent,
Tu brilles dans la mort de l'automne et du jour.²⁴

Este: keserűek lesznek már a tárgyak is
S az este gondolatokban mennyi bánat s halál van, —
De a te fényed akkor is kigyul
O Örök Szeretet, mert akkor is fény vagy az árnyban
Mikor az ős s a nap már alkonyul.

De Le Cardonnel lírája nemcsak a természetet itatja át az isteni jelenlét érzelmével, — a tisztára emberi érzelmek, mint a rokonszenv, barátság, szerelem is egy földöntúli fénytől csillognak. Rokonszenve minden lényre kiterjed, a költő méltó fia a Poverellónak, aki a földet anyjának, a vizet hugának és a fákat testvéreinek nevezte. S Mint Szent Ferenc, Le Cardonnel is „az utakra akarja kiterjeszteni szívét”²⁵ s a tárgyakhoz, állatokhoz szól alázatosan, mert tudja, hogy önmaga is ugyanabból a földből van megformálva s ugyanazon Isten által. A tücsköt így szólítja meg:

Pauvrette, comme toi, nous allons, l'âme en feu,
Insoucieux de tout, fors de bien louer Dieu.²⁶

*Mi ketten ó szegénykém elégünk dalban itt lent,
Mert arra gondolunk csak hogyan dicsérjük Istent.*

És amikor Firenzében a déli nap tikkasztó tüze alatt
bandukol az Erta Caninán felfelé s egy kutya ugrik
eléje, szelíd szavakkal csitítgatja:

*Patience, bon chien, en moi laisse passer
La poésie errante et l'Art . . .²⁷*

*Jó! De azért engedj tovább derék eb,
A költő s művész köszált itt éléd . . .*

Ezek a ferences lelkületű szavak csodálatos szépségű lírai hangulatot érnek el, ha valami magasabb lényekhez intézi őket a költő:

*Étoiles qui régnent dans la nuit florentine,
Étoiles qui brillez dans cette ombre divine,
Vous qui savez la vie et qui savez la mort,
Je vous regarde en haut trembler . . .²⁸*

*Ti csillagok, kik tündököltök a firenzei egeken,
Ti csillagok, kik tündököltök az Isten országába' fenn,
Az élet és halál tudói vagytok ti ott fenn csillagok
Elnézem, fáktyalángotok hogyan vonaglik s mint lobog.*

A barátságról írt verseket is ez a metafizikai beállítottság jellemzi. Talán senki sem volt képes ezt a földi érzelmet ilyen eszményi, szinte természetfeletti magasba emelni. Egy egész versciklus, az *Orphica*²⁹ született ebből az érzelemből: mágikus dalok ezek, az Istenhez vezető lépcsők mutatói. Le Cardonnel a *mystagogus* szerepét tölti be, aki földöntúli titkokba vezeti be a választottakat. Misztikus költeményeket ír, melyek neoplatonikus eszmékkel és ugyanakkor az Evangélium szellemével vannak telítve. Az asszisi-i kolostor csendjében, éjjel, a költő mint valami mágus, titokzatos dolgokat mutat meg fiatal tanítványának, Agenore-nak, aki elkápráztatva kiált fel:

. . . En toi je sens frémir un Dieu!

Érzem: benned Isten remeg!

És a költő meghatottan válaszol:

Tu t'en iras mûri, chargé d'expérience;
Ta fièvre de connaître avidement boira,
Pour s'y désaltérer, à l'humaine science:
Et j'aurai disparu. Mais rien n'effacera.

Cette nuit où, voyant s'ouvrir tant de symboles,
Comme à travers la flamme et l'encens d'un autel,
Tu sentis tout à coup, au feu de mes paroles,
La secrète grandeur de ton être immortel.³⁰

*Érett leszel s tudós, ha majd elhi a távol
S a szomjúság úgy tölt meg mint a láz,
Hogy teleidd magad sok földi tudományból
És én már nem leszek, többé meg sem találasz,*

*De egy nem múlik el: a titkok e csillagos éje,
Mikor az oltár lángján s a tömjénfüstön át
Ott láttad tündökölni mondataim tűzében
Legmélyebb s örök magad roppant titokzatát.*

Ezek a platonikus és misztikus versek a próféta hangját és szavát idézik fel, akinek ajkai égőek lettek az ige lángjának lehelletére. S hogy a barátság profán érzelve ilyen nagyszerű gondolatok forrásává lehetett, azt Le Cardonnel költészetének mélyen tiszta katolicizmusa és átélt humanizmusa magyarázza meg.

De ha az emberi érzelmek között, melyek a cardonnel-i líra anyagát szolgálják, a barátságnak ilyen fenséges szerep jutott, a költő mindig érezte, hogy a szív eláradásának legfőbb iránya a Szerelem. Nem arról a profán érzelemről beszélek, melynek szintén megvan a maga nagysága és méltósága s melyet Le Cardonnel fölényes mozdulattal távolított el magától a *Stances*-ban:

Uniquement épris des ivresses de l'âme
Et de ses voluptés qui ne peuvent finir,
Loin du monde qui passe, éternisons la flamme
Du grave souvenir.³¹

*Csak arra vágyva, mit eped a lélek
— És ennek sóvárgása végtelen! —
A földtől távol vágyaink elégnék
A nagy emlékeken!*

Arról a Szerelemről beszélek, mely a költőt önmaga fölé helyezte, a földi örömek és szomorúságok fölé, mely az istenség felé hajtja a csillagokon keresztül. Egy állandó lendület, lelkesültség érezhető Le Cardonnal verseiben az isteni Szerelem felé, mely a legmagasabb szirt a lélek földi életében.

3.

Az igazi költészet hatása az, hogy képes idővel meggazdagodni, titokzatosan kibővíteni zengéseit és mély értelmét a nyugalom rejtekében³² Noailles grófnő sorait idézem a *Carmina sacra*-ról, Le Cardonnal legszebb verskötetéről, de ez a vélemény vonatkozik a többi versekre is s legfőképp azokra, melyeket a *teológiai* jelzővel lehetne meghatározni. A cardonnal-i líra egyik sajátos értéke abban nyilvánlik meg, hogy a költő felidéző képessége, s ami még költőibbé teszi, festőisége, éppen azon a területen érvényesül maradéktalanul, ahol a legtöbb poéta megtorpan vagy legjobban esetben szentimentális érzékenységen keresztül sejteti a lelkében kibontakozó misztikus látványt. Claudel kivéve Le Cardonnal ezen a területen felülmúlja az összes francia katolikus lírikust s így költészetének elsődleges értékét itt kell keresni. Gondoljunk csak arra, hogy mennyire nem közepes feladat egy lírikus számára, ha a katolikus liturgia és dogma körülhatárolt s logikus területére merészkedve itt keres költészete számára ihletet s anyagot. A hitnek tökéletes egyensúlyban kell lennie egyrészt a művészi erővel, másrészt a teológiai ismeretekkel, melyek lényegük mélyén, látszólagos merevségük ellenére lendítőleg hatnak a költőre. Mindennapi érintkezésben kell lennie az Evangéliummal, mely a katolikus lírikust építő ihleti, mint a természet vagy a külső és belső történetek. A francia irodalmi hagyományban alig találunk néhány példát erre: Racine *Cantiques spirituels*-jei, Verlaine *Sagesse*-ének néhány tökéletes darabján kívül aligha lehet mást megemlíteni. La Cardonnal teológiai

költeményei nyilvánvaló hatással voltak Charles Guérin-re, a megtért Jammes-ra, nem említve kisebb jelentőségű utánzóit, akik ma egész iskolát alkotnak.³³

Biblikus versei közül csak a *Nuit sur les Écritures*-t idézem, mely különálló darabja a katolikus lírának s Le Cardonnel költészetének kétségtelen oromverse. Az esti táj leírásával kezdődik; a hold fényét csakhamar felváltja egy lámpa sárga fénye s az álmodozást az elmélkedés. A költő az Írás lapjait forgatja, szellemek jönnek és tűnnek a homályba, megjelenik a Bölcsesség:

Ah! que m'apportez-vous, mon Épouse, Sagesse?
Je suis lourd de tristesse et de ressouvenirs . . .
Faites-moi savourer, ma divine maîtresse,
Votre beauté céleste et vos saints élixirs.

Ó, mit hozol én égi Jegyesem
Nékem, emlékektől s bútól nehéznek?
Ajkamra, édes Urnóm, kegyesen
Bübájad és italod mézizét tedd!

A lapok egymásután fordulnak s velük együtt a gigantikus látvány: Salamon éjjeleinek káprázatai, Ezekiel próféta látomásai, a Sínai, ahol Mózes remegve hallgatja Isten szavát, Dávid az aranykandeláberek között. Egyik kép követi a másikat, míg végül az örvényekből lassankint világosság lesz, a költő tekintete visszatér a földi valóságra, lelkében egy misztikus éjszaka emlékével:

Tel je rêve, égaré dans vos sacrés abîmes.
Et me sentant grandir parfois immensément,
Je reconquiers, guerrier aux victoires opimes,
Les mystères cachés dès le commencement.

Et, plein du grand passé, plein des choses futures,
Entre ma calme lampe et tout le ciel qui luit,
Sans pouvoir détacher mes yeux des Écritures,
Je laisse avec lenteur se consumer la nuit.³⁴

Igy álmodom örvényeidbe hulltan
S úgy érzem: túlnőttem titánokat,
Meghódítva roppant diadalútban
Öröktől fogva rejtett titkokat.

*Mult és jövő súlyosan körülállanak
A lámpafény s a csillagfény remeg,
Az Írás tart bővölten — s felettem egyre sáppad
Az éjszakának csillagtengere.*

A Biblia tanulmányozása szembeállította a költőt Azzal, aki a világ értelmét adja: Jézus Krisztussal. A költő félelemmel és csodálkozással szemléli, végtelen távolságból:

*Mon Dieu, que peut nous être encor, sinon l'exil,
Cette terre, pour nous toujours ingrate et nue:
Et, dans ce grand désert désolé, que faut-il,
Sinon espérer votre vue?*³⁵

*Úgy élünk, mint számkivetésbe űzve
E földön, mely hálátlan és sivár, —
S nincs más vágyunk e sivatagban s tűzben
Mint Téged látni már!*

Nyoma sincs itt annak az édeskés és bizalmaskodó érzésnek, melyet még egy Verlaine, az *Amour* és a *Bonheur* Verlaine-e sem tud kikerülni. A költő-pap érzi és tudja a távolságot, mely őt a Világ Urától elválasztja s ha ennek következtében a vers különös hidegséget sugároz, ez nem a líraiság hiányát, csak egy másrendű líraiságot jelez. Az érzelem itt állandó egyensúlyban van az intellektussal, a gondolattal s a vers valahol a két pólus között lebeg. Nem véletlen, hogy a katolicizmus, a maga szigorúan felépített rendszerével a szentimentális eláradások helyett inkább kedvez az intellektuális (teológiai) lírának, ahol a lélek mintegy megvilágosítja önmagát s a feléje hajló Isten-arcot. Az a ködszerű spiritualizmus, mely a romantikus lírikusokat (Lamartine, Hugo) jellemzi, a cardonnel-i költészetben teljesen hiányzik. Vannak érzelmi ellágyulásai, de sohasem Istennel szemben, lírája meleghangú, de sohasem érzélgős.³⁶ A vallásos álmodozás mindent átváltoztat lelkében: a trasiménusi tavat szemlélve nem Hannibál emléke jut eszébe, hanem Szent Ferenc-é, aki valamikor itt járt:

François vint dans ton île un jour. Ah! Séraphin!
 Il aurait souhaité d'y demeurer sans fin.
 Les élans de son âme émurent ton silence:
 Tu connus son extase et vis sa pénitence.
 Au sable du rivage il mouilla ses pieds nus:
 Puis soudain il partit, tu ne le revis plus . . .³⁷

*Szeráf jött egykor szigetedre, oh tó: Asszisi Szent Ferenc
 S megszeretett. Szeretett volna itt maradni mély cseneden.
 Te láttad lelkét és tüze varázslatával áthatott,
 És te láttad angyalszárnyakon s láttad mint tart bűn-
 [bánatot.*

*Nedves lábnyoma ott maradt a partodon, a fővényen,
 Aztán elment s már nem láttad őt soha, soha, sohasem.*

A táj megőrizte az elmúló római történetet és az isteni örökkévalóság egy pillanatát: a költő megilletődve áll a sok vért látott tó partján, látja a Szentet, amint a szélhez, a hegyekhez és a tóhoz beszél s azután továbbmegy.

Le Cardonnel számára a latin kultúra nem halt meg az ókorral: megtalálja nyomait a katakombák felirataiban, a himnuszokban és az egyházatyák irataiban; ezek szolgáztatják a témákat az „Élégies chrétiennes”³⁸ című ciklushoz (*In obitum Camillae virginis christianae. Pour un évêque martyr, A saint Ephrem*) és a „Méditations et cantiques” legszebb darabjaihoz, melyek nem egyszer közvetlenül a Missáleból vagy a Breviáriumból ihletődnek.³⁹

JEGYZETEK

1. Il faut avoir vécu pour pouvoir écrire. Les poésies religieuses de P. Verlaine. *Préface* de J.-K. Huysmans. II. oldal.

2. *Brise marine.*

3. *Carmina Sacra. Juliae Valentiae Augustae.*

4. Calvet. 278. oldal.

5. *Carmina Sacra. Aux aïeux d'Irlande.*

6. Calvet. 281. oldal.

7. *Poèmes.* 42. és 49. oldal.

8. Les vers de sa première poésie sont du rêve à peine matérialisé, une poésie admirablement fantômale et crépusculaire. Ch. Le Goffic, *Revue Universelle*, 1905. április 15.

9. F. Hérold: *La Flûte amère de l'Automne* (Au hasard des chemins c. kötetben); Ephraïm Mikhael: *Tristesse de septembre*; Francis Vielé Griffin: *L'Automne*.

10. Poèmes. 166. oldal.

11. U. o. *La plainte antique*.

12. L. Edouard Schuré, Femmes inspiratrices et poètes annonciateurs; A. Métérié, Le Cardonnel, Paris et Mme. Delzant.

13. Poèmes. *Chant platonicien*.

14. U. o. 101. oldal.

15. Érdekes itt Charles Mourice-nak, a szimbolizmus egyik elméleti vezérének sorait idézni, melyek közvetlenül Le Cardonnel elvonulására vonatkoznak: „Le Cardonnel est, peut-on croire, perdu pour la poésie. Ce poète s'est fait prêtre. Le futur dira comme l'Eglise saura glorifier sa propre vitalité ou témoignera de sa mort, en laissant le poète très pur, qui ne peut être effacé dans le très pieux l'évite, authentifier sa foi par l'art inoublié, — ou en éteignant l'art et l'artiste. „La littérature de tout à l'heure". 1889.

16. Poèmes. 166. oldal.

17. Maga Le Cardonnel hangsúlyozza ezt. Le sentiment religieux est, à la fois, connaissance émotion. E. Pilon idézi a *Feu* különszámában. 1924.

18. Carmina Sacra. *Juliae Valentiae Augustae*.

19. De l'une à l'autre Aurore. *Moesta verba*.

20. Poèmes *Épilogue*.

21. De l'une à l'autre Aurore. *Matin de brume*.

22. U. o. *Prière aux Muses*.

23. Carmina Sacra. *Au printemps d'Assise*.

24. U. o. *Fin d'automne*.

25. Je répandrais mon coeur à travers les chemins. Carmina Sacra 10. oldal.

26. Carmina Sacra. *Saint François à la cigale*.

27. De l'une à l'autre aurore. *Per l'Ertá Canina*.

28. U. o. *Étoiles qui régnent*.

29. Carmina Sacra.

30. U. o. *L'heure sacrée*.

31. Poèmes, 113. oldal.

32. A provánszi *Feu* különszámában. C'est le miracle de la poésie excellente d'être enrichie par le temps, d'amplifier mystérieusement ses sonorités et son sens profond dans le secret du repos.

33. Louis Pize, Armand Praviel, Emile Ripert, Alphonse Métérié stb.

34. Carmina Sacra. 175. oldal.

35. U. o. *Ascension*.

36. Sa mélancolie est sans faiblesse, trja róla Noailles grófnő. *Feu*.

37. Carmina Sacra. *Au lac de Trasimène*,

38. Carmina Sacra.

39. Például a *Praeconium Paschale*.

LOUIS MERCIER

Ha a kritikusok olvasni tudnának, a lírai költőknek nem maradna rejtett titkuk, mert időnkint a valóságban legfősvényebb lírikus is elejt egy verssort, mely tudtán kívül teljesen kiszolgáltatja őt. Így van ez Louis Mercier-vel is. Köteteit becsukva, egy látszólag jelentéktelen s valójában egész egyéniségét meghatározó alexandrin zeng tovább bennem:

Nous n'habiterons pas au bord de la grand'route.

Nem a nagy út szélén lesz majd az otthonunk.

A falusi költő jelszava ez, de Mercier verseinek fényénél egy lélek és egy életsors lényegét rejt magában. A „nagy út”-tól való idegenkedés annyira a lelkébe van írva ennek a költőnek, hogy egész életét meghatározta, mielőtt alkotásának jellegét megadta volna. Vidéken született, kisvárosban él, hosszabb ideig sohasem volt Párisban s verseit is az irodalmi élettől elvonultan, magányában írja. És mégis, költészetének varázsa meghódította a szíveket; „paraszti ösvényeken” futva, versei eljutottak mindenhova, még az Akadémia öreg falai közé is.

1

Louis Mercier 1870-ben született Coutouvre-ben, egy Lyon melletti faluban. Gyermekkorát is itt töltötte s ezek az évek, a maguk egyhangú eseményeikkel mély nyomot hagytak a későbbi költő világában. Mikor a világháborúban a lövészárk mélyén gubbaszt fázva,

az esti csendben szülőfalujának Madonna-szobra túlul
elébe:

Je pense à vous ce soir dans la tranchée, à vous,
Madone aux pieds de qui, tel un beau livre, s'ouvre
L'horizon d'un pays majestueux et doux;
Je pense à vous, ce soir, Madone de Coutouvre.¹

*Halálunk árkanak mélyén rád gondolkok, Madonna,
Kinek lábánál mintha roppant könyv nyílana,
Fekszik egy édes és remek táj horizontja,
Óh, csak rád gondolkok Coutouvrei Szűzanya.*

Apja kisbirtokos volt s a gyermek így közelről
megismerhette a falusi életet. A nyugtalanító mezei
csendben hallotta a hulló levél zaját:

Parfois le bruit que fait la chute d'une feuille.²

A holt levél nesztét, amint lehull.

És a gözölgő föld fölé hajolva érezhette a meleg
és termékeny illatot:

Monter l'odeur féconde et chaude de la terre.³

Felgözölni a föld termékeny illatát.

Az öreg Mercier szinte janzenista szigorúságú
ember volt s falujában olyan tiszteletnek örvendett,
hogy előljárónak választották meg. Négy gyermeke
közül három szerzetbe lépett s csak a legidősebbik,
Louis maradt a világban, hogy az apai földön gazdál-
kodjék. Felsőbb tanulmányait a Lyon-i katolikus egye-
temen végzi, majd hároméves katonai szolgálatra
Tuniszba küldik; visszatérése után Roanne-ban (Lyon
mellett) telepedik le s 1897-óta mindmáig ott lakik.

Mercier első kísérletei a kilencvenes évekre es-
nek. 1897-ben megjelent kötete, az *Enchantée* a leg-
különbözőbb írók és irányok hatását mutatja: a fiatal
költő, aki még nem jutott el egyénisége eredetiségének
megismeréséig, a romantikusoktól kezdve, a parnasszis-

tákon keresztül a szimbolista lírikusokig minden nagy költőt utánoz. A romantikusok szeretik a filozófiai beállítottságú verseket s szívesen rejtenek morális problémákat nagy képek mögé: Mercier *Tentation de Moïse-e*, melynek címe némileg emlékeztet Vigny híres versére, egy másik Vigny költeménynek, illetve verses elbeszélésnek az *Eloa*-nak hatását mutatja. Sátán megjelenik az elcsüggedt Mózes előtt s ugyanazokkal csábítgatja, mint az Evangéliumban Krisztust; büszke a gyűlöletre, mely Isten ellen hajtja és a hatalomra, melyet a teremtmények felett gyakorol. Amikor Isten megteremtette az első emberpárt, Sátán szívéből felujjongott:

Ils sont à moi, les deux chefs-d'oeuvre de tes mains.
Malgré ton âge et les créneaux de tes murailles,
Ton ennemi vers eux s'ouvrira des chemins,
Et tu me connaîtras, maître, à mes représailles.
Car depuis deux mille ans, je triomphe. Le roi
De toute chair qui vit et qui se meurt, c'est moi.⁴

*Kezed két remeke — enyéme mind a ketten!
S minden korok falán és lőrésén át
Utat tör szívéig rossz és rettenthetetlen
Ellenséged Nagyúr, ismerd meg bosszúját!*

*Látod: e diadal kétezer éve áll,
Élő s holt test felett: én vagyok a király!*

Ezekben a verssorokban annyira a lélek hangját halljuk, hogy minden utánczás ellenére is erős költői egyéniségre engednek következtetni. A gőgöt és gyűlöletet alig lehetne merészebben kifejezni. A Sátán és Mózes közötti harcból ez utóbbi kerül ki győztesen, és mégis fáradtan és szomorúan távolodik el. Érzi, hogy diadala nem rombolta szét a Rossz birodalmát, s ha az örök Ellenség ez egyszer meg is futamodott, a lelkek feletti hatalma változatlan.

A parnasszisták hatását könnyű lenne bebizonyítani a kötet néhány versének és Leconte de Lisle párhuzamos helyeinek szembeállításával; de a pozitíve kimutatható összefüggés mellett fontosabbnak tartom a

két költő egyforma színezetű pesszimizmusának hangsúlyozását. Mint Leconte de Lisle, Mercier is gyakran hangoztatja életundorát és vágyakozását a megsemmisülés után:

Pourquoi m'avoir tiré du néant solitaire
Où j'espérais en paix dormir l'éternité?
Marbre, j'étais si bien à l'ombre de la terre
Dans la tranquille nuit de ma virginité.⁵

*Óh mért fejtettek ki magányom semmijéből,
Azt hittem: mindvégig békén szunnyadhatok,
Márvány-álmokon át végtelen örök éjről,
Melyben szüzességem érintetlen ragyog.*

A másik nagy parnasszista, Hérédia hatása még erősebb az *Enchantée* tizennyolc szonettjében: ugyanaz a szerkesztésmód és felépítés, egyformán kidolgozott részletek és végső kép. Mint Hérédia, Mercier is szinte versenyez, hogy vonalainak tökéletessége felülmúlja a rajz szépségét (*Tapisserie, Estampe*); különböző iskolák festményeit versbe teszi át (*Sainte-Famille, Bon Samaritain*), vagy szobrokat ír le (*Sa Viator, Panneau Renaissance*). Szívesen idézi fel jellemző és tömör vonásokban az elmúlt századokat, épúgy mint a *Trophées* költője.

De legerősebben a szimbolisták nyomát lehet Mercier első versein észrevenni, s ez természetes is; azokban az években éri el tetőpontját a Verlaine által elindított és Mallarméval betetőzött áramlat s nem volt korabeli költő, akin nyomot ne hagyott volna. Már a kötet címében is van valami titokzatos és homályos, s a versek nagyrésze, a szimbolista iskola törvényeinek megfelelően, közeledik a zene légies világához. Mint Verlaine, Mercier is szembeállítja az álmot az élet szürkeségével és lágyan lebegő sorokban érzékelteti melankóliáját:

Hier mon âme était obscure et désolée
Et solitaire; mon âme était un vallon
Triste dont l'eau se serait écoulée
Et d'où montait parfois un sanglot morne et long . . .⁶

*Lelkem tegnap zavart volt és magányos,
Alkonyi völgy volt, tikkadt és kopár,
Amelyből hallani a mélységes és halálos
Csöndben a hosszú slárist, mely meg se állna már . . .*

Ugyanebben a versben malomhoz hasonlítja lelkét, „melynek kék lesz a hajnala“, majd „a mozdulatlan vízhez, melyet még szél sem fodroz“ s végül egy hajóhoz. A *Songe d'hiver*-ben ragyogó jelzők és gazdag színek segítségével az elvarázsolt kastélyok és tündéerkertek álomképét akarja felidézni.

Az idegen befolyásokat vizsgálva, hangsúlyozni kell Baudelaire hatását Mercier egész költészetére. A *Fleurs du Mal* válogatott verseinek előszavában Mercier közvetlenül ugyan, de világosan Baudelaire tanítványának vallja magát, nem a tárgykörben vagy a kifejezési eszközökben, hanem a szimbolikus látásmódban, melyet Baudelaire költészetére vonatkoztatva így határoz meg:

Le symbolisme est le résultat d'une illusion féconde. En présence de la nature, l'âme humaine s'émeut; elle croit que les choses lui rendent cette émotion, et participent à notre vie, et expriment nos pensées, et miment nos tragédies intimes. Un arbre est un arbre et ne pense réellement que lui-même, et ne parle réellement que des qualités et de la personnalité d'un arbre. Mais qu'un poète vienne à imaginer que l'arbre lui ressemble; qu'il chante, comme sa pensée, au vent qui passe; qu'il incarne dans son murmure les beautés de la terre dont il boit la sève — et bien d'autres analogies — l'arbre devient un symbole.

A szimbolizmus egy termékeny káprázat eredménye. A természettel szemben az emberi lélek elérzékenyül; azt hiszi, hogy a dolgok visszaverik ezt az érzelmet, belejátszanak életünkbe, kifejezik gondolatainkat, utánozzák belső tragédiáinkat. Egy fa csak egy fa és a valóságban csak önmagát fejezi ki s csak egy fa egyéniségéről és tulajdonságairól beszél. De ha egy költő azt képzei, hogy a fa hasonlít hozzá, hogy a suhanó szélben úgy énekel, mint ő, hogy zúgásában annak a földnek szépségeit zengi, melyből táplálkozik — és más analógiákat — a fából szimbolum lesz.

S összegezve Baudelaire jelentőségét:

Grâce à Baudelaire, par-dessus l'école parnassienne, à travers l'oeuvre de Verlaine, notre poésie en évoluant de la plastique à la musique, de la description à la suggestion, s'est rapprochée du lyrisme essentiel.⁷

Baudelaire-nek köszönhető, hogy a parnasszista iskolán, és Verlaine alkotásán keresztül, költészetünk a plasztikától a zenéig, leírástól a felidézésig fejlődve a valódi lírához közeledett.

Érdekes, hogy Mercier, aki későbbi köteteiben teljesen kiegyensúlyozott költőnek látszik, első kötetében csupa nyugtalanság, ideges félelem és pesszimista világszemlélet; ez a fiatal, keresztény lelkületű szimbolista mindenütt virágokkal díszített vermeket lát s a tavaszi kertekben mindig ott érzi a Kígyót; a bűn gazdagon virágzik az örök Éva lépteinek nyomán. Gondolati költeményei kivétel nélkül a megkísértés allegóriái: érzéki krízis a *Tueur de Sirènes*-ben és a *Songe d'hiver*-ben, lelki válság a már említett *Tentation de Moïse*-ben. Ez a téma még későbbi köteteiben is feltűnik (*OEdipe victorieux*, *Lazare le Ressuscité*). Ódipuszon kívül ezek a megkísértett hősök, még azok is, akik győztesen kerültek ki a harcból, sebzett lélekkel hagyták el a küzdelem színterét; megízlelték a *delectatio morosa* édes mérgét s most vigasztalhatatlannak, hogy megölték a Szirént. Az olvasó érzi, hogy Mercier az emberi gyöngeség eszméjét akarja kifejezni és az érzéki vágy hatalmát. Ez a gondolat ihleti a második kötet egyik legszebb versét is (*Poème du Vent*): ebben a nagyszerű felidezésben, mely festői és egyúttal morális, a költő azt a titokzatos, tapinthatatlan és láthatatlan lényt állítja eléink, melyet szélnek nevezünk; finom intuícióval már a verssorok szeszélyes váltakozásában is a szél misztikus erejét érezteti: lassan folyó alexandrinusok után váratlanul gyorsmenetű, ideges sorok következnek, mint amikor a lágyan lebegő szél viharra változik, — s így a szavak és ritmusok segítségével érzékelteti ennek a megfoghatatlan lénynek titkát. Gondolatilag pedig egy átkozott lénynek képzelet, akinek titokzatos bűnök nyomják a lelkét s most háborodottan rohan lelkiismeretfurdalásai elől. Van-e tragikusabb szimbólum a szélnél, mely „az élet örökös csavargója”, „emberfeletti vándor”, aki

jajgatásával, végnélküli rohanásával, céltalan igyekezetével az emberiség szenvedését és rettenetét idézi fel és a nyomorúság törvényét, mely megelőzve és túlélve a létet, minden életmegnyilvánulás kifejezője. A leírás és a gondolat szétbonthatatlanul egyesül a versben:

Peut-être que le Vent est frère de la Mort!

L'infatigable Vent n'est-il pas le héraut
Qui précède la Mort et clame sa venue?
On dirait par moments qu'il manie une faux,
Et qu'il tue en passant des choses inconnues.

Lehet! A szél testvére a Halálnak!

*Az ömlő szél az Elmúlás heroldja,
Előtte jár és jöttét hirdeti
Kaszájával titkos rendekbe oldva
Holt dolgok árnyát földre fekteti.*

Talán egy elátkozott művész, a felhők és habok kétségbeesett szobrása:

Les oeuvres du vent sont fragiles et brèves,
Les oeuvres du vent ressemblent à nos rêves.

*Amit a szél vert, s elomolva ring,
Műve: mint kósza, szálló álmaink.*

A költő nagyszerű művészettel írja le a Szél alkotásait: a vizek felszínére akarja vésni lépteinek nyomát

Mais ce que le Vent écrit, le Vent l'efface.
Amit a Szél ír, letörli a Szél.

„A tűnő felhők fehérségével” csodákat akar felépíteni, benépesíti az eget óriási szellemalakokkal, álompalotákat épít, de mindez csak pillanatokig marad meg:

Le nuage croule . . . Et jamais ne s'achève
Sous les doigts du Vent l'oeuvre fragile et brève
Que le Vent maudit recommence sans trêve.

*A felleg összedől . . . S nincs vége, újra-újra
Formálja omló művét a Szélnek ujja;
Kezdi s elátkozottan összefűjja,*

A vers hatalmas képpel zárul: a költő a világ-
egyetem megsemmisülését idézi fel, amikor minden
fény kialszik, amikor a sóhajok és zokogások, melyek
a szélrohamba vegyültek, a küzdő ember lihegése
megszűnnek, amikor a Halál is megsemmisül, a Szél
érzéketlenül száguld a világűrben:

Rien ne remuera plus que le Vent. Et le Vent,
De tous les bruits épars dans l'univers mouvant,
Fera le dernier bruit dans le dernier silence;
Et vers les profondeurs du monde dévasté
Le Vent fuira toujours, toujours, épouvanté
De s'entendre marcher seul dans le vide immense . . .⁸

*A szél marad csak. S a megszűnt világ
Szétszórt hangjaiból az Ürön át
A roppant csendben ő, csak ő kiált
S az Ítéletbe hullt mélység felett
Megrémülten zúdul tovább sívár
Útján, ahol egyetlen ő, ki jár!*

A modernek közül Verhaeren-hez hasonlították
Mercier egész költészetét, s ez a vers is emlékeztet a
flamand költő híres *Vent*-jára; de nem túlzás ha azt
állítom, hogy technikailag teljesen egyértékű vele s
gondolatilag magasan fölötte áll az elsősorban impresz-
zionista hatásokra felépített *Vent*-nál.

2

Mercier pesszimista életszemlélete a *Poème du Vent*-ban éri el végső pontját. Valami megmarad belőle
továbbra is, de csak annyi, amennyi a költő későbbi
nagy verskompozícióinak árnyékolásához szükséges.
Ez a derült tekintetű, kiegyensúlyozott lelkű költő
csak ideig-óráig játszhatta a pesszimista szerepét; lelki-
alkata, neveltetése, hite arra predesztinálták, hogy a
hat nap Művének változatos szépségét dicsóítsa. A
föld és az emberek lassankint jobban kezdik érdekelni,
mint saját egyénisége, s ösztönösen visszatér arra a
területre, melyen költészetének eredeti értékei gazdagon
kivirágozhatnak. Henri Bremond, az ő megszokott
éleslátásával érdekesen határozza meg Mercier lelki-

alkatának és lirájának dualitását: „Könyvein keresztül követni lehet a költő idegei és ősei józansága, az egyik természetes érzékenysége és a többiek egészséges keménysége közti összeütközés összes mozzanatait.” A faj lassankint fölébe kerül a kívülről rákényszerített egyéniségnek s Mercier, „a jó buzavetők” hálás fia megköszöni az ősoktól jött ajándékot:

Mon âme paysanne est fille de la vôtre.
Si j'ai pu quelquefois exprimer mieux qu'un autre
L'émouvante beauté du rustique labeur;
Si, pour dire ce vieux et candide poème,
Il me vient des accents qui me troublent moi-même
Tant je les sens frémir de tendresse et d'ardeur,

C'est à vous, mes aïeux, que j'en dois rendre grâce.⁹

*Parashti lelkem a ti fiatok
S ha a szavam talán jobban ragyog,
Mikor munkátokról zeng és dalol —
Vagy hogyha bennem szavak zengenek,
Amitől ennen szívem is remeg,
Bennük oly sok vágy édes hangja forr:*

Tiétek hálám, rég elmúlt elődök.

Mercier lirájának egyik jellegzetes vonása a föld iránti szeretet és mindannak a megbecsülése, mely a földből jön vagy hozzá kapcsolódik. Két teljes verskötete mutatja be, hogy milyen átélt és elmélyült művészettel képes megdalolni azokat a témákat, melyek a görög és latin lírikusoktól kezdve Mistral-ig minden nagy költőt megihlettek. Főleg a *Le Poème de la Maison* című kötete az, mely egy teljesen eredeti hangú, végtelenül érzékeny és mégis férfias egyéniséget adott a mai francia lírának s a katolikus költészetnek. A falusi ház minden része költői és morális értéket rejt magában; féltő gond árad ki belőle, „anyai és finom” lelke állandóan azok felett lebeg, akik hozzá tartozóak; „hűséges”, mert nemcsak az éléskamra és a kemence kincseit őrzi, hanem a múlt drága emlékeit és a mostaniak lelkét is. A ház dicsérete mellett

Mercier a szántóföldek és mezők életét és munkáit is megéneкли, s így igazán méltó a „Vergiliusz fia” elnevezésre, melyet egy kritikus adott neki.

A nagy témák érzéketlenül hagyják, de örömmel nyúl a jelentéktelen, szinte prózai tárgyak után, melyet költő alig méltatott eddig figyelemre. A mezei virágok szárba szökkenése, a fák, utak, malmok élete, az őszi kikerics szétáradása, istállók zaja, utazás a városba mezőkön át, reggeli és esti hangulatok képezik a *Voix de la Terre* versmotívumait. És a *Poème de la Maison* darabjai is milyen jelentéktelenek tárgyukat tekintve: a ház, az ajtó, kandalló, asztal, ágy, falióra, kemence, pince, kút . . . Ezekből a semmitmondó tárgyakból Mercier nagyszerű költeményeket hoz létre, mert érzékeny lelke kikristályosítja a tárgyak belső, avatatlan szem előtt láthatatlan lényegét. Ahol más nem vesz észre semmit, ott a költő finom érzékszervei látnak és hallanak. Ha szétnéz az őszi mezőn, rögtön szeme elé tűnik

Le profil grelottant et fin des peupliers.¹⁰

A nyárfák reszkető finom profilja.

Belép az istállóba s felfigyel

Au bruit moelleux du lait qui tombe dans du lait.¹¹

A tej puha neszére, amint a tejbe hull.

De ezek a finom kis részletek gyakran tovább mennek a külső leírásnál s morális tartalmat nyernek, mint La Fontaine-nél, akire Mercier nem egyszer emlékeztet. Leírja a kutyát, amint este körüljárja a házat.

Et, sa ronde finie, ayant tout vu, s'endort,
Couché devant le feu pour le garder encor.¹²

*Körüljárt. Semmi! Lehever a ház
Tüzénél; alszik. Mintegy ott vigyáz.*

Nem annyira a látható érdekli, a vonal és a szín, mint a dolgok lelke, a mély és maradandó valóság; az

elmúló jelenben és a változásban a megmaradót és az egyetemeszt veszi észre.

Más költő látja a tájat, ő hallgatja s engedi, hogy minden zaja és mozdulata átrezdüljön a lelkén. Főleg azokat a titokzatos órákat szereti, amikor a láthatatlant elrejtő fal áttetszővé válik s a titok szinte kézzelfogható. Ezekben a percekben álmodozik és vár vagy fenyegetően remeg a természet: októberi komor délutánok képe, a kristályos ég csendje ráterül a nyugtalan vidékre; novemberi esték borzadálya, amikor „félnek az erdők;” téli napok agóniája, fojtogató felhők alatt; éjszakák alattomos közeledése, amikor az alkony

A travers les champs gris se hérisse, pullule
Et court comme une bande innombrable de loups.

*A szürke földeken szétterül és szalad,
Akár egy zord s roppant farkascapat.*

De a természetnek megvannak a barátságos és kedves órái is, amikor arca az emberére hasonlít. Vannak pillanatok, amikor isteni béke lengi be a tájat, mely úgy ragyog a boldogságtól, mint az ártatlan gyermek szeme:

Voici l'heure où la terre, heureuse et reposée,
Reçoit le don mystérieux de la rosée,
Et tressaille en sentant approcher le soleil.

Le monde est vierge et neuf. L'air qui vient des collines
N'a caressé que des créatures divines,
Comme les feuilles, l'eau, les herbes et les fleurs.¹³

*Most misztikus kegyként aláömlve
Harmat szakad a boldog s néma földre:
Amely a nap előtt hajnalra ring:
A föld szüz és új. És a szél a dombon
Virágon járt csak még, fűvön s falombon:
Istennek érintetlen lányain!*

Az egész természet megremeg egy láthatatlan Kéz érintésére, a leglomhább tömeg is belső mozgásba jön titkos erők hatása alatt. Mercier lírája érezteti a végcélt, mely a teremtet világot maga felé vonzza s

működteti, mert belülről szemléli a dolgokat. Ismeri az öreg föld titkát, mely a nyári nap alatt elalszik és megérti a „szent tébolyt,” mely a hordók éjszakájában elfogja a bort.

De legjobban a falusi ház részeit, butorait és homályos sarkait ismeri. A Ház együtt él azokkal, akik lakják; örül a gazdag aratásnak, szenved, ha „roszszak az évek,” reszket a jégeső merényleteitől és a halál látogatásától. A hosszú megpróbáltatások emberi bélyeg jellegét nyomták arcára, a fájdalom pecsétjét:

La maison a souffert . . . Mais les chagrins et l'âge
Ont mis en elle un charme émouvant et sacré:
On ne sait quoi d'humain respire en son visage,
Et ses yeux semblent beaux d'avoir souvent pleuré.¹⁴

*Ó nézd: vonásain a bánat és az évek,
Mily bűvölő, hogy szenvedett a ház!
Egészen emberi szeme s az arca szép lett,
A szenvedése vonzó, mely varázs.*

Falai közt egész világot fedezett fel a költő. Mint a mesékben, valami titkos varázslat folytán, minden él ebben a házban. Gyermekkorában mindig az volt az érzése, hogy háta mögött a tárgyak életre kelnek s amíg rájuk nem néz, úgy viselkednek mint az emberek. A *Poème de la Maison* is gyermekkori emlékek légkörét őrzi: a butorok készséges szolgálói a lakóknak és szövetségesei az ellenséges hatalmakkal szemben. Mindnyájan hűségesen őrzik a múlt emlékeit: az asztal a halottak nevében szól a fiatal házasokhoz:

Au noms des morts que j'ai nourris et dont tu viens,
Soyez bény . . .¹⁵

*Legyetek áldva, holtjaim nevében,
Akiőtől jöttél s kiket én tápláltam . . .*

Az öreg falióra elvesztette csengő hangját s reszketve üti az órákat, mert

Les choses d'à présent ne l'intéressent guère,
Mais le passé l'occupe et son charme la tient;
Elle n'en finit pas de conter ses misères
Et tous les vieux malheurs dont elle se souvient.¹⁶

*Egy dolog nem érdekli: a jelen,
Lefogta őt a mult súlyos varázsa.
Régmúlt balsorsról tiktakolva zeng
És végtelen panaszait kiáltja*

Minden tárgynak megvan a hivatása s még a leg-
jelentéktelenebb lény is valamilyen titkos szerepet tölt
be. A láthatatlan békák, melyek az „őreg kútkáva” alatt
brekegnek

Ce sont peut-être des génies
Vieux comme le monde et très bons,
Ou d'obscurs petits dieux qui font
Dans l'ombre quelque oeuvre bénie.¹⁷

*Jölelkek ők tán, vének mint a föld,
És olyanok, mint sok parányi bálvány:
Ott állanak titkoknak félhomályán
S a jósors az, mi bennük testet ölt.*

A lámpa nemcsak él, de kapcsolatban áll a ház
lakóinak életével is. Ez a vers (*La lampe*) szinte drámai
jelleget vesz fel, a mozdulatlanság mely a kötet
többi darabjait jellemzi, itt megszűnik; tárgyak tűnnek
fel, titokzatos lények, melyek mindennapi életünkben
körülvesznek s melyek között a lámpa egy félénk,
szelíd, de védelmező személy szerepét tölti be. Szim-
boluma azoknak a lelkeknek, akik fényt és örömet
árasztanak maguk körül. A házon kívül nem ismer
semmit, de senki sem ismeri nálánál jobban a házat:
minden tárgy rokon, mindenhova szétszórja fényét, be-
világítja a szegleteket:

Elle éclaire l'armoire et la huche; elle excelle
A trouver le soufflet, le tisonnier, la pelle,
Tous les menus objets de qui l'homme a besoin
Et que la nuit sournoise égare dans les coins.¹⁸

*Az ő fényében álldogál a szublót és a szekrény,
A piszkavasra, tűzlapátra, fújtatóra: róla hull meleg fény.*

*Ő mindezeket megtalálja; és megtalálja sebtén
Mindazt mi kell s miket ez éj elhárny a szegletekben.*

E kedves kép után, mely megmutatja a lámpa helyét a házban, szemtanúi leszünk az árny és a fény küzdelmének; az árnyék egy élő, alattomos és gonosz lény: a költő bemutatja tetteit, álnok szándékokat kölcsönözve neki: napközben láthatatlan, mert behúzódik az ajtó mögé vagy elbujik az ágy alá:

Elle s'entasse
Dans les escaliers où le vent passe;
Elle ourdit dans les coins sa trahison,
Comme une araignée,
Et toute la maison,
Sans que l'on s'en doute, en demeure imprégnée.

*Lapítva ott van
A lépcsőkön s széljárta zugolyokban.
A sarkokban sötét cselet szó s vigyáz,
Akár a pók.
És im a ház:
Övé titkon, hogy árnya szerte lóg:*

De alkonyatkor előbujik merészen, változó arccal és ezer formában mindent betölt óriási jelenléte. A sötétben szorongó szívvel beszélnek a háziak, egyik sem látja a másikat. De egyszerre csak megjelenik a fény s most öröm és bizalom ül ki az arcokra:

La maison n'a déjà plus peur;
Car, toute seule contre toutes,
Et d'un seul rayon de son coeur,
La lampe a mis les ombres en déroute!

*A ház nem fél, mert mint a tör
Áll mozdulatlanul
A lámpa, s fényszíve elől
Az árny odébblapult.*

Jóteköny erőit mindenkire kiárasztja s még a házon kívül is megnyugtatta az eltévedt utasokat. Majd az elaludt kisgyerek bölcsője mellett őrködik; boldog, hogy teljesen egyedül van az alvó mellett; a fény

tisztább és könnyebb lesz s először félénken, majd merészebben

D'un baiser long et doux
Elle effleure le front et parcourt le visage,
Mais l'enfant, au frôler d'un rayon sur sa tempe
Se réveille et tendant, ouverts, ses petits doigts,
A pleines mains, ainsi qu'à sa mère parfois
Il veut prendre le bon visage de la lampe.

*Érinti meg arcát és homlokát
Gyöngéd és hosszú csókkal*

*De a gyermek felébred a sugárra,
Felébred és kinyitva ujjacskáit,
A mozdulattal, mely anyjára áhít
Arrafelé nyúl, hol mosolyg a lámpa.*

A *Poème de la Maison* többi darabjai is hasonló tökéletességet mutatnak gondolatban és formában s bizonyítékai, hogy milyen képzeletgazdagsággal és érzékenységgel látja és láttatja a költő a legegyszerűbb tárgyakat.

3.

Louis Mercier lelki alkatánál, belső érzelmeinél és katolikus hiténél fogva természetszerűleg hajolt a vallásos költészet felé. A *Voix de la Terre et du Temps* és a *Poème de la Maison* minden darabját teljesen áthatja egy spirituális szellem, melynek gyökei a költő tiszta katolicizmusából táplálkoznak. De amíg itt a vallásos érzés csak közvetve és csak a légkörben jelentkezik, Mercier három utolsó kötete már témáiban is elsődlegesen katolikus.

Észrevehettük, hogy Mercier inkább epikus költő, mint lírikus: egyénisége gyakran a háttérbe szorul vagy csak közvetve jelentkezik a vers hangszínében. Ez az attitűd vallásos verseikben is megmaradt (kivéve talán a fronton írt költeményeket, melyekben az egyéni aggodalom, szomorúság és keserűség áttöri az epikai kereteket): *Lazare le Ressuscité* című nagyszabású

kompozíciója bizonyítja. Elbeszélő és párbeszédes formában írja meg a bibliai Lázár feltámadását és halálát, de ez csak keret néhány misztikus elmélkedés számára, melyben Mercier vizionárius képzelete szabadon csaponghat a katolikus dogma gazdag világában.

Lázár kilép a sírból, ledobja magáról halotti leplét. A tömeg megrémülten szétszalad és két hugán kívül csak Jézus marad vele a Betánia-i házban. Márta és Mária azt hiszik, hogy testvérük örökre megszabadult a haláltól, de Jézus kijelenti, hogy az elmúlás isteni törvénye mindenkire kötelező, majd eltávozik. A két nővér most arra kéri Lázárt, hogy mesélje el mit érzett agóniájában s milyen volt a „fekete” utazás, melyből visszatért. A feltámadott rémitő pontossággal leírja halálküzdelmét és azt a pillanatot, mikor az élet kialszik a testben; de képtelen visszaemlékezni arra, amit a síron túl látott, bár tudja, hogy megismerte a titkot, mely a halottakat bölcsebbé teszi a legnagyobb tudósnál is.

Egy titok súlya alatt, melytől nem tud szabadulni, Lázár senkitől meg nem értve él az emberek között, mint egy másvilági idegen. Érzí, hogy sohasem lesz boldog, s ha legalább eszébe jutna a titok, hogy szétkiáltssa a kíváncsi tömegnek, mely állandóan körülveszi s kérdésekkel ostromolja. El akar menekülni, de az előbb még előtte térdeplő emberek köveket dobnak utána s szidalmazták.

A főpapok ebédjének jelenete után következik a költemény legszebb epizódja, egy dantei vízió. Lázár, akit a titok gondolata állandóan foglalkoztat, álmában hegyfokot lát, mely a hullámtalan, nyugodt, halálhoz hasonló tenger felett emelkedik a magasba; a tetején egy halom testet és arcot vesz észre, de sem a körvonalat, sem a vonásokat nem tudja kihámozni;

Mais des yeux et des yeux, des yeux par millions
Luisaient sur cet amas de sombres créatures.¹⁹

*De szemek és szemek és szemek milliós szám
Fénylettek a halom sötét s hatalmas ormán.*

Mindnyájan a tengert nézik „sötétséggel telt tekintetükkel”. Hirtelen hatalmas kiáltás hangzik fel:

Béantes,
Les bouches, qui depuis des siècles avaient tu
L'angoisse qui vivait sur les faces, crièrent,
Car un vivant était apparu sur la mer . . .²⁰

. . . S kitárták szájuk,
A néma ajkakat, mik évszázadok óta
Elhallgatták a kint, amely arcukra ájult;
Kiáltottak. — Valaki jött, jött, jött a vizeken.

Ebben az előben, akit az örvény nem nyelt el, Lázár önmagát ismeri fel. Egy hang kérdi tőle: „Mi lett azokból, akik megelőztek a sírban? Miért csak te jöttél vissza a földre?” De az csak hallgat, kezeit az ég felé emelve:

Et frémissant d'horreur, Lazare découvre
Que l'on avait cousu la bouche de cet être.²¹

És Lázár reszketett a borzalomtól:
A fantom száját valaki lezárta.

Ebben a pillanatban Lázár felébred álmából; de a szörnyű lidércálomnak még nincs vége: egy sötét, emberfeletti szellem jelenik meg előtte, az álnok Kísértő s szánakozva meg akarja nyugtatni őt: sohasem ismerte meg a halált és a titok, melyet ki akar kiáltani, csak lázálmának káprázata volt. Mert a sír nem adta s nem is adja vissza áldozatát, magának Istennek a törvénye ez. S ha igaz is lenne, hogy Lázár az örök éjszakából tért vissza, a halottak titka nem éri meg, hogy kikibálják. Mindenkinek egyforma lesz a sorsa:

Ici-bas les vivants savent au moins qu'ils souffrent;
Les morts ne savent rien, pas même qu'ils sont morts:
Les morts sont morts.²²

A holtak azt sem tudják, hogy nem élnek;
Az élő legalább a kintől összeroskad
A holtak: holtak.

De Lázár nem hisz a Sátánnak. Megérti, hogy nem azzal tehet tanubizonyságot Krisztus dicsősége

és istensége mellett, ha elmondja az embereknek a földöntúli titkot, hanem ha saját életét áldozza fel:

Car ce peuple, si dur qu'il soit de coeur, croira
Mieux qu'aux signes du ciel et mieux qu'aux prophètes
Au témoignage vrai de l'homme qui mourra²⁰.

*Keményszívű a nép, de lme jobban enged
Azoknak, kiknek halála bizonyoság —
Nekik hisz, s nem írásnak, égi Jelnek!*

S így történik, hogy megkövezik, amikor Jézus istenségét és igazát hirdeti. De egy láthatatlan erő szétkergeti a tömeget: a Megváltó megjelenik előtte és megmagyarázza neki tanának lényegét: hinni és szeretni.

Laisse ton coeur troublé reposer dans ma paix,
Et sache dans l'amour adorer et te taire!²⁴

*Csak hagyd zavart szíved nyugodni békén,
Imádkozz boldogságban s szeretetben!*

Nem akarok hosszabban foglalkozni Mercier háborús verseivel (*Poèmes de la Tranchée*), melyek fellette állnak ugyan Le Cardonnel vagy Claudel hasonló ihletésű darabjainak, de nem érik el sem előbbi alkotásainak, sem utolsó kötetének, a *Pierres Sacrées*-nak szintjét. Költőnk hosszú ideig küzdött a fronton, átélte a háború borzalmait s természetes, hogy lírájában is nyomot hagytak ezek az évek. Az üvöltő háborús versekkel ellentétben Mercier költeményeiben tisztább érzés szólal meg: a háború egy hosszú, szomorú vezeklésre emlékezteti, a lövészárók hasonló a sötét katakombákhoz vagy a tisztítóházhoz s a katonák bátran vállalják a szenvedést egy jobb jövő reményében. A kötet legszebb versei az „Imádságok a lövészárókban” című ciklusban találhatók:

Intercédez pour nous, Chrétiens des premiers temps,
Vous dont les os sacrés reposent dans des tombes
Que ne visite pas le soleil des vivants;
Priez pour nous, Saints et Saintes des catacombes!

*Első századok szentjei: érettünk közben járjatok!
Oh, milyen sírok fedik testetek vértanu csontját.*

*A nap nem éri mélyben árnyatok —
Imádkozzatok értünk megszentelt katakombák!*

A Föld, a Ház, a Halál, a Háború után szinte logikusan következik Mercier utolsó nagy kötete a *Pierres Sacrées*. Mercier számára csak egy ház van: melyben ő és az övéi élnek, — de számtalan templom, szülőfalujának egyszerű templomától a nagy katedrálisokig. De ne higgyük, hogy az ismert, művészi szépségű katedrálisokat éneklí meg; a jelentéktelen, csupasz templomok talán még jobban érdeklik, mert épolyan *isteniek* mint a többiek, de meghatóbbak, épúgy mint az egyszerű ember élete. Elvonulnak előttünk a tenger veszélyével szembeszálló templomok, a hívektől elhagyottak, az ellenség fáklyájától felgyújtottak és a csendes falusi kápolnák is, nyugodt sorsukkal. Találkozunk a gabona templomával is, mely „mosolyog az új aratás láttára”, a szőlőfürtök templomával, mely vörös gránitból épült a szőlődombon, az erdők templomával, egy tölgyfaerdővel körülvett kisváros védelmezője.

A természet gyakran ellensége a templomoknak s nem egyszer támad a tabernákulumban rejlő Mindenhatóra, mintha az örök Ellenség hajtaná (*L'Église des Vents*). Egy másik szép vers, *La Naissance de la Cloche* úgy tekinthető, mint utolsó darabja a Kisértés-ciklusnak, melyről Mercier pesszimizmusánál beszélünk. A fiatal, még pogány harang megkérdezi, hogy kinek a dicséretét zengje; a természet szeretné, ha a föld szépségét és az élet örömeit énekelné, de a már megkeresztelt harang nem hallgat senkire: azért született meg, hogy Istenről adjon hírt az embereknek és emberekről Istennek. Hivatása van. A misszió eszméje végigvonul az egész kötetben, ez ihleti Mercier legszebb liturgikus költeményét is: *Poème pour la naissance d'une église*. A lelketlen anyag szinte megszentesül Isten szolgálatában: a földet, mely ezentúl csak a lelkek számára fog kicsirázni úgy választják ki és szentelik

meg, mint a papot; sötét mélységekből hatalmas kö-
tömbök kerülnek napfényre és a kő már „dalol” a
kalapács alatt. Felépült a templom, de a kövei csak
testet alkotnak lélek nélkül; Isten beavatkozására van
szükség, melyet a pap áldása szimbolizál. Az emberek
házát az ősök titkos jelenléte élteti: egy szentebb
Jelenlét lelkesíti az Isten házát, mely anyához
hasonló, aki tanít, vigasztal, feloldoz és táplálja a
lelkeket. Ezeket a szent tevékenységeket teológiával
telt s egyben költői szépségű strófákban határozza
meg Mercier. Mély vallásos ihlet, emberi hang
és művészi ragyogás emeli ezt a hatalmas verset a
mai katolikus líra legmagasabb vonalába, Claudel
Magnificat-ja és Le Cardonnel *Nuit sur les Écritures*-
je mellé.

JEGYZETEK.

1. Poèmes de la Tranchée. *Prière à N.-D. de Prompt-Secours.*
2. L'Enchantée.
3. U. o.
4. L'Enchantée. 225. oldal.
5. U. o. *Tristesse de statue.*
6. U. o. *Apaisement.*
7. Baudelaire choisi. 1918. Préface.
8. Voix de la terre et du temps.
9. U. o.
10. U. o.
11. U. o.
12. Le poème de la Maison. *Le chien.*
13. Voix de la terre et du temps.
14. Le poème de la Maison. *La Maison.*
15. U. o. *La Table.*
16. U. o. *L'Horloge.*
17. U. o. *Le Puits.*
18. U. o. 78. oldal.
19. Lazare le ressuscité 82. oldal.
20. U. o. 83. oldal.
21. U. o. 85. oldal.
22. U. o. 89. oldal.
23. U. o. 102. oldal.
24. U. o. 123. oldal.
25. Poèmes de la Tranchée. *Prière à nos saints Patrons.*

MARIE NOËL.

Képzeljünk el egy lányt, aki születésétől kezdve egy kis vidéki városban, Auxerre-ben él, mely ma is olyan mint a középkorban volt; egy költőnőt, aki semmit sem ismer a modern életből, imakönyvén kívül nem olvas más könyvet, álmodzásait egy régi templom freskói és idővert szobrai ihletik, magányosan él szüleivel az ősi házban, napjait házi munkával, imádkozással s jótékonykodással tölti be és akinek az a legnagyobb öröme, ha leülhet zongorája mellé vagy kimehet a városka határában elterülő erdőbe. Az évek múlnak, a szép fiatal lány lassankint megöregszik s az elképzelt ideál sohasem jelenik meg előtte. De gyermekkorától kezdve szinte családias lelkülettel él az isteni Mesterrel s mindinkább érzi, hogy amit az élet megtagadott tőle: családi tűzhelyet, hitvesi szeretetet, gyermekeket, azt bőségesen kárpótolja a mindenét átható Szeretet.

Verseit olvasva, önkéntelenül felvetődik a kérdés: mennyi bennük a valóság és mennyi az elképzelés? Végeredményben olyan mindegy ez. Közvetlen, finom dalai olyanok, mintha vallomások lennének: amikor a fiatal, örökké mosolygó lány arra vár, hogy az úton megjelenik előtte az elképzelt férfi,¹ amikor végre ez feltűnik, de az óhajtott szavak némák maradnak,² vagy amikor a gyermektelen tűzhely szomorúságát érzékelteti,³ a hang hirtelen elérzékenykedik, a mosoly elborul és egy akaratlan zokogás félbeszakítja a vidám dalt.

Vannak versei, melyek egy középkori francia műfajra, a *chanson de toile*-ra emlékeztetnek friss színeikkel, élénkségükkel és melankólikus dallamukkal

Mon père me veut marier,
Sauvons-nous, sauvons-nous par les bois et la plaine,
Mon père me veut marier.
Petit oiseau, tout vif lairas-tu lier?⁴

*Apám asszonynak akar adni már,
Ó meneküljünk, meneküljünk árkon át és bokron át:
Apám asszonynak akar adni már —
Akarsz-e törbe esni, kismadár?*

Máskor egy kép vagy hasonlat ragadja meg az embert, anélkül, hogy tudná az okát. Egy *Chanson*-ban szerelméről dalol, aki a kinyílt virágok között keresi jövődöbelijét, de nem talál senkit; pedig ő ott állt az úton, mint valami sápadt és szürke levendula,

Je l'attendais, pâle et grise lavande,
Et tout mon coeur embaumait son chemin.⁵

*Vártam reá, fakó levendula,
Es illatot szórt útjára szívem!*

Marie Noël-t az a Henri Bremond fedezte fel, aki a modern francia kritikusok között nemcsak a legfogékonyabb elme, de a legköltőibb lelkiakat is. Erdemes sorait idézem, mert a magam erejéből képtelen lennék ilyen jellemzően meghatározni a *Chansons et les Heures* költőjének lényeges jegyeit: „Francia katolikus költőink között senkit sem értékelek többre Marie Noël-nél. Nem sorolom fel, hogy ki áll vele egy szinten vagy kit nem múl felül, mert az ilyen állítások értelmetlenek. Van Racine; van Verlaine, Claudel, Francis Jammes, amint van Marie Noël. De milyen módon lehet meghatározni? A Notre-Dame-ban számomra az isteni percet az a gyermekhang jelenti, mely hirtelen száll fel a magasba, és mi vele együtt; ilyen Marie Noël éneke is. Minden elbágyadásunkat megéreztet, de anélkül, hogy érintené a földet, minden könnyünket, még a legkeserűbbeket is, de a bűn súlya és szaga nélkül. Testből és vérből álló szavaink nem felelnek meg neki: mégis a legbohóbbak jobban illenek hozzá mint a legbölcsebbek. Az ünnepélyesség egy atomja összedöntené. Képzeliék el az ellen-

kezőjét annak, amit komolynak nevezünk, valamilyen égi humort, angyali pajkosságot. Ne bontránkozzanak meg. Az Egyház szentté avatott egy teljesen hozzá hasonló bájosságot. Marie Noël költészete csodálatosan hasonlít Néri Szent Fülöp szentségéhez.”⁶

Második kötetének *Les Chants de la Merci* a címe. A XIII. században Szent Raymond de Penafort egy rendet alapított Szűz Mária oltalma alatt: az Irgalom rendjét, melynek az a feladata, hogy a foglyokat és a rabszolgákat megszabadítsa. A tagoknak kötelességük szükség esetén, ha az arany hiányzik, önmagukat felajánlaniok válságdíjúl. Ma már nem kell rabszolgákat felszabadítani vagy foglyokat kiváltani az adósok börtönéből; de annál többet tehet a szeretet a megláncolt lelkekért, akik a bűn árnyékában vagy a hitetlenség csendjében élnek. Az *Irgalom Énekei* ezekhez a lelkekhez szólnak s fényt visznek magányuk vigasztalan börtönébe: az öröm, a béke és a türelem fényét:

Je viens. Je suis petit oiseau, je viens.
Je viens, je suis moucheron, un rien frêle,
Une aile. Et j'ouvre et je donne mon aile
Pour alléger leur épaule et mon chant
Pour délivrer leur âme à travers champs.⁷

*Jövők. És ez vagyok csak: kismadár.
Jövők. És vagyok: parányi szárny.
Apró bogáré. Hadd kibontanom
S könnyedség lennem fáradt vállakon.
És dalom legyen ez a lendület,
Amely megváltja fáradt lelküket.*

De Marie Noël ismer hatékonyabb titkokat is. Az elsőnek részvét a neve. Ha saját vállaira rakja a szerencsétlen foglyok elviselhetetlen terheit, talán könnyít rajtuk: „Bennük szenvedek, küzdök, fáradt vagyok, éhezem. Megrettenek, mert az vagyok, aki nem vagyok, egy sebesült s a következő percben a szegények leszek, öreg leszek, özvegy, és halott is a

halottakkal.⁸ És valóban, amikor az elhagyott aggastyán halálát írja le (*Dernières détresses*),⁹ amikor a szegény munkás-asszony ezernyi baját sorolja fel (*Le Souci*),¹⁰ vagy amikor az aggok házában szolgáló Fanny hajnali imáját recitálja (*Assomption*),¹¹ érezzük a nyomorúságot daloló egyéni hangon keresztül, hogy a költő velük együtt szenved és lelke mélyéig átérzi vigasztalan sorukat. Ahogyan az elerőtlenedett haldokló kétségbeesését érzékelteti, aki érzi, hogy munkátlan kezei elrozs-dásodnak, agya, melyben a gondolatok élettelennek váltak, elpenészesedik, alig működő érzékei zsibbadni kezdenek s aki türelmetlenségében már szólítja a halált:

Ah! rompre d'un effort le fil pourri qui dure!¹²

Szakítsd csak szét a máló szálakat!

az olvasó közvetlen érintkezésbe kerül a valósággal. Ugyanilyen realista hatást ér el a szegény asszony álmatlan éjszakájának felidézésével: lázasan forgolódik ágyában és azon töpreng, hogy hogyan lehetne húsz frankjából a hátralékos házbért kifizetni, megvenni az életet adó kenyeret és tejet s beteg gyermekének az orvosságot, mely nélkül elpusztul:

Fais ton compte, allons, fais! Il te reste vingt francs,
Il te faut du charbon, il te faut du pétrole,
Du lait pour le petit, des sabots pour les grands,
Compte, compte, l'argent à mesure s'envole.¹³

*Add össze, vond ki hát! Mert húsz frankod maradt még,
Petróleumra, szénre, — s tej kell a kicsinek,
A nagyobbiknak oh cipője most szakadt szét,
Add össze, vond ki csak — a pénz úgysíet!*

Minden mesterkélttség és ékesszólás nélkül, a leg-egyszerűbb eszközökkel dolgozik s éppen ezért ér el tiszta művészi hatást. Nem kívülről figyel meg a szenvedést, hanem saját lelkében éli át mások gyötrelmét s belülről érzi a nyomor szüntelen marását. *Quis vestrum infirmatur et ego non uror?*

De van valami, ami az emberi szeretetnél és

részvételnél erősebben működik és gyógyítóbb balzsamot csöppent minden sebre: az isteni szeretet, a karitás. Hatása alatt a lelkek között titokzatos áramok indulnak meg, a szenvedő érzi, hogy nincs egyedül. Valaki mellette áll, megérti baját s magára vállalja szenvedésének nagy részét.

A hivatás nagyszerűségét az *Appel au berger*¹⁴-ben írja le Marie Noël. A Fájdalom, akit Isten rendelt a földre a vétkes emberek megváltására és üdvére, látja, hogy nyája, melyet a füves legelőre, majd a karámba kell terelnie, hamis pásztorok után indul. Mint a szeretet koldusa, a szélre bízva könyörgését:

Je suis la Douleur du monde,
Berger, veux-tu m'épouser?

*A világ Bánata vagyok,
Oh elvinnél-e Pásztorom?*

Néhány versszakba sűrítve, a hivatás terheit és örömeit írja le; nélkülözésekkel telt élet, „méz és bor nélküli szekrény”, lyukas harisnyák, melyeket egy öregasszony stoppol meg, magány, tűzhelytelenség:

Tu n'auras guère de flamme
Entre tes chenets étroits.
Tu n'auras ni fils, ni femme
A ton ombre. Il fera froid . . .

*Hideg lesz majd a tűzhelyed
És nem lesz majd veled
Se asszonyod, se gyermeked —
Hideg lesz majd, hideg!*

De aki követi hívó szavát, többet nyer mint veszít: földi tápláléknál értékesebb eledelben lesz része, maga Isten lesz vagyona és öröme, s minél többet ad Belőle másoknak, annál több marad neki;

Je mettrai Dieu sur la table
Pour ton repas du matin,
Je mettrai près de ta bouche
Dieu comme un morceau de pain.
Et tes brebis touche à touche
L'iront manger dans ta main.

*Asztalodra Istent teszem,
Hogy reggel őt fogadd,*

*Istent teszem ajkadra itt,
Mint darab kenyeret,
S köréd tolongó juhaid
Érte érik kezed!*

A katolikus hit misztériumait és tanait egyszerű, de eltanulhatatlan művészettel olvasztja költészetté s nincs az az elvont dogma, melyet ne lenne képes lírájában kifejezni. Imáit és Isten felé törő áhítatait ugyanaz a természetes, nyugodt, gyermekien őszinte és ragaszkodó hang jellemzi. Első kötetében a *Chansons*-ok után a Breviárium órái (*Les Heures*)¹⁶ következnek, de tévedés lenne azt hinni, hogy egyszerű versbeszéd-ről vagy parafrázisról van szó. Az átélt vallásos érzelem gazdag tartalommal tölti meg a teológiai keretet, az érzelem árama életet ad a verseknek, melyek a tavasz minden virágától illatosak. Mint egykor szent Ferenc az umbriai tavaszban, Marie Noël is fellelkesülve és önfeledten dicséri a természet Alkotóját. A hajnali örömujjongástól, a délutáni hőség fojtott hangján keresztül az esti elmúlás szomorúságáig minden hang és érzelem-árnyalat megtalálható ezekben a versekben. Képzelnünk el egy fiatal tisztaszemű lányt, amint nevetve futkos mezőkön és erdőkön keresztül: mindent megcsodál, a pipacstól kezdve, mely egy ministránsgyerekre emlékezteti, akinek rosszul van kisimítva a szoknyája, a vízcseppig, mely egy kívájt kőben lapít meg a szederbokor és a kakukkfű alatt. Egy barika ártatlan ugrásaival futkos, elámul a természet szépségein, szűr-csöli a levegőt, virágokat szed s egy hirtelen lendülettel Pásztorának karjaiba dobja magát. — Lassan, alig észrevehető átmenetekkel, a hang komolyabbá válik, a vidámságot elűzi a nyári nap tikkasztó heve, a Dél ördöge lángragyújtja a kert virágait és fáit:

Je voudrais me rouler sur la terre au sein chaud,
Les yeux brouillés d'azur éclatant, vaste, haut;
Je voudrais . . . qui m'allume ainsi qu'une fournaise? . . .
Des femmes au cou nu s'en vont cueillir la fraise . . .

Fuis! Mais où fuir? . . . Où donc? . . . J'ai les pied trop las.
Où donc? . . . La mauvaise herbe est haute sous mes pas,
Derrière et devant moi partout la Bête rôde
Sous les fleurs, sur le ciel, dans la brousaille chaude.¹⁶

*Szeretnék végigheverni a melegkeblű földön,
Szemeimmel beinni a roppant kék azurt,
Ki gyújt fel, mint kemencét, hogy lángom égre törjön?
Asszonyok mennek eprészni, és szabad a nyakuk!*

*Elfutni csak! Hová? Oh: lábam annyira fáradt
A tüskébe, bozótba, gazba vezetne az utam,
Elöttem és mögöttem és mindenütt az Állat,
Virágok közt, az égen s erdőn velem suhan.*

De a hőség lassankint elmúlik, délután lesz, majd beáll az alkony s mint valamikor az emmauszi úton, Jézus most is tanítványaival beszélget. Lassankint itt van a Completorium ideje: *In manus tuas Domine . . .* S a vers, mely a reggeli önfeledtségben ritmusával is érzékeltette a játékos kedvet és vígságot, mely a déli nap-tűzésben valami fenyegető komorságot és retteget sejtített a nehéz, sötét szótagokkal és a dübörgő párrimekkel, most valami végtelen melankóliát és az isteni akaratban való alázatosságot megnyugvást fejez ki a sorok halk zenéjével; egy-két kiszakított versszak csak távoli fogalmat adhat ennek a befejező versnek végtelenül tiszta hangulatáról és altatódalhoz hasonló zenéjéről:

Je ne suis pas un saint, mon Dieu, pour que tu veuilles
Me bercer dans tes bras et chasser mes frissons.
Je ne suis qu'un enfant, je n'ai que mes chansons
Et je ne vaudrais pas mieux qu'un oiseau sous les feuilles.

Et je ne sais pourquoi tu m'aimes . . . Les chemins
Me mènent tous à Toi sans lutte, sans secousse,
Le sommeil — ou la mort — glisse dans la nuit douce . . .
Bonsoir, Père, reçois mon âme entre tes mains.¹⁷

*Uram, nem vagyok szented, hogy karjaidba ringass
És hogy felbátoríts, a félelem ha vár,
Kicsiny gyermek vagyok, nincs másom, dalaim csak,
S nem érek többet, mint bokorban egy madár.*

*Nem tudom miért szeretsz . . . de minden út tendlad
Ér véget s rajtuk küzdés és bajlódás se vár,
Az álom — vagy halál — árnya az éjszakának:
Jó estét, s lelkemet fogod kezében már.*

A *Chants de la Merci* szintén tartalmaz néhány imát: a hang itt talán még egy fokkal áhítatosabb, a könnyörgés mélyebből jövő. Erős hit ihleti őket, benső tüzet adva a szavaknak és gondolatoknak. Ezeknek az imádságoknak jellege a tárgy szerint változik; a *Chant de la Compassion*,¹⁸ melyet a költő azokhoz az anyákhoz ír, akiknek fiai a háborúban harcolnak, sajátos tercinákban (két nyolcszótagú sort egy hétszótagú követ) folyik, a *Stabat Mater Dolorosa* zokogó dallamát követve:

L'heure m'éveille. Il est minuit . . .
 Mon Dieu, peut-être cette nuit,
 Mon fils à cette heure est mort.

*Éjjél. Felriaszt az óra,
 Uram, tán ma virradóra
 Meghalt egyetlen fiam!*

Máskor a vers kiszélesedik és a sorok nyugodt hullámként ringatják a gondolatot, mely ezekben az imákban mindig Isten felé emelkedik. Az embernek az a benyomása, hogy egy Verlaine által megtisztított Lamartine-t olvas, de ha többször elolvassa a verset s engedi, hogy a gondolat a belső zenével együtt intellektusán túl az érzelmi idegközpontig hatoljon, lehetetlen észre nem venni a különbséget: Lamartine ködszerű eláradásaival szemben Marie Noël verse azokra a tiszta hegyipatakokra emlékeztet, melyek játékosan tükrözik vissza a föléjükboruló fák zöldjét; Verlaine kétségtelenül hatott rá, de felettébb kockázatos vállalkozás lenne itt filológiai összehasonlításba bocsátkozni. Az az érzésem, hogy a kettőjük közt érezhető hasonlóságnak az a magyarázata, hogy amíg a többi katolikus költő lírája férfias jellegű, Verlaine lágy, simogató versei feminin lelkialkatra mutatnak s Marie Noël költészete természetszerűleg szintén nőies. És éppen ez a finomság, mely sohasem válik érzelgéssé, adja verseinek azt a hangszínt, melyet eltanulni sohasem lehet:

Mon Dieu, source sans fond de la douceur humaine,
 Je laisse en m'endormant couler mon coeur en Vous
 Comme un vase tombé dans l'eau de la fontaine
 Et que Vous remplissez de Vous-même sans nous.¹⁹

*Uram, a szép kegyesség mély-mély kútjője, engedd,
Hogy míg elalszom én, beléd folyjon szívem,
Akár egy feneketlen forrásvizébe ejtett
Váza, mely megtelik, míg mélyeden pihen.*

Noël birtokában van annak a gyermeki lelkületnek, melyet a kereszténység még elősegít; a tisztelet benne nem tiltja meg s nem is nyomja el a képzelet játszókedvét. Imáit teleszórja cirógató kedveskedésekkel, melyek Isten iránt érzett gyermeki szeretetének kifejezései:

*Savez-vous, ô vous, mon Dieu, comme l'épreuve est dure ?
Moi qui le sais . . .
Vous, souvenez-vous d'eux que j'oublie — ils sont tant!*²⁰

*Tudod-e Istenem, milyen nehéz a próba?
Én jól tudom . . .
És emlékszel-e azokra, kiket én elfelejték?
Milyen sokak!*

Áhítataiba nyílt lelke gyakran becsöppenti, minden töprengés és formáság nélkül a maliciózus *pointe*-et; néha önnön hibáit gúnyolja ki s azt kéri a Szentlélektől, hogy szánakozzék meg rajta s dobjon fejébe „egy kis bölcseségmagot”, mert különben „megvert csacsi módjára” nem veszi észre a hidat és beleesik az első árokba, vagy „mint egy szegény bagoly, akinek túlságosan nagy szemei csak arra jók, hogy a holdat lássák”²¹ nekiütközik az akadályoknak. Tiszta gyermeklelkét nem ijeszti meg az Isten-arc s még az égő csipkebokor közelében is természetes tud maradni.

Harmadik verskötetével, melynek *Le Rosaire des Joies* (Örömök olvasója) a címe, részben megváltozik költői attitűdje: a hívő lélek itt elsősorban szemlélődik, az imádságot a kontempláció foglalja el. Átéli az ige gyermekkorának jeleneit s megfigyelve a legkisebb mozdulatokat és tetteket, hallgatva a megszentelt, örökértelmű szavakat, a középkori templomi festmények stílusában érzékelteti meg a Megváltó születése körül történt eseményeket. Csodálatos tisztaságú Angyali

Üdvözlét nyitja meg a sort: ha az ember ezt a verset olvassa, valami természetfeletti tisztaság jelenlétét érzi s Mária arca fényáradatban, zsongó méhektől és virágzó fáktól körülvéve jelenik meg:

La Vierge Marie est penchée au bord
De son coeur profond comme une fontaine
Et joint ses deux mains pour garder plus fort
Le ciel jaillissant dont elle est trop pleine.²²

*Szűz Mária föléhajolt szívének,
A mély kútnak, mely Im szígnig betett
S összekulcsolt karjával őrizé meg
Az odazárt tündöklő Eget.*

Mint művészkéz festette templomképek, úgy következnek egymásután a versek: menetelés Hebron felé, a két unokanővér találkozása, egy együtt töltött nap Zakariás házában. Marie Noël ösztönös művészettel képes egy váratlan vonással, egy önmagában banális és jelentéktelen, de festői részlettel kiemelni valamit, melynek az a következménye, hogy az alakok a valóság légkörébe kerülnek, szinte tapinthatókká válnak, anélkül, hogy természetfeletti jellegük szétfoszlana. Mihelyt a Jóhírt jelentő angyal eltávozik, József belép a konyhába s látva az elgondolkozó Máriát, felkiált:

Midi! le repas! Rien n'est prêt . . . Midi!²³

Dél! az ebéd! Még nincs meg . . . Ime: Dél!

Amikor Erzsébet észreveszi Máriát, sebtiben lemetszi a guzsajt, nem törődve a félbemaradt szállal s eléjefut:

Elisabeth la voit et court au-devant d'elle,
Laissant rouler au vent son fil inachevé.²⁴

*Erzsébet megpillantja őt és már elébe fut
A nem-kész szál a szélben leng utána.*

Mikor a Szűz jövődő gyermekének kelengyéjét varrja, a félig kész fejkötőt öklére húzza, hogy lássa a hatást:

Et la Vierge Marie assise en face d'elle,
Ayant de meilleurs yeux coud à tout petits points
Des langes, des fichus, des béguins de dentelle
Dont pour en voir l'effet elle coiffe ses poings.²⁵

*És Szűz Mária ott ül szembe vele,
Ó jobban lát aprókat ölteni
A pótyákon, s az egyik főkötőt dldott kezére,
Hogy jobban lássa, lme fölteszi.*

Ezek a jelentéktelen semmiségek, melyek a költőnek és a nőnek finom trouvaille-jai, az evangéliumi versek színét és életszerűségét adják meg. Hasonló benyomásunk van a szent Család betlehemi jeleneténél (*Noël et Morale aux maisons sur la prudence*)²⁶: szinte megelevenedik előttünk a falánk kocsmáros, a kíváncsi kukta, az asszony, aki a pékhez menet marokkal szórja a híreket, a gyáva nyárspolgár, aki utána néz, hogy jól zárják-e be a kaput s a létra a helyén van-e, s a külvárosi félhomályban egy fáradt asszony s egy öreg, aki a szamarat hajtja.

De nem elég, ha a kontempláció segítségével feltámasztott eseménnyel szemben csak figyelmes szemlélők vagyunk; a szentignáci metódus ismerői jól tudják, hogy be kell lépnünk a játékba s a szereplőkkel együtt szereplőkké kell válnunk. A vénlányok megérkeznek a Jászolhoz, s az újszülött fölé hajolva, megkérdik: „Szabad ujjunkkal megérinteni őt?”

Laissez-nous le border et lui glisser les mains
Sous la couverture.
Il neige sur le toit, le vent court les chemins,
La saison est dure.
Si l'enfant est mal couvert
Sûr! par cette brume,
Sûr! il va, pour tout l'hiver,
Attraper un rhume.²⁷

*Hadd takargassuk be csusztassuk pótya alá
Kicsi kezecskéit,
A tetőre hull a hó, szél szalad fel és alá,
De kemény a tél itt!
Ha nincs rajta takaró
Ily ködös időben,
Megfázik biz hamar óh
Egész esztendőre!*

Ne tessék mosolyogni! Az Exercitia spiritualia mestere, Pampeluna egykori kapitánya ugyanezt a naiv és finom gondolatot valósítja meg, amikor Jézus szülei mellé egy kis *ancillulát* állít, akinek a szolgálatait az ájtatos léleknek kell elvégeznie. Marie Noël még ennél is szerényebben azt kívánja, hogy Pálmavasárnap Jézus mellett haladhasson;

Seigneur, où vous passez il faut que je passe.²⁸

Szándékosan hagytam utoljára a *Chanson et les Heures* befejező ciklusát, a *Vision-t*,²⁹ mely megérez-teti az olvasóval, hogy ez a finom, érzékenylelkű költő nemcsak a vallásos hit és az egyéni sors dalnoka, hanem mindig és mindenütt a halál lírikusa is. Ez a különös ellentét képezi lírájának eredeti jellegét s ez határozza meg katolicizmusát is. Baudelaire-től eltekintve, aki azonban más szemszögből látja a dolgokat, nincs francia lírikus Villon óta, akiben a halál gondolata olyan erővel jelentkezne, mint ennél a lát-szólag derült lelkialkatú költőnél. Legvilágosabb versei-ben is megjelenik néha az elmúlás árnyéka, s hangja, mely egy pillanattal azelőtt még vidám és gondtalan volt, hirtelen elcsuklik, komorrá válik s a vers melan-kólikus akkorddal fejeződik be. Egyik legszebb költe-ményének első sorait s utána rögtön az ellentétet. Szülei-vel az estebédnél ül:

Bon appétit, cher vieux et chère vieille!
Nous voici tous les trois rompant le même pain,
A table, assis en paix. Chers vieux, avez-vous faim?

O père, un soir, comme ces étrangers
Qu'on chasse dans la nuit, un soir de sombre alerte,
T'arrachant de ton lit, chose d'un drap couverte,
On te jettera hors de ta maison ouverte . . .
C'est vrai . . . c'est sûr . . . Et pourtant vous mangez.³⁰

Jó étvágyat drága apám s anyám!
Mind idegyűttünk asztalunk körébe,
Mindünk kezén kenyér van s béke, béke.

— — — — —
Ó, én apám! Mint idegenek lesztek,

*Kitaszítva egy réműletes este,
Ha ágyadból lepedővel befedve
Kivisznek majd, mint holt dolgot kivette . . .
Igen . . . biztos . . . És ti nyugodtan esztek!*

A *Vision* a keresztény halál zenei szvitjének lát-
szik. A Villon-tól örökölt realista szemlélettel a költő
saját magát látja haldokolni: lefesti a betegség összes
állomásait és a halált, nyolcszótagú, egyrimű tercinák-
ban, melyek olyan tompán konganak, mint a halott
harangszó:

Quand le soleil et l'horizon
S'enfuiront . . . quand de la maison
Sortiront l'heure et la saison;
Quand la fenêtre sur la cour
S'éteindra . . . quand après le jour
S'éteindra la lampe à son tour!
Quand la Mort comme un assassin
Qui précipite son dessein
S'agenouillera sur mon sein.³¹

*Mikor az égkör és a nap
A sötétségbe hullanak
S vége lesz évnek, évszaknak;
Vak lesz az udvari ablak,
Az éj véget int a napnak,
S a mécsek is elalszanak.
Mikor a halál is tilkos
Sietéssel, mint a gyilkos
Simogatja vállaim most.*

Abban a pillanatban, amikor a halál beáll, a
vers ritmusa megváltozik: széles alexandrinusok jelzik
a *lélek születését*, mely oly sokáig váratott magára.
Fogolyként élt a test börtönében, a csontok közé rejtve,
s mint mély mag lassú gyümölcse, évről-évre jobban
ért, amikor végül a Halál világra hozta, s most itt
reszket újszülöttként. Nem hiszem, hogy volt költő,
aki megilletődve a keresztény halál eszméjétől, mely
egyet jelent az örök életre való *születés* gondolatával,
ilyen beállításban és ezzel a katolikus realizmussal
érezkeltette volna az élet e nagy misztériumát.

A megszületett lélek fázósan és félve indul út-
jára az Isten felé, mint a haszontalan iskolásgyerek,

aki tanítói kezei közé kerül s anyja, aki megvédené, nincs mellette. Szentek vizsgálják meg életét: soha semmi hasznosat nem végzett, a szél céltalan útját követte s csak dalolt és ábrándozott, nem tett különbséget hősök és bolondok, szentek és gyilkosok között, virágzott csak, de gyümölcsöt nem hozott: nincs hely számára a Paradicsomban. S most halkán, gyámoltalan hangon megszólal a lélek: „Istenem, igaz! Tudom, hogy nem vagyok méltó hozzájuk. Amit mondanak, igaz! Higj nekik . . . Belenyugszom, elmegyek.”³²

De nincs hova mennie: az ördöghöz csak akkor mehetne, ha gyűlölné az Istent, de az tudja, hogy mennyire szereti Őt s dühösen kergetné el. A földön sincs keresnivalója: minden holmiját szétajándékozták, a gyászolók szíve már messze jár holttestétől, senki sem adna kenyeret és ruhát neki. Semmit sem tud felhozni védelmére, csak azt, hogy mindig szerette Istent, annyira, hogy régóta várt a megszabadító halálra.

Souviens-toi . . . Nous avons tous deux fait route ensemble

Si souvent,

Toi, portant ta croix lourde et moi d'un pas qui tremble

Te suivant.³³

Emlékszel? Hisz mi ketten együtt jártunk minden

Utat Veled,

Kereszted vitted Te, én pedig tántorgó lépteimmel

Követtelek.

Nem vágyik a nagy paradicsomi örömökre, szűrik ki szemét, hogy ne lássa az eget, zárják le fülét, hogy ne hallhassa az angyalok karát; Isten mély tenyerében szeretne elrejtőzni, mint valami kis madár, vagy ha kell a szenvedést is szívesen vállalja, hogy a tűz tisztító erejében minden makula lehulljon lelkéről, de oda sem akar egyedül menni:

Vite, ne laisse rien en moi qui te déplaie

O mon Roi!

Fais-moi vite souffrir mais viens dans la fournaise

Avec moi.³⁴

Ne hagy meg rajtam semmit, mit nem akar szerelmed

Oh Szűz Király,

Szenvedtessél meg gyorsan és tenmagaddal engedj

A tűzbe már!

1. Les Chansons et les Heures. *Attente*.
2. U. o. *Petite Chanson*.
3. U. o. *Cherche ta place*.
4. U. o. *Ronde*.
5. U. o. 45. oldal.
6. Manuel illustré de la littérature catholique en Fr. *Introduction*, LXXVI—VII. oldal.
7. Les Chants de la Merci. 15. oldal.
8. *Je souffre en eux, je lutte, je suis lasse. J'ai faim. J'ai peur . . . Je suis que je ne suis pas. Je suis Cette blessée . . . Et je serai les pauvres tout à l'heure. Je serai vieille, veuve . . . morte aussi Avec les morts*. Chant de la Merci.
9. Les Chants de la Merci 59. oldal.
10. U. o. 35. oldal.
11. U. o. 73. oldal.
12. U. o. 61. oldal.
13. U. o. 37. oldal.
14. U. o. 109. oldal.
15. Les Chansons et les Heures. 129. oldal.
16. U. o. 142. oldal.
17. U. o. 157. oldal.
18. Les Chants de la Merci. 51. oldal.
19. U. o. *Prière*.
20. U. o. *Prière pour toutes sortes de nécessités*.
21. U. o. *Prière au Saint-Esprit*.
22. Le Rosaire des Joies. *Annonciation*.
23. U. o. 12. oldal.
24. U. o. *Magnificat*.
25. U. o. *Sainte Famille*.
26. U. o. 29. oldal.
27. U. o. 39. oldal.
28. U. o. *Marche aux Rameaux*.
29. Les Chansons et les Heures. 161. oldal.
30. U. o. *Épouvante*.
31. U. o. 163—4. oldal.
32. *Mon Dieu, mon Dieu, c'est vrai! D'eux je ne suis pas digne Je le sais. Ce qu'ils disent, c'est vrai! Crois les . . . Je me résigne, Je m'en vais Vision*. 172. oldal.
33. U. o. 173. oldal.
34. U. o. 177. oldal.

TARTALOM

BEVEZETÉS. — A megújhodás eszmei gyökerei: Chateaubriand, De Bonald, Joseph de Maistre. Ellenhatás: a *scientisme*. Kortársak vallomása. A német liberalizmus térhódítása Franciaországban. A megtérések lélektana. Hagyomány és katolicizmus. A scientizmus felszámolása. Konvertita írók vallomásai: Claudel, Jammes. Megtérés és művészi erő. A katolicizmus művészi előnyei. A világháború és a katolikus megújhodás. A thomizmus térhódítása, irodalmi kapcsolatai. A misztika. E könyv szempontjai . . . 7

I.

AZ ÚTTÖRŐK

CHARLES BAUDELAIRE. — Jelentősége a katolikus líra szempontjából. Külső élete. Belső élete naplója és levelei alapján. Életének megoldása: a katolicizmus. Az eredendő bűn hangsúlyozása. A Sátán valóságos jelenléte. Harc a megromlott emberi természettel szemben. Eszközök: az imádság és a szentségek. — A *Fleurs du Mal* mint a modern kor Divina Commedia-ja. Reynold elmélete. Párizs: a Pokol előtornáca. Lidércálom: utazás a Pokolba. Ennek körei és büntetései. Felébredés. Emlékezés gyerekkorára. Az Ideál szózata. A Paradicsom . . . 31

PAUL VERLAINE. — A *homo duplex*. Hatása a mai katolikus lírára. Élete. Első kísérletek, a *Poèmes saturniens*. *Fêtes galantes*. Mathilde és a *Bonne chanson*. Rimbaud megjelenik. Verlaine és Rimbaud. Kóborlások, gyilkossági kísérlet. Megtérése a börtönben. Új élet. Lelki és testi nyomor. — A *Sagesse*: egy keresztény lélek őszinte és alázatos vallomása. Forrásai. Középkori szellem. Későbbi kötetei . . . 55

LÉON BLOY. — Egy különös jelenség. Élete. Művei; a *Désespéré*. Naplója. Megtérése; Barbey d'Aurevilly. Bloy és olvasói. Lelkivezető és térítő. Katolicizmusa. Kegyetlen bírálát a kortársakról. — A Történelem, a Halál és a Szenvedés költője. *La Femme Pauvre*: a szegénység apoteózisa. Művészete. Hatása a mai katolikus írókra . . . 69

PAUL BOURGET. — Népszerűség és kor. Élete. Verskötetek. Taine példája. *Essais de psychologie contemporaine*: a

kor lelki képe. Kritikus pályájának egyenes vonala. Lelki ismeretesség, logika, fegyelem. Regényei: szellemben visszahatás a naturalistákkal szemben, módszerben utánzás. Irodalom és tudomány. Életábrázolása. Alakjai. Katolicizmus és hagyomány. A monizmus ellen. Gyakorlati hitvédelem. Átélt katolicizmusa. A *Disciple*. Jelentősége. Taine levele. A *Démon de midi* 86

JORIS-KARL HUYSMANS. — Jelentősége. Élete. Első kísérletei: naturalista témák. A *rebours*; esztetikai ihletű vallásos nyugtalanság nyomai. Szakítás a naturalizmussal; spiritizista tanulmányok. *La-Bas* genezise. A regény vizsgálata. Megtérése. — Az *En Route*: a megtérés lélektani regénye. Természetábrázolás. Vádak és védekezés. A *Cathédrale*. Megfelelő életforma keresése: az oblátus. *L'Oblat*. Keresztény halál 107

II.

BETELJESÜLÉSEK

I. LIRA

FRANCIS JAMMES. — Élete. A kilencvenes évek lírája, Jammes fellépése. Sensoriel lelkialkat, Humanizmusa. Formák. Az Elégiák és Imádságok. *Jean Noarrieu*. Megtérése. Claudel szerepe. Formai változás. Költészet és katolicizmus. *Georgiques Chrétiennes*. A katolikus költő hitvallása. Az eposz analízise. *La Vierge et les Sonnets*. Későbbi kötetei. Gide ítélete 127

LOUIS LE CARDONNEL. — Élete és költészete egy. Ifjúkor. Szimbolista hatások első verseiben. *Psyché*. Papi hivatás. Kolostor. Olaszországi élet. Valence. — A líraiság problémája a papköltőnél. Pogány és keresztény ihlet. Franciskánizmus. *Orphica*. Az isteni Szerelem. — Theológiai versei. Lira és teológia 145

LOUIS MERCIER. — Távol a „nagy út“-tól. Élete. Első kísérletei: Vigny, a Parnasse és a szimbolizmus hatása. Baudelaire tanítvány. Pesszimizmusa. *Poème du Vent*. — A föld költője. Impresszionizmusa. *Poème de la Maison*. — Nagyobb kompozíciói. *Lazare le Ressuscité* analízise. Háborús versei. *Szent Kővek* 162

MARIE NOËL. — Lira és valóság. Bremond véleménye. Az *Irgalom Énekei*. Breviárium-költészet és egyéni líra. Noël és Verlaine. Gyermeki lelkület. *Örömk olvasója*. Realizmusa. Halálversei. A *Vision*: a lélek születése 182

E kötetben közölt versrészeket Ijjas Antal fordította.

ERRATA

8. oldal	2. sor	idoológijának	helyett	ideológijának.
11.	1.	und	"	un.
11.	6.	société	"	société.
14.	28.	Dreyfuss	"	Dreyfus.
19.	34.	Dreyfuss	"	Dreyfus.
26.	21.	Chappelles	"	Chapelles.
27.	10.	renouveaz	"	renouveau.
32.	11.	extrême	"	extrême.
32.	16.	avaïet	"	avaient.
46.	4.	instans	"	instants.
53.	27.	Journeaux	"	Journaux.
54.	18.	rève	"	rêve.
57.	35.	megengedi	"	megenged.
64.	29.	comp-rendre	"	com-prendre.
68.	44.	cing	"	cing.
73.	25.	contiunelle	"	continue.
80.	15.	Igazság	"	az Igazság.
103.	1.	scène	"	scène.
109.	22.	réjuisse	"	réjouisse.
130.	2.	Qui	"	Oui.
132.	26.	kardjaim	"	kardjain.
135.	19.	Noirrieu	"	Noarrieu.
136.	13.	rongéait	"	rongeait.
142.	2.	s'étaient	"	s'éteint.
143.	23.	Glaudelt	"	Claudelt.
144.	25.	aidier	"	aider
144.	37.	Christiennes	"	Chrésiennes.
161.	10.	Mourice	"	Morice.
161.	20.	connaissance émotion	helyett	connaissance et émotion.
190. oldal	33. sor	ige	"	Ige.

